

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

OL
45501
13.15

WIDENER LIBRARY

HX 7TY7 +

OL 45501.13.15

Harvard University Library

FROM THE LIBRARY OF

DIRADOUR A. DIKIJIAN
1884-1937

THE GIFT OF

HIS WIFE AND DAUGHTER
NEVART AND ARMINÉ DIKIJIAN
1955

Լու 5:
4 - Գրքերը եւ շարձուելու են այն վե-
հակիին վնասուած եւ կորուսած գրքերու հա-
րուհի Գրադարանին Գրադարանային ու
մարտի 1955 Է վճարել Գրադարանային ու
Գրադարանային

unbekannt
17. August 1912
~~23~~

(17)

04 45561.13.15

170
KH

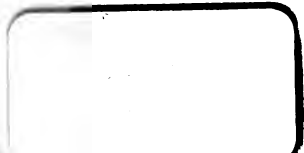
ՈՐՔԵԳՐՈՒՊԻՆՍ

1. Գրադարանի գրքերը անոնք միայն կրնան դուրս տանիլ որ մէկ տուար (\$1.00) աւանդ կը թողուն Գրադարանապետին քով, որ կը վերադարձուի երբ այլևս չուզեն գրադարանի գրքերը գործածել. սակայն իր տոմսը կորսնցնողին դրամը ետ չի տրուիր:

2. Գուրս տարուած գիրք մը երկու շաբաթէն աւելի պահուելու չէ, և ուշացած իւրաքանչիւր օրուան համար երկու սէնթ տուգանք վճարուելու է:

3. Ընթերցողը, ամէն մի անգամին, միայն մէկ գիրք կրնայ դուրս տանիլ: Մէկէ աւելի գիրք տանելու համար Գրադարանապետէն մասնաւոր թոյլտուութիւն ստանալու է:

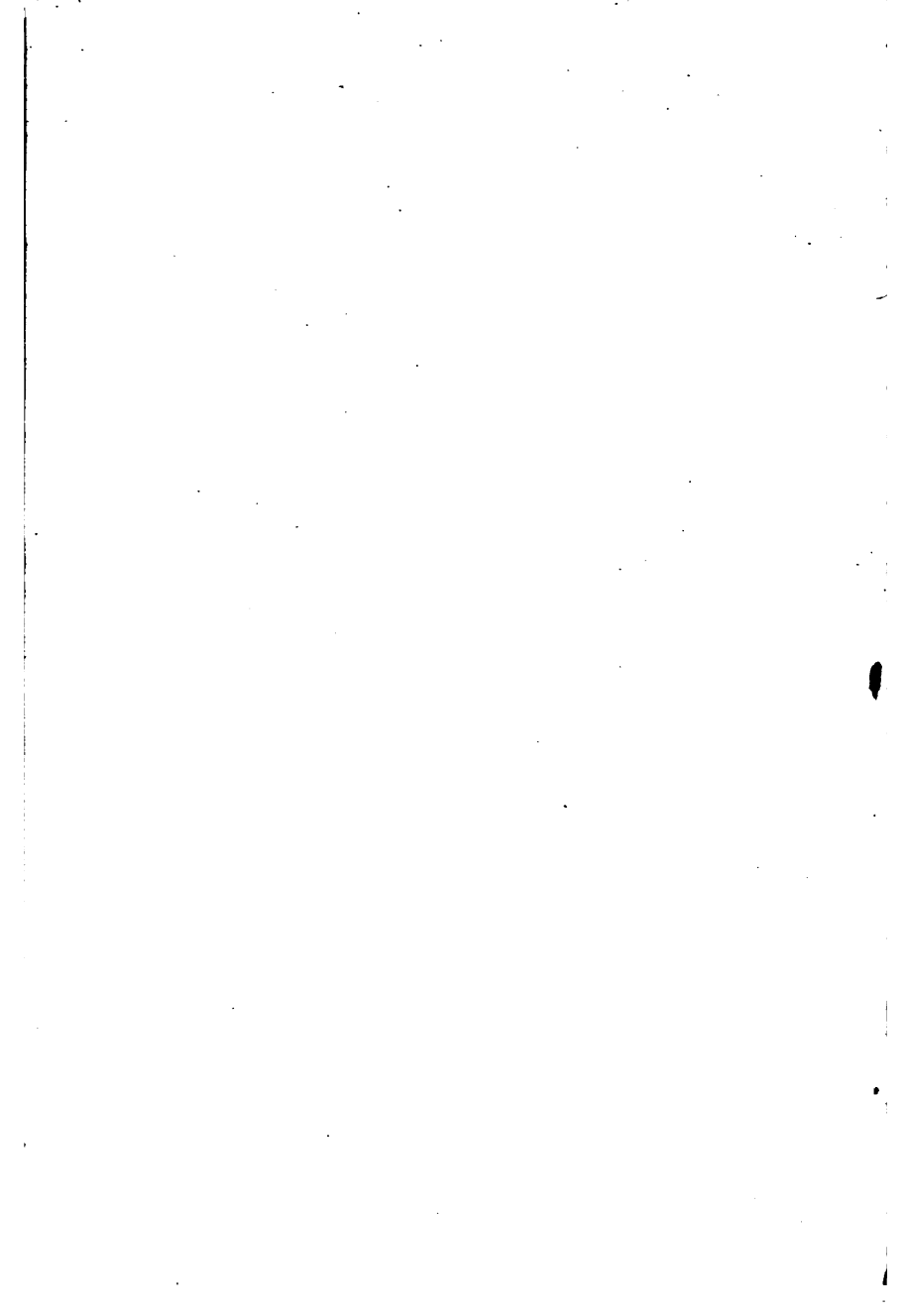
4. Գրքերը ետ դարձուելու են այն վիճակին մէջ որ կը յանձնուին. ընթերցողներուն: Վնասուած եւ կորսուած գրքերու համար պէտք է վճարել Գրադարանապետին որոշած տուգանքը:

with the
12/24/12

~~23~~

1

- 405 -

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿՐԱՏԱԿԱՆ ԳՆԿԱՐԻՑԻՆ.

№ 71.

ՄԻՐԱՔ ԵՒ ՍԱՄՈՒԷԼ

ԲԱՐԻ ՀՕՐ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԴԱՍԵՐ

ԿՐԵՑ

ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ի ՆՈՒԵՐ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑ ԵՒ ԶԱՐԳԱՅՏԱԼ ՈՐԴԻՈՑ

ԶՈՐՐՈՐԳ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱԳՐԱՆ Մ. Դ. ՌՈՏԻՆՔԻՆԻ

Типография М. Д. Ротшильда, Го. пр., л. № 1898

1893

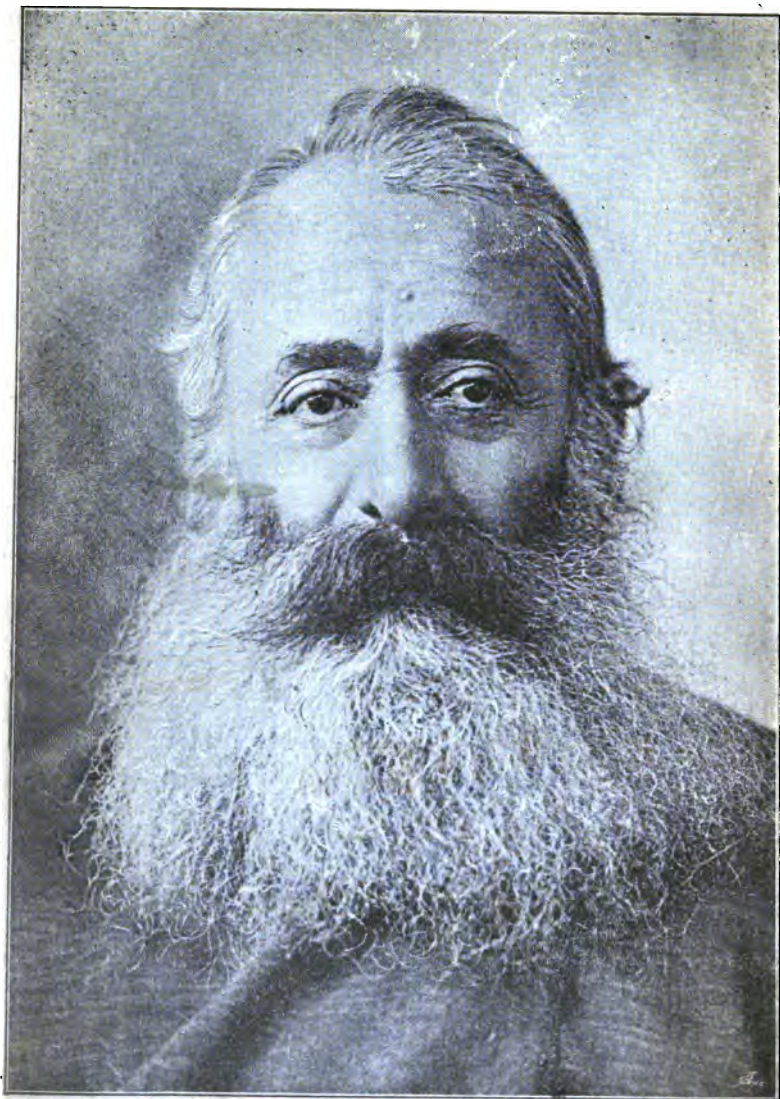
04 45501.13.15

056к 27

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 24-го мая 1893 года.

ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ԲԱՐԵՎԱՍ ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Դրախտի ընտանիքէն չետոյ, Սիրաք և Սամուէլ անուն Նոր երկասիրութիւնս, զոր Հաջոց հալիւրուն համար գրեցի, դարձեալ ձեզ կընուիրեմ, գողովուրդ Հաջոց. որոչ նիւթ և պարունակութիւնն՝ աշխարհիս կեանքի կրթական դասերն են, զորս բարի հալը Սիրաք կաւանդէ իւր զարգացեալ Սամուէլ որդւոջն.

Սիրաք իւր դասերն կըխօսի աշխարհիս բազմադիմի առարկաներու վերայ, և Սամուէլ մտադիւր ունկն կըղնէ: Սիրաք հալրակեմն և բնական սիրով կաւանդէ մարդկային կենաց ամենակարեւոր խրատներ, և Սամուէլ որդիական հնազանդութեամբ կընդունի հալրախօս դասերը, որ կը կրթէ ու կըմարդէ զինքն իւր կենաց չառաջդիմութեան չասպարէզ:

Նախագլխոյն մէջ՝ ցոյց կուտայ Սիրաք, թէ ի՞նչ է մարդն աշխարհիս վերայ և ի՞նչ է իւր կոչումն, պարտիք և իրաւունք մեր ընկերական կեանքին մէջ, և ալլն:

Նրկորդին մէջ համառօտիւ կը բացատրէ ընդհանուր տիեզերաց բնական և չալտեմական օրէնքներ. որով օրինակարգ Արարիչն ալդ անկեղի օրինաց սանձը իւր ձեռքն առնելով կը կառավարէ:

րէ վերնաշխարհ և մեր բնական երկրագունդը: Կը խօսի նաև բարոյական օրինաց վերայ, զոր Տէր Աստուած Մովսիսի և Յիսուսին ձեռքով աւանդեց մարդուն, որպէս զի մարդն եթէ մոռուայ իւր խղճին բնական օրէնքն, գէթ վիշտ ու կարգաչ Աստուծոյ դրական և գրական օրէնքները, որ միշտ լուս կուտան և չուշարար լինելով՝ կուզղեն մարդուն խոտորեալ կեանքը:

Յրրորդին մէջ կը խօսի Սիրաք մարդկալին ընկերութեան անհաւասար կեանքին վերայ. ընդ որ կարճամիտ և թերահաւատ մարդիկ մեղադիր կը լինեն Աստուծոյ, թէ ինչո՞ւ համար մարդիկ հաւասար կեանք ու բախտ չունին աշխարհիս վերայ. չխորհելով անգիտաբար թէ՛ աշխարհիս վերայ մարդկալին ընկերութեան ամրապնդող հզօրագուն կապն՝ անհաւասարութիւնն է, որ կը կապէ և կը վարէ մեր ընկերական կեանքը:

Չորրորդ դասին մէջ կը խօսի աշխարհիս տիրող իշխանութեան և հպատակ ժողովուրդին վերայ. երկարաճառելով ցոյց կուտայ, թէ ի՞նչ է իւրաքանչիւրին պարտիք և իրաւունք և թէ ի՞նչ պէս կը զեղծանի իշխանութիւն, երբ ի բաց դնելով օրինաց արդարութիւնը՝ միայն սրով և գաւազանով կիշխէ. երկրին բարգաւաճման և չառաջդիմութեան ճամբան չի բանար, որ իշխանութեան զօրութիւնն է: Նմանապէս կը զեղծանին հպատակ ազգեր, երբ անաստող կը լինին սահմանադրեալ օրէնքին դէմ: Մեծապէս և առաւել կը սխալին ժողովուրդներ ունայնամիտ չօսերով, երբ իրենց բամբին և ուժին չափով չառաջդիմութեան

ճանապարհ չեն բանար. այ հեղգամիտ լինելով ամն-
նաջն ինչ կա՞ւարութենէն կսպասեն:

Հինգերորդ դասին մէջ նկարագրիր կը հանէ
Սիրաք աշխարհիս ժողովրդոց և ազնուական դա-
սերուն. ցոյց տալով թէ ժողովուրդն է բուն աշ-
խատութեան մալր և երկրին կեանք տուող ոգին:
Սորա հետ կը չարէ թէ ճշմարիտ ազնուականու-
թիւն՝ հոգու մեծութիւնն է, և թէ նոցա պարտիքն
է աշխարհիս վերաջ մեծագործել և ժողովրդասէր
լինել:

Վեցերորդ դասով՝ մարդուն աշխատութեան և
աշխատութեամբ հալթհալթուած հացին վերաջ կը
խօսի Սիրաք. չալտնելով թէ հացին ու հարստու-
թեան աղբիւրը երկիրն է, հողն է, և զաչն բեղ-
մնաւորող մարդուն աշխատութեան ձեռքն է. մարդ
կը չքաւորի, մուրացիկ կը լինի երբ անաշխատ
ձեռքով հաց կը խնդրէ, և առանց վարուցանի՝
հնձել կուզէ:

Նօթներորդ դասն աւանդելով Սիրաք, կենաց
ուղիղ տնտեսութիւնը կուտուցանէ. չառաջ բերելով
թէ անօգուտ է գանձ և հարստութիւն երբ գան-
ձատէր հարուստն տնտեսել չգիտէ. և խիստ շուտով
կսպառի գանձն՝ վանձատունէն, և ցորեանը շտե-
մարանէն. կը չաւելու նաև թէ ուղիղ տնտեսու-
թիւնը դիտէ արդարութեամբ հատուցանել իւր
պարտիքը. կալսերին՝ կալսեր տալ և Աստուծոյն՝
Աստուծոյ, և ապա իւր բաժին վալելել:

Ութներորդ դասով ցոյց կուտալ Սիրաք, թէ
առանձին մարդուն և թէ աշխարհիս ժողովրդոց մե-

ծաքալլ չառաջդիմութիւն՝ ինքնաշխատութեան զօրաւոր ջանքն է. եթէ կազ բախտ ապկարհիս վերայ, ալդ միաջն ինքնաշխատութեան ձեռքն է. ով որ հեղգութեան մէջ փակէ իւր ձեռքը, բախտն իրմէն կը խուսափի. Անարժան է այն ձեռք, որ առանց աշխատութեան հացը Վիւր բերան կը տանի. «Ձեռք որ ոչ աշխատիցեն, կերիցեն մի՛». սուրբն Պօղոս կը պատուիրէ:

Իննբորոյ դասով կը ճառէ Սիրաք թէ ինչպէս ինքնաշխատութիւն, հանճար և ընկերական զօրութիւն, այս երեք հզօր դաշնակիցներ միանալով քաղաքակրթեցին զաշխարհ. ինքնաշխատ հանճար ծնաւ գիւտեր, արուեստներ, ալ ընկերական զօրութիւն զարգացուց. և այսպէս այս երեք անդէն դաշնակիցներ աշխարհիս տիրեցին:

Տասնբորոյ դասով կիմաստասիրէ Սրբաք աշխարհիս երջանկութեան և ապերջանկութեան վերայ. ցուց կուտալ բնական փաստերով թէ ալդ երկու հակառակ տարերք մարդոջն կենաց հետ միշտ համընթաց կը լինին, և թէ կարելի չէ, որ մարդ աշխարհիս վերայ միաջն երջանկութեան ծաղիկները քաղէ առանց փուշերէն խոցոտուելու:

Մետասանբորոյ դասին մէջ քննաբար ցուց կուտալ Սիրաք, թէ ի՞նչ են այն զօրաւոր ներքին և արտաքին պատճառներ, որով աշխարհիս ազգեր կը բարձրանան և կը խոնարհին, կը բարդաւաճին և կը նուազին: Այս պատճառները Ս. Գրքէն առնելով Սիրաք կը հաստատէ թէ՛ մեղք և արգարութիւնն է:

Նրկոտասանբորոյ դասին կարգը կը խօսի Սի-

րաք ժամանակի և աշխարհիս այլ և այլ պատահարներու վերայ: Կը խոստովանի թէ աչս, կան աշխարհիս վերայ ընական տարերաց աշնպիտի պատահարներ, որոց վերահաս զօրութենէն մարդ կարող չէ խուսափիլ: Բայց աշխարհի դէպքերով կը հաստատէ Սիրաք, թէ մարդ մարդոցն՝ առաւել չար և մեծագոցն պատահարն է, որոց առաջ շատ նուազ են և առ ոչինչ կը համարուին ընական պատահարներ:

Նրեքտասներորդ գլխով կաւարտէ Սիրաք իւր դասերը, և իբրև աներկմիտ հաւատացեալ ոգևորուելով կը խօսի Աւետարանի քարոզած ընկերսիրութեան վերայ. առակով և օրինակով ցոյց կուտայ թէ մարդոցն ազատ և երջանիկ կեանք՝ ընկերսիրութեան մէջն է. ցոյց կուտայ թէ աշխարհիս վերայ տիրող թշուառութեան միաջակ դեղն ու դարման՝ ընկերսիրութիւնն է. ցոյց կուտայ նաև թէ առանց Աւետարանի ճշմարիտ ընկերսիրութեան որչափ ճգնի քաղաքակրթութիւն՝ կարող չէ մարդոցն ապերջանիկ կեանքը բարւոքել, կամ նորա խոռված ոգւոցն խաղաղութիւն տալ:

Սիրաք, որ Աւետարանին սիրահարն է, միւս դասերուն վերայ իբրև գլուխ և պսակ հիւսելով կաւանդէ իւր սիրական Սամուէլին, որպէս զի Աւետարանի ընկերսիրութեան դասերն իւր բոլոր կենաց մէջ հողով և ճշմարտութեամբ ընդունի:

Ահաւասիկ այսչափով բովանդակեցի Սիրաքայ բարի Հօր կրթական դասեր. սիրով կարդացէք, խելամտելով ի միտ առէք, ո՞վ դու Հաչոց ժողովուրդ, Հաչոց հայեր, Հաչոց դատտիարակներ և Հաչոց զարգացեալ որդիքներ:

Առ հասարակ ձեզ համար գրեցի այս պիտանի դասեր. դուք ևս Սիրաքաչ չօր բարի օրինակին հետևելով աւանդեցէք ձեր որդիքներուն. աւանդեցէք ձեր աշակերտներուն. վասն զի զարգացեալ նոր սերունդին համար՝ աշխարհի գիտութիւն և մեր ընկերական կենաց դասերն՝ ամենակարևոր գիտութիւն և հմտութիւնն են:

Սոսկ դպրոցական ուսումներ բաւական չեն Հայոց զարգացեալ պատանիներուն համար, որ նոր կը թեւակոխեն աշխարհի կենաց շրջանին մէջ. այլ պէտք է զի նոքա. Սամուէլի նման ականջ դնելով միշտ բարեխրատ լինին ու չառաջադիմեն դէպի լաւագոյն կեանք. որոյ միջոցը մի միայն ուղիղ դաստիարակութեան ձեռքն է, որ կուղղէ և կը վարէ զիրենք:

Սիրաքն այդ կրթական ձեռք չօրինեց և կուսալ Հայոց հաւրերուն ձեռքը. թէ սիրաբար ընդունիք, ո՞վ դաստիարակ Հայեր, Սիրաքաչ տըքնող ձեռքն ու գրիչ այլ ևս պիտի շարունակէ իւր բարոյախօս դասեր:

Ս Ի Ր Ա Ք

Ե Ի

Ս Ա Մ Ո Ի Է

ՔԱՐԻ ՀՕՐ ԿՐԹԱԿԱՆ

Դ Ա Ս Ա .

ՄԱՐԴ ԵՒ ԱՇԽԱՏՔ

Ինձ հօրս լուարուք,
որդեակք. եւ այնպէս
արարէք, զի ապրես-
ջիք. Սիրաք. ԳԼ. Գ.

ՈՐԴԵԱԿ իմ Սամուէլ, զպրոցի դասերդ ար-
դէն փոքր ի շատէ աւարտեցիր. հասակդ զար-
գացաւ և այժմ հասեր ես մինչև ութն և տասն
ամ. իբրև հայր պարտական եմ ես, որ աշխար-
հի ընդհանուր դասերը ես ինքս աւանդեմ քեզ.
Թէ ինչ է մարդն աշխարհիս վերայ, ինչ է
իւր ընկերական կեանք, ինչ է իւր պարտիք
և իրաւունք, ինչ է իւր առանձին կոչումն,
ինչ էր մարդոցն հին կեանք. և ինչ է արդի

կեանք, զոր քաղաքակրթութիւն կը կոչեն. և ի՞նչ են առհասարակ մարդոցն յառաջադիմութեան պայմաններ. ի՞նչ են աշխարհիս վերայ այն բնական և պատահական պատճառներ, որով զմարդն երջանիկ և ապերջանիկ կառնեն: Մի խօսքով, աշխարհիս վերայ մարդուն վարած ընկերական կեանքին մի փոքր նկարագիրը պիտի հանեմ քեզ:

Որդեակ իմ, ընտանեկան կեանքին մէջ ծնար և հայրենի տան ու գաւառին մէջ զարգացար. այսուհետև կեանքիդ անձուկ շրջանն ընդարձակելով կը մտնաս աշխարհի լայնածաւալ շրջանին մէջ. քո պարտիքն է աշխարհ և մարդիկ ճանչնալ. և ինչ որ աչքի և մտքի լուսով կը տեսնաս աշխարհիս մէջ՝ առանց դիտելոց ապշութեամբ չանցնիս. այլ քննես ու հետամուտ լինիս, թէ ի՞նչպէս կը կառավարուի աշխարհ և մարդկային ընկերութիւն:

Եթէ ի բնէ և ի մօրէ կոյր ծնէիր, ես այս դասերը չէի աւանդեր քեզ. վասն զի առանց աչքի լուսոց այս աշխարհ և բովանդակ տիեզերք տեսնելու՝ անհնարին կը լինէր, որ ես աշխարհի դասերն աւանդէի քեզ. անհնարին կը լինէր նաև, որ դու միայն մտքի լուսով կարող լինէիր գաղափարել աշխարհիս իրաց գիտութիւնը: Սորա համար կաղակակէր Յիսու-

սին՝ մի կոյր, «Տէր, խնդրեմ զի բացայց»։ Դժբազդդ կոյր աչքի լոյս կը խնդրէր, յայտ է թէ աշխարհ և կենդանի կեանք տեսնալու համար էր։ Նա իւր կուրուիթեան մէջ թշուառ էր, ոչ ինչ չէր տեսնար և ոչինչ չէր զգար, ոչ երկիրնք կը տեսնար լուսագունդ աստղերով, և ոչ երկրագունդ կը տեսնար ծառերով, ծաղիկներով, որպէս զի վաջելէր և փառք տար իւր ստեղծողին և օրհնէր աշխարհի Արարիչը։

Իսկ դու, բարեբազդ որդեակ իմ, որ աչքի լուսով ծներ ես, բիւրանգամ ծուներ զիր և փառք տուր քո բարերար Ստեղծողին։ Ենորհապարտ եղիր նաև քո ծնողին, որ կաշխատի լոյս տալ ու բանալ մտքիդ աչքը, որպէս զի դու երկու լուսով տեսնաս աշխարհ։ Մարդիկ կան, որ կը շրջին աշխարհիս վերայ, կը տեսնան որ չեն տեսնար. այս մարդիկ մտաւորական լոյսէն զուրկ են. միայն աշխարհի արտաքին երեսն իբրև ստուեր կը տեսնան, և չը գիտեն աշխարհի ներքին կեանք. բնական և բարոյական օրէնքներ, վարիչներ և շարժման գորութիւններ և այլն։

Ջանադիր եղիր, որդեակ իմ, որ մտաւորական լոյսդ պայծառ լինի, և որչափ պայծառանայ մտքիդ լոյս՝ այնչափ պայծառ ու պարզ կը տեսնաս աշխարհ և աշխարհի բաները, դու

ստուերի նման չես անցեր աշխարհէս՝ և աշխարհս ստուերի նման չես տեսնար. այլ տիրապէս կը տեսնաս թէ ի՞նչ է մահկանացու մարդոյն կոչումն աշխարհիս վերայ, և ի՞նչ է նորա գործ, վախճան ու նպատակ իւր կենաց մէջ:

Մարդոյն կոչումն և գործ շատ մեծ է աշխարհի վերայ: Աստուած կը ներշնչէ և Մովսէս կը պատմէ, թէ մարդ իւր Արարչապետին տիրական պատկերն զգեցած է. և ի՞նչ է այս պատկերին նմանութեան կնիքն.—անմահ հողին, և բնաւորութիւն, որով մարդն կը զանազանի բոլոր ստեղծական արարածներէն, իսպուն լեզուով, բանականութեամբ և հանճարով ճոխացած:

Սակայն դու մի՛ այնպէս հասկնար, որ մարդն Աստուծոյ նոյնատիպ, և ամենայնիւ հաւասար ճրջգրտաահան պատկերն է: Քա՛ւ, եթէ այսպէս կարծուի՝ ամբարշտական մեծամտութիւն է, զի մարդն իւր բարերար սկզբնատիպ Արարչին մի ամենափոքրիկ տիպարն է. նորա կատարեալ և անհաս իմաստութեան առաջ՝ մի անգէտ մանուկ է, մի նշոյլ է, որ մշտնջենաւոր լուսէն երկրիս վերայ ձգուած է, և չաւիտենական անմահութեան առաջ մի հողակերտ մահկանացու է: Եւ ի՞նչ համեմատութիւն կայ

կաթ մի ջուր Ավկիանոսի ծովուն հետ, և կաթ մի շող՝ արևու համատարած լուսոյն հետ:

Աստի պէտք է ողջմտութեամբ այսպէս իմանամք, որ մարդն իւր բանականութեան խելքով ու հանձարով խիստ չափաւոր սահմանի մէջ փակուած է, և նորա բարերար Արարիչն այնչափ ձիրք ու զօրութիւն շնորհեր է մարդոյն, որչափ կամեցեր է: Այն, մարդն այս աշխարհիս հողագնդին վերայ իբրև իշխող տիրապետ կարգուած է իւր Արարչապետէն, տիրել բովանդակ երկրին, իշխել ծովուն ու ցամաքին, անասնոց ու թռչնոց, և ինչ որ կան, կը շնչեն ու կը սողան երկրիս վերայ, զորս առ հասարակ մարդոյն հրամանին տակ դրաւ, ինչպէս կը խոստովանի Դաւիթ թէ Ձամենայն ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ ուրից նորա և այլն... Աստի կիմանամք և ինչպէս կիմաստասիրեն եկեղեցւոյ վարդապետք՝ թէ Տէր Ատուած աշխարհիս ամէն բան մարդոյն համար ստեղծեր է, իսկ մարդն՝ Ատուծոյ համար, որ յաւիտեան օրհնէ և փառաւորէ իւր Արարիչն, իւր արդար՝ և առաքինի կեանքով, որպէս ասէ Յիսուս. «Տեսցեն զգործս ձեր բարիս և փառաւորեսցեն զՀայր»: Սակայն կը յաւելում ասել մանաւանդ թէ՛ մարդ մարդուն համար կարգեր է, զի մարդոյն կեանք ընկերական է:

մարդն ինքնին առանձին առանձին ոչինչ է, և ոչինչ զանազանութիւն չունի վայրենի կենդանիներէն, որոց բնակութիւն՝ լեռներու խորշեր և անտառներու մէջն է:

Ահաւասիկ այս պատճառաւ կը բարձրանայ մարդոցն կոչումն մեր ընկերական աշխարհին մէջ, և ընկերաբար վարելով իւր կեանքը կը յառաջադիմէ, մինչդեռ անասնոց կեանք նոյն կը մնայ առանց երբէք յառաջդիմութեան: Մարդոցն յառաջադիմութիւն՝ իւր ընկերական կեանքէն է. ապա թէ ոչ՝ մարդն ևս վայրենութեան և անասնոց կարգին մէջ կը մնար, ոչինչ շնորհ չէր իւր լեզուին և խօսակցութեան. առաւելութիւն, երբ նորա միտքն ու հոգին վայրենութեամբ թանձրացած լինէր: Մարդոցն ընկերական կեանքէն յառաջ եկաւ աշխարհաշինութիւն. մարդիկ աշխարհիս վերայ տիրապէս տիրեցին և տիրապէս կատարեցաւ Աստուծոյ հրամանն:

Դաւիթ կասէ, թէ Տէր Աստուած տիեզերքի ժառանգութիւն բաժնեց. Երկինքն՝ իւր բաժին առաւ, և Երկիրը՝ մարդոց որդիքներուն ժառանգութիւն տուաւ. և բովանդակ աշխարհ իբրև մի դրախտ զարդարելով յանձնեց մարդոցն, որպէս զի գործէ ու պահէ զայն: Յոյց կուտայ Տէր Աստուած թէ՛ մարդն աշխար-

հիս ազարակին մէջ մի գործաւոր մշակ է. պէտք է անդադար աշխատի արդիւնաւորել զայն, և որչափ ժրագործ լինի՝ զաշխարհ մշակութեամբ, շինութեամբ, գործունէութեամբ արդիւնաւորել, այնչափ աւելի կը վայելէ և կը բարգաւաճի իւր կեանք:

Այլ դու մի՛ այնպէս ըմբռնե՛ր, որդեակ իմ, որ ամենահարուստ մեծատունն Աստուած, աշխարհս իւր հարստութեամբ մարդոյն տուաւ իբրև սոսկ նիւթական կեանք, որ նա աշխատի, վաստակէ, ուսէ և վայելէ միայն երկրին բարիքը:

Եթէ այսպէս լինէր՝ ոչինչ գերազանցութիւն և առաւելութեան շնորհ չէր ունենար մարդն, երբ նա սոսկ նիւթական կեանքով ապրէր ինչպէս կապրին անասունք:

Գիտենք, մարդ աշխարհին հետ և նիւթական կեանքին հետ կապուած է, բայց իւր մեծ կոչումն կը պահանջէ, որ նիւթականին հետ կապէ բարոյական կեանք. և այդ է միայն, որ կը բարձրացնէ մարդոյն պատիւ և արժանաւորութիւնն. ապա թէ ոչ՝ մարդ կը նուաստանայ ու կը հաւասարի անասնոց:

Ուստի աշխարհիս վերայ մարդոյն կոչումն, պատիւ, փառք, արժանաւորութիւն՝ իւր գործ-

քերու կշիռն է. նա ինչ վիճակի մէջ կը լինի թող լինի. նորա նուիրական պարտիքն է ճանչնալ իւր կոչումն, ճանչնալ մարդութեան վայելուչ կեանք, ճանչնալ նաև թէ ինքն այս աշխարհիս վերայ դիպուածով և ունայնաբար չէ եկեր. այլ մեծամեծ պարտիքներ կատարելու համար ծներ է, քանի որ կեանք ունի՝ պէտք է գործէ. վասն զի մահն ու դերեզման գիշեր կը բերին, չորում այլ ևս մարդ կարող չէ գործել: Այս աշխարհ մարդոց առաքինութեան ասպարէզն է, ով որ ընթանալ գիտէ՝ նա միայն մրցանակ կառնու:

Կարգան Սուրբ գիրք, կարգան Հայոց աշխարհի պատմութիւն և տես թէ առաքինի ոգիներ ինչպէս ընթացան: Նոյ իբրև այր կատարեալ՝ արդարութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Աբրահամ հաւատով ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յակոբ ժուժկալութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յովսէփ ողջախոհութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Մովսէս Աստուծոյ ժողովուրդին իբրև առաջնորդ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յովբ համբերութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յեսու յաղթութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Սամուէլ հնազանդութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Դաւիթ սպաշխարելով ընթացաւ՝

Թողութեան մրցանակն ընդունեց: Յիսուս Դաւթի որդին խաչակրութեամբ ընթացաւ՝ առեց այն մրցանակն և անուէն, որ ի վեր է քան զամենայն անուէն: Առաքեալք նոյն խաչակրութեամբ ընթացան՝ մրցանակն առին. Հայրապետք եկեղեցին բարեզարդելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Վարդապետք ուսուցանելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Սուրբ Գրիգոր, իւր Որդիք և Թոռունք Հայոց աշխարհի համար ընթացան՝ մրցանակն առին. Սուրբն Սահակ ու Մեսրոպ, աշակերտներով հանդերձ դրելով թարգմանելով ընթացան՝ մրցանակն առին. քաջն Վարդան իւր ուխտագիր խմբով խաչով ընթացան՝ մրցանակն առին. և այլ ո՞ր մէկ համրեմ քեզ Հայոց աշխարհէն, որք առաքինական վաստակով ընթացան՝ մրցանակն առին:

Թողունք անցեալ աշխարհի առաքինեաց դասն, թողունք եկեղեցւոյ սուրբ նահատակներ, որ արիւնով ընթացան. ներկայ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ մտնենք: Ո՞վ կաւոյ է համար բերել այն աշխատաւոր առաքինեաց թիւը, որք զօրհանապագ կը ուքնին և կընթանան աշխարհիս ասպարէզին վերայ, հանձարով, գիւտերով, արուեստով, աշխարհաշինութեամբ, մեծագործութեամբ և այլ բազ-

մարդիմի շահաւէտ և արդիւնաւոր վաստակներով ճոխացուցին լիացուցին մարդոջն ընկերական կեանք, չեմ յիշեր գրիչներ և մամուլի անխոնջ թւերը, որ զտիւ և զգիշեր լոյս տարածելով կը լուսաւորեն մարդոջն մտաւորական աշխարհ:

Արդ կուարտեմ այս դասը, և ուխտիւ կաւանդեմ քեզ. ծանիր, թէ ի՞նչ է քո կոչումն աշխարհիս վերայ, և համեմատ ընթացիր քո կոչմանդ, որ հասնիս նպատակին և մրցանակն ընդունիս: Թէ իբրև հաւատացեալ՝ բոլոր սրբտով պաշտէ քո Տէր Աստուած. թէ իբրև աշխարհի մարդ՝ քաղաքավարութեամբ առաքինացիր. թէ իբրև ազատ մարդ՝ մի ստրկանար, այլ պաշտպանէ մարդկութեան պատիւ. թէ իբրև իշխան՝ օրէնքով իշխէ, արդարութիւն և իրաւունք սիրէ. թէ իբրև հպատակ՝ օրէնքով հնազանդիր. թէ իբրև եկեղեցւոյ հովիւ՝ հօսիդ վերայ անձնադիր եղիր. թէ իբրև դառն՝ արածող հովուին հետևիր. թէ իբրև ընկերական մարդ՝ ընկերական պարտիքներ սիրով կատարէ և միանգամայն ճանչցիր իրաւունքդ. թէ իբրև հայ և հայու զաւակ՝ ազգդ սիրէ. թէ իբրև Աւետարանին ընդհանուր մարդասիրութեան աշակերտ՝ ամէն մարդ անխորապէս սիրէ:

Մի բան ևս պատուէր տամ՝ քեզ. միշտ յու-
շիկ պահէ Պօղոսին խրատ, ուր և կը լինիս,
թէ հայրենեաց և թէ օտար աշխարհի մէջ
անդրդուելի կաց կոչմանդ վերաց, կարճատու-
թեամբ կրօնէ ի կրօն մի՛ փոխուիր: Հացոց
աշխարհի զաւակն ես. Հայաստանեացց ազատ
եկեղեցւոց ազատ որդեգիրն ես, ի նոյն կաց
և ի նոյն մեռիր. թող հաց ժողովուրդ տանի
թաղէ զքեզ քո հարց ու նախնեաց գերեզմա-
նին ճոցը:

Գ Ա Ս Բ.

Տ Ի Ե Ձ Ե Ր Ք

ԲՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔ

Արարիւր զուսին վա-
սըն ժամանակի, Ե՞-
րեզակն ծանեալ ըզ-
ժամ մտանելոյ իւրոյ.
Սաղմոս ՃԳ. ԳԼ.

ՄՐԱՏԵՍ ես, որդեակ իմ Սամուէլ, աչքդ
բաց նայէ տիեզերքին վերայ. դարձիր դու խո-
րապէս մտաքնին եղիր. զի տէր Աստուած իւր
պետական ակօռը երկնից մէջ դնելով՝ բոլոր
տիեզերքը՝ բնական և յաւիտենական օրէնքով
կը կառավարէ. իւր օրէնքներն անշարժ և ան-
փոփոխ են և ոչ ոք կարող է զայն շրջել կամ
խախտել. ինչպէս աշխարհիս դրական և քա-
ղաքային անհաստատ օրէնքներ. զորս միոյն
մատ կը գրէ և միւսին կեղծանէ:

Բնական օրէնքով կը դառնայ արևը, կը
ծագի առաւօտ, լոյս կուտայ տիեզերաց, յերե-
կուն ի մայր կը մտնէ: Արևը մեր կեանքին և
ժամանակին չափն ու կշիռն է. կորոշէ մեր
օրեր, տարին ու դարեր: Թող այս՝ իւր լու-

ամէն անսայթաք ընթացքը բնական օրէնքով կը կատարեն և երբէք զիրեար չեն դիմահարեր: Գու կը տեսնան մարդիկ աշխարհիս վերայ կը շրջին, շատ անգամ իրենց գլուխը իրարու զարնելով կը պատառեն: Երանի թէ մարդոց գլուխներն ևս ճանչնային իւրաքանչիւր իրենց սահմանն ու շրջան:

Գառնանք երկրիս վերայ: Մեծն Ովկիանոս երբեմն իւր անեղ ալիքներով կուռի կը լեռնանայ և դարձեալ դաշտանալով իւր տեղը կը խաղաղի, այդ ևս բնական օրէնքով է. զի ծովերու ամենիշխան Տէր՝ մանր աւազանով պարիսպ քաշեր է ու մռնչող ալիքներուն դէմ սահման դրեր է, որ անդր չանցնին ու չողողեն երկիրը: Երանի թէ այդպէս մի սահման ևս մարդոցն համար դնէր գերիշխան Տէր. և իւր մէջ փակէր աշխարհակալութեան ոգին. որպէս զի արեան ծովերով չողողէր խեղճ ժողովուրդը:

Ռամիկն բնագէտ չէ որ տեսնայ, այլ միայն զարմանալով փառք կուտայ Աստուծոյ. նա չը գիտէ թէ ի՞նչպէս չամարան անձրև կուգայ և ձմերան ձիւն. մեր մամիկներ մեզ կը պատմէին թէ հրեշտակներ ալիւրի նման ձիւն կը մաղեն երկրիս վերայ, մերթ մանրիկ մանրիկ, և մերթ խոշոր խոշոր:

Բայց դու գիտես, որ ծովէն ու ցամաքէն արևուն զօրութեամբ գոլորշիներ ի վեր կը բարձրանան և խտանալով ամպ կը լինին. ամպերէն անձրև և ձիւն կը տեղան երկրիս վրայ, աղբիւրներ ու վտակներ չորղելով կառատանան, գետերու մէջ կը վազեն, գետերն ևս կերթան ի ծով կը թափին. և այսպէս ծովու ջրեր շրջան կառնուն, ոչ կը նուազին և ոչ կառաւելուն, ինչպէս կը դիտէ մեծն Սողոմոն թէ Վմենայն ուղիք ի ծով գնան. և ծով ոչ լնու. ի տեղի չոր ուղք գնան, անդ նոքին դառնան ի գնալ: Ահաւասիկ զարմանալի այս անդրադարձութիւնն ևս բնական օրէնքով է, որ ծովեր ու ջրեր նոյն քանակութեան մէջ կը պահէ. որչափ և որքան են ի սկզբանէ անտի՝ նոյն պիտի մնան մինչև ցլաւիտեան. զի Տէր Աստուած ամեն բան չափով և կշռով ստեղծեր է:

Ո՛վ, քանի՞ զարմանալի է Արարչին կարգադրութիւն, զմեզ շրջապատող տարերք բոլորն ևս բնական օրինաց տակ հնազանդելով՝ նորահրամանը կը կատարեն: Գու կը տեսնաս երբ զարուն կուգայ, գիտես թէ մեռած ցուրտ հողագնդիս նոր չարութիւն կուտայ, բոլոր բուսական տարերք մայրենի հողին ծոցէն ի վեր կը զարթնուն. կը ծլին կը բողբոջին, նախ

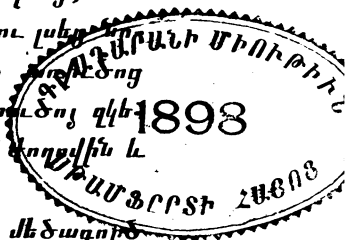
տերևներ կը բանան և ապա կը ծաղկին, յամարան կը պողաբերեն, յաշնան տերևաթափ կը լինին և ի ձմերան կը դալարին գործելէ և երբ ցուրտ կը ցամքեցնէ բուսականներու վերի մասն՝ ի ներքուստ ջերմիկ հողին տակ կը սնանին արմատներ և կը յղանան սերմեր, այդ ևս յաւիտենական ու բնական օրէնքով է: Հուժկու հովերն ևս բնական օրինաց զօրութեան տակ կը հպատակին. մերթ հիւսիս կը շընչէ, մերթ հարաւ, մերթ արեւելք, մերթ արեւմուտք: Երկնից և երկրի դատարկութեան մէջ գիտես թէ պատերազմ բանալով կը մրցին իրարու դէմ և կը յաղթահարեն զիրեար:

Վաւիթ կը դիտէր այս և կը հրաւիրէր տարերք, որ օրհնեն զոտէր Աստուած. «Օրհնեցէք զՏէր, հուր և կարկուտ, ձիւն և սառն, հողմ և մրրիկ, որք առնէք զբան նորայ»:

Այսպէս ևս ամէն շնչաւոր կենդանիք նոյն բնական օրէնքով կը վարին. տես դու, ճնճզուկ իւր բոյն ծառի ճղի վերայ կը դնէ. անասէր ծիծառն իւր կաւակերտ բունիկ տան գերանի կողէն կը կախէ, ընտանի հաւն ի թուխս կը նստի, ամէնքն ևս իրենց ժամանակին ձագեր կը հանեն. կաթ տալով կը սնուցանեն և երբ մեծնան թեւաբոյս լինին՝ ազատ կը թողուն:

Այն հզօր առիւծ՝ որ բոլոր կենդանեաց իշ-

խող թագաւորն է, իւր պալատ անտառնե-
ներու խորերն են, ուր և կը ծնի կորիւնները.
որք երբեմն առ քաղցի կաղաղակեն. գուցէ Գա-
ւիթ իւր հովուութեան մէջ տեսաւ ու լսեց իր
ցա մոնչիւն, ուստի կասէ. Կորիւնք մոնչեան
մոնչեն և յափշտակեն, ինդրեն յԱստուծոյ զկե-
րակուրս իւրեանց: Ի ծագել արևու խորքին և
ի մորիս իւրեանց դադարին):

Կուզիս բնութեան Արարչին մեծագործ
կարգադրութեան վերայ սքանչանալ, զոր նա
կը գործէ բնական օրինաց ձեռքով, հիացեալ
ոգևով կարդա հարիւր երեք զլուս Սաղմոսն,
որ այսպէս կսկսի. «Օրհնեան անձն իմ զտէր,
տէր Աստուած իմ, մեծ եղեր յոյժ. և այլն».
Այս զլուս ծայրէ ի ծայր վսեմագոյն նկարա-
գիր մի է բնական օրինաց, զոր կը հանէ Գա-
ւիթ օրհնելով ու փառաւորելով զմեծագործն
Աստուած:

Իսկ բանաւոր և ազատ մարդ, որ իւր խել-
քով ու հանճարով կիշխէ երկրիս վերայ և մերթ
ևս տարերաց դէմ կը մրցի, կը մեծամտի, որ
հողմեր, ամպեր, ծովեր, ալիքներ, եղանակն ու
ժամանակ անսան ու հնազանդին իրեն: Բայց
նա ևս բնական օրինաց իշխանութեան տակ
նուաճուած է. կը ծնի, կաթով ու հացով կապ-
րի, կաճի ու կը զարգանայ. հուսկ յետոյ կը

Տերանայ և կը մեռնի, հողէն ի մարտ, և մարտէն ի հող կը դառնայ անդրէն. ուստի տիրական մարդն ևս բնական օրինաց հպատակ ծառայն է: Միայն թէ մարդն ազատակամ է, իւր կեանք և գործեր վարելու համար: Միթէ առիւծըն ևս ազատ չէ անտառավայրին մէջ շրջել և իւր որսեր հողալ: Արծիւն ազատ չէ օդային թազաւորութեանց մէջ ազատաբար սաւառնել. և իւր գահը դնել բարձրագագաթ լեռներու վերայ:

Բաւ է այսքան, որդեակ իմ, ես բնախօս չեմ, որ բնական օրինաց զիտութիւնն ընդարձակ հրմտապէս ճառեմ քեզ. այժմ սկսիմ համառօտել քեզ բարոյական օրէնք, որ միայն բանաւոր մարդոյն կը վերաբերի:

Ինչպէս բնական օրինաց, նոյնպէս և բարոյական կամ գրաւոր օրինաց աղբիւրը նոյն յաւիտենական իմաստութիւնն է. և ինձ այնպէս կը թուի երբ տէր Աստուած նախամարդըն ստեղծեց՝ նորա սրտին և ոգւոյն մէջ դրոշմեց մի միայն խղճի այս օրէնքը. «Չամենայն զոր ինչ կամիցիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս արարէք և դուք նոցա»: Այս գերագոյն ու կատարեալ օրէնք մարդոյն համար շատ բնական ու բաւական էր, եթէ մարդն անեղծ պահէր զայն ու չը զեղծանէր: Աղամէն սկսեալ

մինչև ի Մովսէս բոլոր նահապետներ զարմե-
րով զաւակներով հանդերձ այս օրէնքով վար-
ուեցան, որք առ հասարակ արդար հանդիսա-
ցան աշխարհի և Աստուծոյ առաջ:

Իսկ այն ազգ և ժողովուրդ, որ սոյն խղճի
օրինաց գիրը քերեցին իրենց սրտէն, ապակա-
նելով ապականեցան ու եղծաւ մարդկութեան
պատիւը: Սորա համար Տէր Աստուած մի ան-
գամ ջրհեղեղով լուաց երկրին երեսը, ողողեց
ամբարիշտ մարդոց մեղքերը, միայն արդար
նահապետ մի թողուց իբրև արմատ նոր սե-
րընդեան:

Գերագոյն օրէնսդիր Աստուած, որ զօրհա-
նապազ մոլորեալ մարդոց ուղղութեան համար
կը հոգայ. նա իւր ծառայն Մովսէս պատգա-
մաւոր ընտրեց և նորա ձեռքով շատ բարոյա-
կան և գրաւոր օրէնքներ տուաւ իւր ընտ-
րեալ «զգին»: Այս ընդարձակ և ընդհանուր
օրէնքներէն կան, որ կրօնի պաշտաման կը վե-
րաբերին, այսինքն քահանայական և ծիսական
օրէնքներ. կան նաև որ մասնաւոր խրատներ
և պատուէրներ են, որ սրտի փափկութեան և
զթութեան կը վերաբերին, զոր օրինակ. կը
պատուիրէ որ զգառն ի կաթն մօր չը մոր-
թեն. չը դպին ճնճղուկի բունին՝ երբ նա ձա-
գեր հաներ է, կամ գրաւ չառնել երկանի մի

քարն, որ տան պիտանի գործիքն է, և այլն: Իսկ հիմնական և բարոյական մեծ օրէնքներ Տասնաբանեայ պատուիրաններն են, որ բանաւոր մարդոց ընկերական կեանքին պարտուց և իրաւանց սահման կը դնեն. որք դարձեալ ամբողջ այս ամէն օրէնքներ խղճի օրինաց աղբիւրէն կը բղխին:

Մովսէս իւր օրէնքով իշխեց մինչև ի Քրիստոս. եկաւ փրկիչ Յիսուս, որ շնորհք և ճշմարտութիւն էր. նա ևս իւր Աւետարանի ձայնով ու տառով նոյն խղճի օրէնք կրկնեց. «Չամենայն զոր ինչ կամիք թէ արացեն ձեզ մարդիկ և այլն»:

Յիսուս այս չաւիտենական հիման վերայ հաստատելով իւր շնորհական օրինաց բարձրագոյն շէնքը՝ ասաց. Մարդիկ, սիրեցէք միայն, և բաւ է: Մովսիսի օրինաց ծրագիրը թերի էր, Յիսուս լրացոյց զայն: Եւ գիտե՛ս թէ ինչ զանազանութիւն կայ Մովսիսին և Յիսուսին մէջ. միոյն օրինաց գրքէն մահ կը հռուէր, իսկ միւսոյն՝ Աւետարան և կեանք. միոյն մէջ միշտ պատժական փոխարինութիւն կար, իսկ միւսոյն՝ միշտ շնորհք և ներողութիւն և ուրջափ, գիտե՛ս, մինչև եօթանասնիցս եօթն, այսինքն անկէտ և անսահման: Մովսէս սուրն չազդերէն կախած իսկոյն յանցաւորին վճիռ կը

հատանէր. Յիսուս Պետրոսին ասաց, սուրդ ի պատեան դիր, զի ես կեանք տալու համար եկայ:

Մունր դիր, որդեակ իմ, Յիսուսի ներող մարդասիրութեան առաջ. պարանոցդ ծռէ և ան նորա քաղցր լուծը և փոքրոգի բեռն: Մանիր, որ Աւետարանի բարոյական օրէնք մեր աշխարհի վայրենի վիճակը յեղաշրջեց. մարդոցն սարկական վիճակը բարձրացոյց, գերութեան շղթաներ խորտակեց և ասաց. «Այսուհետև ազատ էք ի Քրիստոս Յիսուս»: Եթէ այսօր գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն կը պարծի, այդ յառաջդիմութիւն՝ Աւետարանի ազատութեան շնորհն է. այսպէս կը խոստովանին աշխարհիս բոլոր ողջամիտ իմաստասէրները:

Մունր դիր նաև քո մեծագործ Արարչին առաջ, որ իւր ձեռակերտն տիեզերք այսպէս բնական ու յաւիտենական օրէնքով կը կառավարէ: Եւ դու՝ մինչ կենդանի ես աշխարհիս վերայ, կոյր թերահաւատ մի լինիր, ինչպէս աշխարհիս անզգամներ և անմիտներ: Այլ Դաւթի նման հիանալով զոչէ «Ո՛րպէս զի մեծ են գործք քո, Տէր, և այլն»: Եթէ հասնի քեզ, որ Նիւտոնի չափ ներհուն լինիս, ու քննես տիեզերաց օրէնքին բնական կարգն ու շարժումն, այնչափ առաւել զարմացիր և օրհնէ

քո զարմանագործ Արարիչը: Եթէ ռամիկն սոսկ աչքով կը դիտէ տիեզերք, կը հաւատայ առանց գրի ու գիտութեան, յամենայն ժամ փառք կուտայ և լիաբերան կօրհնէ իւր ստեղծող. քո պարտիքն այլ ևս կը մեծնան ու կառաւելուն, երբ տիեզերաց օրէնքներ քննելով նորա գերագոյն Արարչապետ գիտութեամբ ծանչնալ կուզես. ծանիր ուրեմն, որդեակ իմ, որ հեթանոս իմաստասիրաց նման սոսկ աստուածագէտ չը լինիս առանց արժանապէս պաշտելոյ զայն:

Գ Ա Ս Գ.

ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ԿԵԱՆՔ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Թէ մարդիկ աշխարհիս վերայ եւ արեւուն տակ անհաւասար կերելին, հողին ու գերեզմանի ըստուերին տակ կը հաւասարին:

ՄԱՐԴԻԿ հաւասար կը ծնին, անհաւասար կապրին և հաւասար կը մեռնին:

Անհաւասարութիւն չէ թէ միայն մարդկային ընկերութեան մէջ, այլ և ընդհանուր տիեզերքին մէջ կերելի: Աչքդ բաց ու տես, որդեակ իմ, որ ամէն բան զանազան ու աննման կը տեսնաս, թէ երկնից երես, թէ երկրիս վերայ, թէ բովանդակ աշխարհիս բնական արարածոց մէջ և թէ մարդոյն նիւթական և բարոյական կեանքին մէջ: Մարդ պէտք է փոշի, հինայ և օրհնէ իւր մեծագործ Արարիչը, որ ամեն բան զանազան և աննման յօրիներ է և կը յօրինէ:

Սորա մէջ կերևի արարչին անհուն զօրութիւն, անհուն իմաստութիւն և անհուն հանճար, որ ստեղծեալ իրաց թէ արտաքին ձևն ու պատկեր և թէ ներքին բնական զօրութիւններ, ամենայն ինչ, իրարու աննման, զանազան ու անհաւասար են, և այս անհաւասարութեան մէջ ամենայն ինչ չափով ու կշռով համեմատ կարգադրելով՝ անհաս և անհաւասարն Աստուած կը յօրինէ և կը վարէ. տիեզերք:

Աչերդ յառէ, որդեանկ իմ, դէպ երկնից կաժարը, ամենարուեստ Աբարչին զարմանագործ ձեռաց հրաշակերտ գործեր տես, համայն աստղեր մեծութեամբ, լուսով, դրիւք և շարժումով զանազան են, արևն և լուսին՝ զանազան են. չրգիտենք ու չենք զօրեր տեսնալ թէ այլ ևս որչափ անզանազան էակներ կան երկնաշխարհին մէջ: Գարձիւր դէպի մեր երկրագունդը՝ նոյնպէս ամենայն ինչ զանազան և անհաւասար կը տեսնաս: Յամաքն անհաւասար, լեռներն անհաւասար, դաշտերն անհաւասար, աղբիւրներ, վտակներ, գետերն առհասարակ անհաւասար, ծաղիկներն անհաւասար, ծառերն անհաւասար, գոյներով, ձևերով, համով, հոտով և ներքին զօրութեամբ, բնաւին անհաւասար: Սոչնպէս բոլոր կենդանեաց սեռն նոյն

անհաւասար օրէնքին տակն են: Անհաւասարութիւն զու պէտք չէ այնպէս հասկնաս թէ միայն տարասեռ իրաց մէջ կերևի. այլ մի և նոյն տեսակին մէջ անհաւասարութեան հրաշք կը տեսնուի: Մաղկաց թագուհին վարդ, իւր տեսակին մէջ գոյնով, հոտով, ձևով և նոյն իսկ թերթերով անհաւասար է. նմանապէս բոլոր ծաղիկներ: Խնձորենին իւր տեսակին մէջ պտուղներու մեծութեամբ և գոյնով անհաւասար է. սոյնպէս բոլոր պտղատու ծառերը: Մախր մայրի անտառը, անդ ևս կը տեսնաս մեծութեամբ, բարձրութեամբ և ճիւղերու ընդարձակութեամբ իրարմէ անհաւասար են, մի և նոյն ծառի տերեւներն անգամ հաւասարութիւն չունին:

Իսկ մարդն, որ բովանդակ արարածներէն հրաշակերսն է, այդ անհաւասարութեան հրաշքն աւելի ունի. թէ ներքին և թէ արտաքին ամէն հանգամանքներով անհաւասար է իւր ընկերին հետը: Ուղեղն անհասասար, միտքըն անհաւասար, իղձն ու ոգին անհաւասար, վարքն ու բարքն անհաւասար, երեսն ու զէմքն անհաւասար. ձեռն ու մատունք և ոտքն անհաւասար, քայլերն անհաւասար, ուժն անհաւասար, բոլոր զգայական անդամներ՝ ձևով ու զօրութեամբ անհաւասար: Եւ նոյն իսկ մի

մարդոյն վերայ անհաւասարութեան օրէնքը յայտնապէս կը տեսնուի. աչքեր, սկանջներ, ձեռքեր, ոտքեր անհաւասար են իրարու:

Այս ընդհանուր նկարագրէն յետոյ, այժմ սկսինք մարդոց ընկերական կեանքին անհաւասարութեան նկարագիրը հանել, որ մեր այս դասին նսլատակն է: X

Մարդկային ընկերութիւն և քաղաքային աշխարհ նոյնպէս անհաւասար տարերքներէն կազմուած է: Աշխարհ՝ աշխարհի հետ, ազգ՝ ազգի հետ, ժողովուրդ՝ ժողովրդի հետ, թագաւոր՝ թագաւորի հետ, իշխան՝ իշխանի հետ, կառավարութիւն՝ կառավարութեան հետ, զօրութիւն՝ զօրութեան հետ, հարստութիւն հարստութեան հետ, և այլ շատ բաներ ու հանգամանքներ իրարու հետ անհաւասար են:

Եւ նոյն իսկ մի աշխարհ, մի թագաւոր, մի ազգ և լեզու՝ անհաւասար տարերքներով կազմուած է: Կը զարմանաս, թէ որ ասեմքեզ, որդեակ, թէ աշխարհիս մարդկային ընկերութեան հզօրագոյն կապն անհաւասարութեան օրէնքն է, որ թագաւորը՝ հպատակ ժողովրդին հետ, իշխան՝ գաւառին հետ, զօրավար՝ զօրքերուն հետ, առաջնորդ՝ եկեղեցւոյն հետ, ամուսին՝ ամուսնոյ հետ, ազգական՝ ազգականի հետ, բարեկամ՝ բարեկամի հետ կապեր է:

և բոլոր անհատական մարդիկ այդ անլուծ կապով միացնելով՝ մեր ընկերական տարերք կազմեր է:

Եթէ ասես, արդեօք ևս բարի ու լաւագոյն չէր լիներ, որ այդ անհաւասարութիւն բնաւ չը լինէր. թէ մեր կեանքի պիտոյք, թէ մարդոյն նիւթական և բարոյական զօրութիւններ, այսինքն հաւասար ծնելով՝ հաւասար ապրելինք. աշխատութիւն հաւաճար, հացն ու սեղան հաւասար, մեծն ու փոքր հաւասար, մարդիկ առ հասարակ և՛ ամենայն ինչ հաւասար:

Այո՛, որդեակ իմ, շատ անգամ քեզ նման կը դատեն միամիտ, բարեսիրտ և գորովահոգի մարդիկ, կարեկցելով մեր ընկերական թշուառութեանց վերայ, որ մեծ մասամբ ապերջանիկ կեանք կը վարեն աշխարհիկ երեսը. չարչարուած, աշխատութեան մէջ մաշուած, սորրկացած ու կորացած են երկաթէ լծերուն տակ, աղքատութեան ու կարօտութեան մէջ:

Այդ քո դատաստանը՝ մեղադրանք մի է, զոր մարդիկ մինչև երկնից նախախնամութեան դէմ կը հանեն, տրտնջելով, որ աշխարհիս կեանքը անհաւասարութեան մէջ դրեր է, մին երջանիկ կը լինի և մին ուրիշ թշուառութեամբ կապրի: Մին գլուխ կը լինի և միւսն ոտք, մին կը տիրէ և միւսն կընկճի, մին ցլ. սգ կուտէ և միւսն սովամահ կը կորնչի. և այլն:

Խօսիմք քեզ, որդակ, որ դատաստանիդ մէջ
ուղղախոհ լինիս: Նախախնամող կարգադրիչ
իմաստութիւնը կամեցեր է, որ այդ անհաւա-
սարութեան կապով մարդկային ընկերութիւն
կանգուն և կենդանի մնայ. եթէ մեր ընկերա-
կան կեանքը ամենայնիւ մի օրինակ հաւասար
լինէր, այլ ևս ընկերական միութիւն չէր մնար
աշխարհիս վերայ, բոլոր յարակցութեան կա-
պերը կը քանդուէին. և պէտք էր յայնժամ
մարդիկ ապրէին այնպէս՝ ինչպէս կապրին ա-
նասուններ:

Եթէ մեր ընկերական կեանք հաւասար լի-
նէր, և մարդիկ երբէք իրարու ձեռնտուութեան
չի կարօտէին, այնուհետև մարդոց մէջէն կը
բարձուէր բովանդակ արդարութիւն, կեղծա-
նէին առ հասարակ պարտք և իրաւունք, կեղ-
ծանէին մարդոցն ազատութեան կամք և բանա-
ւորութեան օրէնքներ, կը մեռնէր մարդոցն
մէջ յառաջդիմութեան ոգին և մրցումն, աշ-
խատութիւն կը դադրէր և հանձարը մարդոց
ուղեղին մէջ թմրած անշարժ կմնար: Ազատ
մարդ՝ հարկի տակ պիտի ապրէր առանց բա-
նաւորութեան: Այնուհետև մարդոցն կեանքը
խորհրդով, հանձարով ու յառաջդիմութեամբ
չէր բարգաւաճեր, այլ կը չքանայր իւր մտա-
ւորական կարողութեան մէջ, և հոն կը մնար

մարդ՝ ուր կան այժմ Ափրիկէի և Ամերիկայի հեռաւոր վայրենիները. որոց կեանքը անասնոց կեանքէն ևս վատթարագոյն է. իբրև մարդ ծնիլ, մարդ անուն կրել, և անասնաբար ապրիլ, բարին ու չար, լոյսն ու խաւար չորոշել:

Մանիր ուրեմն, հանճարեղ որդեակ իմ, թէ մարդոյն. Արարիչ՝ մարդն ընկերական, բանաւոր և ազատակամ ստեղծեր է. նորա լեզուն և ոտքեր բնական օրէնքով չէ կապեր, որ չի խօսի և չը յառաջադիմէ, ինչպէս անասնոց սեռ, որ իսկզբանէ անտի ուր որ են՝ անդ կան ու կը կենան: Իսկ մարդոյն և ընկերական կեանքին մէջ մղիչ զօրութիւն մի կայ, որ ամէն կարգի և վիճակի մարդ կը մղէ և կը վարէ դէպի յառաջդիմութիւն. և այդ մղիչ ու շարժիչ զօրութիւնը՝ ուրիշ բան չէ, քան թէ իւրաքանչիւր մարդոց անհաւասարութեան վիճակ և կեանք:

Սորա համար բովանդակ մարդկային ընկերութիւնը մի զմիով ել և էջ առնելով՝ կը նկրտին և կը ձգտին և միշտ քան զընկերս առաւելուլ:

Քաղաւոր կը ձգտի իւր գահն իւր աթոռակիցներէն բարձր դնել, և մերթ ևս աշխարհակալել: Իշխանը կը ձգտի իւր իշխանակից ընկերէն յառաջ անցնիլ. զօրապետն կը

ձգտի իւր զինակիցներէն աւելի յաղթանակ տանել, հարուստն կը ձգտի իւր հաւասարէն աւելի ևս հարստանալ, աղքատն կը ձգտի իւր թշուառութենէն ազատիլ: Բովանդակ ժողովուրդ կը ձգտի աշխարհիս հրապարակին վերայ մէն մի իւր ընկերէն անցնիլ, կամ հաւասար երթալ և կամ եթէ չկարէ առաւելուլ՝ գէթ յետս մնալով չնուազիլ: Այնպէս նաև զիւտի հանճարներ գերազանցել կը մրցին, գըրոց հեղինակները մատենագրելով կը մրցին: Մամուլի ազատութեան խմբագիրներ ազատաբանելով կը մրցին, ճարտասաններ իրաւաբանելով կը մրցին. վարդապետներ ուսուցանելով և դաստիարակելով կը մրցին, ձեզ նման պատանիք յառաջագիմելով կը մրցին:

Արդ երբ ընկերական անհաւասարութենէն կը ծնին այսչափ յառաջգիմութեան մրցանակ սանողներ, խելամուտութեամբ նկատել պէտք է որ մեր ընկերական անհաւասարութիւնն՝ իւր յոռի ծնունդներ ևս ունի: Անտի կը ծնի նախանձ ու մախանք, որոջ ապացոյց և օրինակ Յովսէփայ ծաղկեաց պատմութեանն է. անտի կը ծնի բռնութիւն և զրկանք, երբ զօրաւոր զոկարն միշտ նուաճելով կը յաղթահարէ և կը հարստահարէ. անտի կը ծնի անյազ արծաթսիրութեան մոլեգին ախտ. անտի կը ծնի մե-

Ճամբոտ տիրապետութեան ոգին, անտի կը ծնին այլ և այլ թշուառութիւններ, և կապականեն ընկերական կեանք: Բայց ինչպէս ուրիշ դասերուդ մէջ բացատրած եմ թէ՛ ամեն լոյս իւր խաւարն ունի, ամեն զեղեցիկ իւր տգեղ մասն ունի, և ամեն առաքինութեան հետ՝ մոլութիւն համընթաց է, և առաքինութեան ծընունդ միշտ երկուորեակ է: Երբ զբարին ծնի, չարն ևս անդէն գիտես թէ ի միասին ծնունդ կառնու, ինչպէս Եսաւ: Եւ միթէ ծնողքն ևս չար ու բարի զաւակներ մի և նոյն արգանդէն չնն ծնիր: Ուստի բնական օրինաց ուղիղ հետեւանքն է, որ անհաւասար կեանքէն անհաւասարութիւն ծնի:

Լիկուրդոս, Սպարտացի մեծ օրէնադիր, ուղեց այդ բնական օրէնքին դէմ կռուիլ ու ջընջել զայն. օրէնքով ոսկին և արծաթ հալածեց իւր աշխարհէն, որպէս զի ազահութեան ընչաքաղցութիւնը բառնայ հարուստներու սրտէն. և հասարակաց սեղան հաստատելով օրինադրեց, որ աղքատ և հարուստ մի և նոյն սակաւապէտ սեղանին վրայ հաւասար ընկերութեամբ ուտեն զհաց: Ծրէնք դրաւ, որ հարուստներու հայրենի կալուածները երկրի ընդհանուր ժողովուրդին վերայ իբրև հաւասար ժառանգութիւն լարարածին լինին: Եւ այս-

պէս բոլոր Սպարտացի ժողովուրդ, իբրև մի ընտանիք և գերդաստան կազմելով՝ կը հաւատայր այդ անբանաւոր օրէնսդիրն թէ՛ կարող եղև անհաւասարութեան օրէնքը իսպառ եղծել իւր աշխարհէն: Ուստի մտաբերեց երթալ ի Ղեյրիս իբրև ընդունել թէ՛ արդեօք իւր օրէնքներ՝ դիցն առաջ հաճոյ եղեր քն, ու երբ իմացաւ թէ խիստ հաճելի թուեր են դիցն, անդ ինքնաստով կամակար մեռաւ. որպէս զի իւր օրէնքը նուիրագործելով կենդանի պահէ աշխարհին մէջ:

Երանի թէ Լիկուրգոսի նման Անգղիոյ մայրերը նոր օրէնսդիր մի ծնէին, որ ելնէր Լորդերուն աշխարհագրաւ կալուածներ հաւասար բաժներ մշակ ժողովուրդին վերայ, ինչպէս Լիկուրգոս, որ օր մի հնձոց ժամանակ՝ տեսնելով արտերուն մէջ հաւասարաբաժին ցորենի խուրձեր, ասաց. «Ահաւասիկ եղբարցս՝ հաւասար ժառանգութիւն.» թերևս կակնարկէր հանճարեղ օրէնսդիրն, թէ այլ ևս կռուելու, զրկելու, բաժնելու պատճառ չէ մնացեր:

Այլ և այլ ժամանակի մէջ, մեծ օրէնսդիրներ ծնաւ աշխարհ. ոմանք իբրև ժողովուրդին հայր ու մայր՝ ջանացին օրէնքով հայրենի՛ ժառանգութենէն ժողովուրդին բաժին հանել, և չը թողուլ, որ մշակ ժողովուրդն անժա-

կապատ

ուանգ մնալով ստրկանայ: Հողային հարստութեան մէջ, թերևս փոքր ի շատէ յաջողի միայն երկրագործ ժողովուրդին համար. բայց միթէ հնարաւոր է քաղաքային կամ առևտրական հարստութիւններ հաւասար բաժնել, որ շահավաճառութեան, արուեստի, և մարդոյն ինքնաշխատութեան իբրև արդար արգասիք համարուած՝ իբրև հողային կալուած հաւասարաբաժին առնել. թողունք երկրին կառուարութեան պաշտօնեաները, որ մէն մի՝ իւր աստիճանի բարձրութեան չափով ուժիկ կը ստանայ:

Թողունք այս ամէն, որդեակ իմ, սէտք է ներկային մարդ՝ ներկայ կեանքին վրայ մտածէ, հին աշխարհ իւր հին օրէնքով ու ժողովուրդով անցեր է. այժմ՝ Վիկուրգոսի և Սողոմնի ժամանակն ևս անցեր է. վասն զի քաղաքակրթութիւնը՝ նոր դար, նոր օրէնք, և նոր ժողովուրդ կազմեց. ամենայն ինչ իւր հնութենէն յեղափոխեցաւ: Քաղաքակրթութեան ազատ օրէնք և նոյն իսկ Աստուծոյ բնական օրէնք թոյլ կուտան, որ իւրաքանչիւր մարդ ինքնաշխատութեան արդիւնքն՝ ինքն ազատապէս վայելէ, բաւական է որ արդար լինի մարդ իւր աշխատութեան մէջ: Բաւական է և երջանիկ կը լինի ժողովուրդ, եթէ երկրին օրէնք

և իշխանութիւն հսկէ, որ աշխատող ժողովուրդին վաստակն ապահովի և նա կարենայ ազատութեամբ միայն իւր վաստակն վայելել. և չէ թէ հարուստի վաստակէն բաժին ընդունել: Ո՞րչափ շնորհակալ կը լինի բաւականատէր ժողովուրդն, եթէ հարուստն ևս իւր արդար վաստակովն բաւականանայ, և չկուիէ ու չհարստահարէ զանաւազ ժողովուրդն:

Կրկնելով այս դասն, դարձեալ կասեմ. քեզ, որդեակ իմ. քանի որ աշխարհ կայ, քանի որ մարդիկ թէ բնապէս և թէ կրթութեամբ իրարմէ կը զանազանին. անհաւասարութեան կեանք իբրև մշանջենաւոր անյեղլի օրէնք պիտի տիրէ աշխարհիս վերայ. և դու ևս այս օրէնքին տակ պիտի հնազանդիս ու ապրիս:

Ուստի գքեզ կը յորդորեմ, որ ջանաս աշխատութեանդ մէջ արդար լինել, բնաւ երբէք աչք չը դնել ու չը նախանձիլ ուրիշի վաստակին. այլ բարենախանձ լինելով՝ ձգտիր, որ դու ևս հարստանաս. բաւական է, որ արդար վաստակիդ հետը զրկանք ու նենդութիւն չի խառնես: Տէր Աստուած պատուէր տուեր է, որ մարդ իւր ձակասին քրտինքով ապրի. զգուշացիր, որ կաթիլ մի ուրիշ ձակասի քրտինքէն չը խառնես քո քրտանց հետը. յուշ բեր այն առակը զոր կը պատմեն մեր մամերը. թէ՛ պառաւ կին մի

այժ մ'ունէր, և նորա կաթը վաճառելով կապ-
րէր. բայց միշտ կը խարդախէր իւր կաթը՝
մեծ մասն ջուր խառնելով: Արդար Աստուած
պառաւին չը խնայելով՝ պատժեց զայն, վասն
զի կաթին մէջ խառնուած ջուրերը միանալով
գետ դարձան, ու դաշտէն գլորեցին տարան
պառաւին այժը:

Դու կը զարմանաս այս առակին վերայ.
տեսնելով որ ներկայ աշխարհին մէջ ամէն կա-
թերը խառնուած են: Բայց դու կաթդ արդար
ու անարատ պահէ, միշտ երկնչելով Աստուծոյ
արգարութենէն, որ կը հրամայէ ամպերուն,
անձրևով ու հեղեղով կորուսանել աշխարհիս
անիրաւ նենդողները: Զը մտաբերես երբէք թէ
կարեմ ես հեղեղէն փախչիլ, տունս հեղեղատին
քովը չեմ շիներ: Կուգես բարձրավանդակի վե-
րայ շինէ և ուր կը լինիս եղիր. արդարու-
թեան հասուցումն կը հասնի քեզ. ջուրը կը
թողու և գետնաշարժով կը քանդէ: Սորա հա-
մար Դաւիթ վարանելով կասէր. Ես ո՞ւր փախ-
չիմ, Տէր իմ, եթէ երկինք ելնեմ, դու անդ
ես, և թէ դժոխքն իջնեմ, անդ աւելի մօտ ես:
Ուրեմն արգարութեամբ գործէ, արդար վաս-
տակով յառաջադիմէ, այլ ևս հարկ չը մնար
քեզ Աստուծոյ ամենահաս ձեռքէն փախչիլ:

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՀԳԱՏԱԿ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Իշխանութիւն՝ ժողովուրդին եւ ժողովուրդ իշխանութեան միշտ պէտք են աշխարհիս վերայ. եթէ մին կամ միւս պակասի՝ կը դադարի կամ կը խոտորի ընկերվարութեան կեանք:

ՄԵՐ ստեղծող իշխան Արարիչը, երբ զմարդըն ստեղծեց, այնպէս կը թուի որ նախամարդոցն սերունդին հաւասար իշխանութիւն տալով՝ զայն տիրող իշխան կարգեց երկրին վերայ, ասելով թէ «Աճեցէք և բազմացարուք և լցէք ու տիրեցէք երկրին»։ այսինքն ծովուն ու ցամաքին և այն ամէն կենդանեաց, որ կը հպատակին մարդոցն իշխանութեան տակ. թէ և ոմանք մարդէն առաւել հուժկու և զօրաւոր են:

Դաւիթ մարդոցն այս տիրական իշխանութիւնը հաստատելով կասէ. «Զամենայն ինչ հրնազանդ արարեր ի ներքոյ ոտից նորա, զխաշըն և զարջառ և զամենայն ինչ»։ Թէ և այն-

պէս կը թուի Սուրբ Քրոց պարզ կմաստէն, որ մարդ իւր առանձին իշխանութեան սահման, և իւր ընկերին հաւասար իրաւունքը ճանչնալով՝ պէտք չէր որ բռնանար ու տիրապետէր իւր ընկերին վերայ:

Քայց դու յիշէ, խոհական որդեակ իմ, եթէ քաջ խելամուտ եղար նախորդ դասիդ իմաստին, դու ինքնին կարող ես իմաստասիրել, որ իշխանութիւն մարդոց անհաւասար կեանքէն, խռովարար ոգիէն, տիրողական բուռն ձգտումէն և զօրութենէն ծներ է: Եւ ինչպէս յայտնի է, մարդիկ հաւասար ձիրքով, հաւասար ուժով, հաւասար խելքով և հաւասար տոհմացին ազնուականութեամբ չեն ծներ: Ոմանք աչքի հետ մտաւոր լոյս ունին՝ ընկերին կառաջնորդեն. և ոմանց մտքին լոյս նուաղ լինելով կը ստիպուին այլոց ետեւէն երթալ. ոմանք զօրութիւն ստանալով կը տիրեն, և ոմանք սկար լինելով կը հպատակին:

Աշխարհի պատմութիւն ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան առաջին խանձարուրն ընտանիքն է. և մինչև ցայսօր իբրև բնական օրէնք ընտանեաց հայրն կ'իշխէ բոլոր գերդաստանին վերայ, և ինքն իւր տան մէջ նախաթոռ բազմելով կը վարէ ու կը կառավարէ զայն, որպէս զի խաղաղութեան և երկիւղած հնազանդութեան մէջ կենայ ընտանեկան կեանքն:

Իսկ երբ ընտանիքէն ընտանիք կազմուելով՝
շատ ընտանիք ի միասին բնակեր են. բնական է
որ խռովութիւն, կագ ու կռիւ զանազան պատ-
ճառներէ յառաջ գալով՝ մարդկանց հետ կաճի.
հարկն ստիպեր է յայնժամ, որ ամէն տանուտէր
հայրերու մէջէն մի տանուտէր հայր ընտրեն
իրբւ զատուոր և իշխան, որ պատկառելի ծե-
րութեամբ, համբաւով, զօրութեամբ ու հարս-
տութեամբ առաւելութիւն ունեցեր է միւս
տանուտէրներէն. և աստի նախապէս կազմուեր
է փոքր տանուտիրական իշխանութիւն: Եւ որ-
չափ մարդիկ և ընտանիք բազմացեր ու տարա-
ծեր են աշխարհիս վերայ, այնուհետև իշխա-
նութեան աստիճանն ևս աճելով և մեծնալով՝
հասեր է մինչև աշխարհակալութեան ծայրա-
գոյն դիրք. որոց հզօր գաւազանին տակ փոք-
րիկ իշխանութիւններ կամ իսպառ ջնջուեր
են, և կամ նուաճելով հպատակեր են:

Ուստի քաջայայտ կերևի, որ իշխանու-
թեան առաջին շաւիղ՝ ընտանեկան արմա-
տէն բուսեր է փոքր ինչ մեծնալով ընտանի-
քէն ելեր բոլոր ցեղին վերայ տարածեր է
թիւերը. աւելի ևս մեծնալով այլ և այլ ցե-
ղեր իւր իշխանութեան տակ հնազանդութեան
բերելով՝ տիրեր է շատ քաղաքներու և գա-
ւառներու վերայ: Հուսկ յետոյ կարի զօրանա-

լով, ու բարձրանալով կամ թագ կապելով՝ թագաւոր եղեր է և կամ այլ և այլ իշխանութեան առանձին գաւազաններն իւր միահեծան գաւազանին տակ նուաճելով՝ իբրև Աեսար, կաշարութեան բարձր տիտղոս ստացեր է:

Եւ այսպէս աստիճան առ աստիճան բարձրանալով՝ իշխանութիւնն իւր գազ սթնածայր հասեր է: Բայց իշխանասիրութեան ոգին երբէք իւր ծայր և սահման չունի: Քանի այս աշխարհ կայ՝ իշխանութեան գաւազաններ պիտի մրցին իրարու հետ. և ով գիտէ, գուցէ ապագային մէջ բովանդակ երկրագունդը մի գաւազանի տակ ընկճուի. և միթէ այս բանն՝ աշխարհիս կաշարեր չեն երազեր: Սակայն աշխարհի պատմութիւն և փորձ շատ օրինակներով ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան կեանքն իւր ծերութիւն և վախճանն ունի, և թէ՛ Նաբուգոդոնոսորի ծառին չափ բարձրանալով իւր գաւազանին շառաւիղներ ասարածէ բովանդակ աշխարհին վերայ. ի վերջոյ յերկիր կործանելով կը տապալի ինչպէս Մակեդոնականն, Հռովմայ, Բաբելոնի և Ասորեստանի իշխանութիւններ, որպէս զի ձանձնաց և խոնարհի մարդոց մեծամտութիւն. թէ՛ Բարձրելոյն մշարնջենաւոր զօրութիւնը կը տիրէ, և ժամանակի անեղ տապարով պիտի կտրէ ու կործանէ այն

ամէն իշխանութեան ծառերը, որ երկնից զօրութեան դէմ կը բարձրանան և կը ջախջախեն ժողովուրդին կեանք և զօրութիւն:

Եթէ մտաբերես, որդեակ իմ, ինչպէս մտաբերելով կը ցանկան ծայրայեղ ազատամիտներ, թէ արդեօք աւելի լաւ ևս չէր լիներ, եթէ մարդկային ընկերութիւն ազատ անիշխան ապրէր, և իշխանութեան ծանրակիր լուծ չը կրէր իւր պարանոցին վերայ. մարդն ինքնիշխան ինքնավար լինէր, և չը պարտէր երբէք սուրբ, հարկ, զինուոր, և այլ բազմապատիկ օրինական և ապօրինի բռնի պահանջներ վճարել:

Ասոր, որդեակ իմ, ես պատասխան տամ քեզ, ամենայն խելամոտութեամբ ուշ դիր: Մարդկային ընկերութիւն բնաւ կարելի չէ որ առանց իշխանութեան, առանց օրինաց, և առանց դատաստանի և հատուցման այս աշխարհիս վերայ ապրի և խաղաղ կեանք վարէ. ինչպէս երկնից թռչուններ և լեռներու ազատ էրէվացրիներ, և այլն: Զէ թէ աշխարհիս այլ և այլ ազգեր, այլ նոյն իսկ մի ազգ և մի համազգի ընտանիք առանց հայրական իշխանութեան հնար չէ կառավարել: Կը տեսնամք եղբայր եղբօր դէմ սուր կը հանէ, և համարիւն՝ իւր համարիւն հարազատին արիւն

կը թափէ. և մերթ ևս ստահակ որդիքներ հօր
դէմ կապտամբին. ուր կը մնայ անհուպիկ
օտարն օտարին հետ խաղաղութեամբ ապրի
ու վարի:

Կան մարդիկ, որ կը մտածեն, թէ իշխանու-
թիւնը հին աշխարհի վայրենիքի թեան
համար պէտք էր, բայց արդ երբ գրեալ թեան
չոյս և քաղաքակրթութեան դարը մարդոց
հին կեանք փոխեց. վայրենական բիրտ ոգին
զգօնացոյց. մարդ ճանչցաւ իւր պարտիք և
իրաւունքը. ճանչցաւ իւր ընկերին հաւասարակշիռ
իրաւունք. Աւետարանին հաւատարմով
ճանչցաւ նաև Յիսուսին աւանդած մարդկու-
թեան ընդհանուր խղճին օրէնքը. Վառճապն
զոր ինչ կամիցիք թէ արասցին ձեզ մարդիկ,
այնպէս արարէք և դուք նոցա: Այլ ևս զի՞
պիտոյ է իշխանութեան նուաճող զաւազան,
կամ սայառնացող սաստն ու սուր. օրէնք և
իշխանութիւն խաժամուժ ամբօխին համար է,
որ ոչ գիր գիտէ և ոչ օրէնք:

Յրանի թէ քաղաքակրթութիւն զմար-
դըն այդ ծայրագոյն կատարելութեան տա-
նէր. սուրն և իշխանութիւն բարձուէր աշ-
խարհէս: Բայց դու մի՛ հաւանիր, որդեակ իմ,
այդ կարծիք ազատասէր մարդոյն երևակայու-
թեան երազն է: Թողունք ասիական ազգեր,

ուր քաղաքակրթութիւն զեռ չէ ծներ, և թէ ծներ՝ տակաւին մանուկ է: Երթանք Եւրոպա, ուր քաղաքակրթութիւն ծներ և զարգացեր է, և եթէ այդ ևս բաւական չես համարիր, անցնինք Ովկիանոս, երթանք Ամերիկա. ուր կը կարծուի թէ ազատ քաղաքակրթութիւնն իւր արբուն հասակն առեր է: Աւր ժողովուրդ առանց թագի, առանց կայսերական հզօր գաւազանի, մի նախագահով և օրէնքով կը կառավարուի: Արդ այնպէս համարենք, որ այդ աշխարհէն բարձուի նախագահն, վերնան բոլոր օրէնքներ, սուրն ու թնդանօթ ժողովուին զարբնոցին մէջ. միայն երկրագործին համար խոփ ու մանգաղ շինուին. և ընդհանուր Ամերիկացի կիսաշխարհին մէջ հրատարակուի այսպէս թէ. «Այսուհետև իշխանութիւն և օրէնք բարձուած է; դատաստան հատուցումն չիկայ այլ ևս. իւրաքանչիւր մարդ թող իւր ազատակամ իշխանութեամբ վարի, մարդն ինչ որ կարէ գործել՝ ազատ է, իւր համար հակող ոտիկան, ատեան և հարցափորձ չիկայ». և այլն:

Դու կը տեսնաս յայնժամ, թէ ինչ կը լինի սորա հետեանքն. այդ քաղաքակիրթ աշխարհն Ամերիկա, այդ հասարակապետական օրինասէր ժողովուրդն մի վայրկենի մէջ վայրենի կը դառնայ, խուժանն և քաղաքակիրթն միանգու-

մայն ի զէն կը դիմեն, ընկերութեան հրապարակն արեան ծով կը լինի. հարուստներն առ հասարակ կը կողոպտուին, խաղաղութիւն անդի կուտայ, խռովութիւն կը յուզի ինչպէս Ովկիանու ալիքներ. ով որ բուռն է՝ կը տիրէ, ով որ սկար է՝ կը նուաճի բռնութեան անկ վերջապէս ընկերութեան բոլոր շէնքեր կը քանդուին, կապեր կը կտրուին, մարդիկ կռուով ու սրով կսպառեն զիրեար մինչև յետին ձեան ու սերունդ:

Եթէ քաղցած առիւծ հանես իւր վանդակէն և արձակ թողուս ժողովուրդին հրապարակ, ինչ կը լինի և ինչ կը գործէ. այդ յայտնի է, իւր ժանիքներով ամէն բան կը ծախէ. այսպէս նաև մարդկային ընկերութիւն, թող քաղաքակիրթ լինի նա, եթէ զայն ի դուրս հանես իշխանութեան և օրինաց շրջափակ վանդակէն և ազատ թողուս, նոյն կը գործէ մարդն ինչ որ կը գործէ վայրենի առիւծն. թերևս հնար լինի ողորել զառիւծն երբ յագենայ, բայց մարդոյն կաստորութեան երբէք յագուրդ չիկայ:

Համոզուեցանք այժմ, ազնիւ որդեակ իմ, որ աշխարհս առանց իշխանութեան չի կառավարուիր: Միթէ հաւատալ կարելի է, որ տիեզերք առանց Աստուծոյ և յաւիտենական

օրինաց կառավարուի, նաևն առանց նաևա-
պետի և զեկավարի ուղղուի. և կամ ամենի
ձին՝ առանց սանձահարի: Ով չի գիտեր թէ
մարդն քան զձին ամենի է. միայն իշխանու-
թեան և օրինաց սանձն է որ կը վարէ զայն,
ապա թէ՛ ոչ՝ նա սանձակոտոր լինելով կը դա-
հավիւծի: Սորա ապացոյց և օրինակ քանիցս
անգամ ցոյց տուած է Ֆրանսիոյ այն մեծ ազգ
որ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ զինքն իբրև
փայլուն աստղ մի կը կարծէ, և երբ անիշ-
խանութիւն կը տիրէր՝ այդ կըթեալ և ուետալ
ժողովուրդը, խուժան կը դառնար և ամէն բան
կը տապալէր, թէ և այն բան՝ իւր հայրենեաց
փառք ու պարծանք լինէր: Ես այնպէս կը դա-
տեմ, որ քաղաքակիրթութիւնը մարդոցն վայ-
րենութեան բարձր կեդեով մի պատեր է ար-
տաքուտ. եթէ վերցնես իւր գլխէն իշխանին
սուր և օրէնք՝ նա իսկոյն իւր բո՛րժ կրից ժա-
նիքներով կը պատառէ այդ կեդեը և հին վայ-
րենութիւն դուրս կը հանէ: Ուրեմն իշխանու-
թիւն և օրէնք վերին տեսութեան չափոս-
նական կարգադրութիւնն է, որպէս զի մար-
դիկ երկիւղածութեամբ և բանավարութեամբ
ապրին ընկերական կեանքին մէջ:

Արդ սխիւմ համառօտել թէ՛ իշխանութիւն
և ժողովուրդ ինչ պարտիք և իրաւունքներ

ունին իրարու հետ, զորս կը չափէ արդարութիւն, որ միշտ հաւասարակշիռ լինին. և երկուստեք պարտքեր վճարուին և իրաւունքներ պահանջուին:

Իշխանութեան առաջին պարտիքն է ճանչնալ ու հաւատալ. թէ իշխանութիւն աստուածպետական զօրութենէն իբրև աւանդ արուած է, ինչպէս Հոգին կը խօսի Սոզոմոնի բերնով. «Ի տեառնէ տուաւ ձեզ հարստութիւնդ և իշխանութիւնդ ի Քարձրելոյն. որ պահանջեսցէ զգործս ձեր և քննեսցէ զխորհուրդս»: Իշխանութիւն իւր հաշիւն ու համար միայն Աստուծոյ չի տար, այլ և ժողովուրդին, երբ ինքըն սահմանադրապէս ընտրուած է: Իշխանութեան՝ մեծ ու նուիրական պարտիքն է, արդարութիւն սիրել և օրինաց իրաւացի վճիռը արդարութեամբ ի գործ դնել. առ այս կը յորդորէ Սոզոմոն, որ դատաւոր և թագաւոր էր Աստուծոյ ժողովուրդին: «Սիրեցէք զարդարութիւն, որք դատէք զերկիր»: Իշխանութեան պարտիքն է, երկրին խաղաղութեան համար հսկել. հանապազ հոգալ ժողովուրդի բարօրութեան, բարգաւաճման ու յառաջիմութեան համար. ուղղապէս խորհելով, որ իշխանութեան աթոռը՝ ժողովուրդի պատուանդանին վերայ հաստատուած է, և երբ ժողովուրդ

կործանի՝ անշուշտ իշխանութիւնն ևս կանգուն չի մնար: Իշխանութեան իրաւունքն է չափով և արդարութեամբ ժողովուրդէն հարկեր պահանջել. բայց երբէք դատաստան և իրաւունք չէ, որ ծանր ծանր բեռներով ժողովուրդին թիկունք մինչև ի գետին կորացուցանէ: Եթէ այսպէս ջլատէ ժողովուրդին ուժն և ոգին, ինքն ևս իւր զօրութիւնէն կը թափի. զի ով չի գիտեր թէ ժողովուրդն իբրև գործող անդամ կը համարուի կառավարութեան. երբ անդամներ ուժաթափին՝ դուլսն ևս նորա հետ կուժաթափի, այնուհետև կը կորուսանէ իւր խորհուրդ. կը հիւանդանայ առաջնորդող գլխոյն առողջ ուղեղն և յայնժամ ժողովուրդին և իշխանութեան զօրութիւն միապէս կսպառին և երկրին վերայ կը հասնի և կը տիրէ ազհտաբեր վիճակ:

Իշխանութիւն՝ երկրին և ժողովուրդին երաշխաւորող հաւանտարիմ աւանդապահն է. այնպէս պէտք է պահել այդ սուրբ աւանդը, որպէս թէ իւր կեանքն է, իւր փառքն է և իւր կենդանաստու հոգին և զօրութիւնն է:

Իշխանութեան զօրութիւն և հաստատութիւն՝ արդար և հաւասար օրէնքն է: Ուստի իւր ամենամեծ պարտիքն է, որ երկրին օրէնք անաչառ ճշդութեամբ հաւասարապէս գործադ-

րէ տկարին և զօրաւորին վերայ. իշխանին և ժողովուրդին վերայ. չը թողուլ, որ զօրաւորներ հետտեն օրէնքին դէմը. և նոքա, որ կարգեալ են օրէնք պաշտպանելու՝ նոքա զեղծանին օրինաց մէջ և առ ոչինչ համարին զայն:

Իշխանութիւն իբրև օրինաց վրէժխնդիր ու նախանձաւոր, իւր պարտիքն է. երկրին, ժողովուրդին և առաւել վարիչ պաշտօնեացներու մէջէն օրինաց զեղծումներն առ հասարակ բառնալ. ապա թէ ոչ, զեղծումներ յաճախելով յաճախելով՝ ի վերջոյ իշխանութիւնը կը բառնան, և կը մատնեն զայն օտարին ձեռք. վասն զի ներքին զեղծումներն զհայրենիք աւելի կը դաւաճանեն քան թէ օտար թշնամիք:

Իշխանութիւն պէտք է առաքինութեան պաշտպան հանդիսանայ և մոլութիւն սանձահարէ իւր մեծ նուիրական պարտիքն է՝ չը թողուլ երբէք, որ ժողովուրդին կեանք և բարք ապականող զեղծումներ տարածեն երկրի մէջ, իբրև տարափոխիկ հիւանդութիւն, որ ի վերջոյ մահ և կորուստ կսպառնան ընդհանուր իշխանութեան երկրին: Միայն կրօնի պաշտօնէից քարոզն ու խրատ բաւական չէ հետտող ժողովուրդին կամք նուաճել, այլ պէտք է նաև իշխանութեան սասան և սուր, որ ձեռնհաս կը լինի զեղծումներ քաղաքային օրէնքով բառնալ:

Իշխանութեան պարտիքն է մեծ իմաստութեամբ տնտեսել երկիրը. չթողուլ որ իւր հարստութեան գետերը երթան թափին օտար ծովերու մէջ, ի վերջոյ երկրին ջուրը ցամքի, դառնայ ծարաւ մի անապատ, երկրին հարստութեան դետեր երկրին մէջ պահելու համար՝ պէտք է զայն շրջապատել օրէնքով և այն միջոցներով, զոր քաղաքացին տնտեսութիւն կուսուցանէ:

Եթէ իշխանութեան զօրութիւն կը յաւելու երկրին հարստութիւնք և բարգաւաճանք, ուրեմն իւր ձեռնհասութեան պարտիքն է ժողովուրդին առաջը հորդել յառաջադիմութեան ճանապարհ. բառնալ ամէն խոչ և խուժեր, յորմէ ժողովուրդ խուսափելով կանգ կառնու շահավաճառութեան առաջ. նաւարկութիւն բանալ, լեռներ և ձորեր հարթել, արուեստ և արուեստագէտները քաջալերել, երկրագործ ժողովուրդին ազատութիւն և ապահովութիւն տալ, որ երկիրը մշակելով արդիւնաւորէ: Քանի որ շահավաճառութեան մէջ իւր երկրի բերքն ուրիշ երկիրներէ ընդունուած բերքերուն հետ հաւասարակշռութիւն չունի, պէտք է օրէնքով հաստատել և զսպել ժողովուրդին վայելչասիրութեան ցանկութիւնը, որ իւր երկրի բերքերով շատանայ, սակաւապէտ կեանքի

մէջ վարժելով զայն. թէ և ընդհանուր վաճառականութեան օրէնք ազատ է, բայց իւրաքանչիւր իշխանութեան ազատ իրաւունքն է իւր երկրին շահը առաւել պաշտպանել:

Իշխանութեան սրբազան պարտիքն է միշտ խաղաղութիւն սիրել, խաղաղութեամբ կանաւարել, և ամէն հնարաւոր միջոցներ ի գործ դնելով պատերազմ չը յարուցանել ոչ ուրիշ իշխանութեան դէմ, և ոչ պատճառ տալով ուրիշ իշխանութեան մը՝ իւր դէմը: Բայց երբ դաշնակցութիւն կեղծուի, ուրիշ իշխանութիւն մի կը բռնանայ իւր վերայ և երկրին շահը կը փտանգի, յայնժամ իւր պարտիք և իրաւունքն է պատերազմ հրատարակել, որ թշնամին չտանհարէ երկրին ազատութիւն և իրաւունքը: Միայն թէ պատերազմող իշխանութիւնն՝ ստապէտք է յիշէ Քրիստոսի առակը, որ նախատեսութիւն կուսուցանէ. նախ պէտք է հաշուէ իւր ծախսեր, և իւր զօրութիւնը՝ թշնամուոյն զօրութեան հետ կշիռ դնելով՝ հասու լինի, թէ կարող է տասն հազարով պատերազմ տալ նորա դէմը, որ քսան հազարաւ կուգայ իւր վերայ: Ապա թէ ոչ, մեծ խոհեմութիւն է հրեշտակութիւն առաքել և հաշտութիւն խօսիլ: Ասան զի շատ բարի է և երկրին շահ, թէ մեծ և թէ փոքր զոհողութեամբ խաղաղութիւն:

հաստատել քան թէ պատերազմով երկրաւեր լինել. թող այն, որ երկրին զանձ կսպառի, այլ և արիւննով և մահով ժողովուրդին կայտառ որդիք զոհ կերթան և կսպառին պատերազմի պաշտին մէջ, որով ինքն պարտական ու պատասխանատու կը մնայ. ըջի թագաւորն ոչ միայն զիւրն տացէ պարտիս, այլ և որոց եղև պատճառ մահուանն»:

Իշխանութեան առաջին և վերջին մեծ պարտիքն է լոյս, գիտութիւն և կրթութիւն տարածել ընդհանուր երկրին մէջ. իշխանութեան աթոռէն սկսեալ մինչև խոնարհ ժողովուրդին խրճիթը հաւասարապէս լոյս ծաւալել. հաւատարով, որ երկրին բարգաւաճանք ժողովուրդին լուսաւոր կրթութենէն կը ծնի ինչպէս որ թշուառութիւնը՝ նորա սգիտութենէն:

Նատ մեծ սխալ, և անիրաւ քաղաքակաւութիւն է. եթէ ասէ իշխանութիւն, թէ՛ ժողովուրդը սգիտութեան և անզգայ թմրութեան մէջ պահեմ, որպէս զի նա կոչը մնայ, չանսաստէ իշխանութեան դէմ, և ես անկասկած և դիւրութեամբ իշխեմ: Արչնփ յոտի և յետադէմ է այս դրութիւն քաղակիրթ աշխարհին լուսամիտ գաղափարին առաջ, որ միշտ կը ջանայ ժողովրդին մտաւորական զարգացումն չառաջ տանելով լուսաւորել զայն, հաւաստի լի-

նելով որ երկրին յառաջադիմութիւն և բարգաւաճ կեանքը ժողովուրդի լուսաւորութեանէն է, ինչպէս թշուառութիւն ազիտութենէն. միթէ ինքնին երջանիկ կը լինի իշխանութիւն, երբ ժողովուրդ թշուառանայ, և ինչ փառք ու պարծանք է թշուառին վերայ իշխել: Թշուառ ժողովուրդին կեանք անշուշտ վախճան մի ունի. նա կը մեռնի թէ վաղ թէ անազան. և երբ մեռնի, իշխանութիւն այլ ևս ձեւ վերայ կ'իշխէ, անշէն և անապատ երկրին վերայ: Նոյն ժողովուրդի թաղուած գերեզմանին մէջ կը թաղուի իշխանութիւն. եթէ ջանայ նախ ժողովուրդը թշուառութեան գերեզմանին մէջ թաղել, և բռնութեան ծանր կափարիչով փակել նորա բերանը:

Այսչափ և այսպիսի են, սիրելի որդեակ իմ, իշխանութեան պարտիքներ, զոր փոքր ի շատէ միայն գրեցի. կան տակաւին ուրիշ պարտիքներ. թողի զայնս, որ զու ինքնին իմաստասիրես: Նր'ըրին իշխանութիւն կը զեղծանի, եթէ այդ պարտիքներ չկատարելով ընդհակառակն վարի, եթէ թողու օրինաց արդարութիւն և միտչն բռնի և սրով իշխէ: Եթէ մեղկանալով զեղիտութեան մէջ շուայտի, չսոկալով երբէք թէ թշնամին քաղաքը պաշարեր է. եթէ ժողովուրդին և իշխանութեան շահն իրա-

րու հետ չկապէ, որ երկրին ընդհանուր շահն է. այլ միշտ ջանայ որոշել իշխանութեան շահըն և այնպէս վարիլ, կամ անգիտութեամբ և կամ խորամանկութեամբ:

Իշխանութիւն կեղծանի իւր վարչութեան մէջ, երբ անընտրող կը լինի, արժանաւորին և անարժանին յարգ մի կշռով կը չափէ. մերթ ևս պատու և բարձ կընծայէ նմա, որ երկրին շինութեան հիման մի քար չի դրեր. կը թողու լաւն ու կարող, և ժողովուրդին կառավար կը դնէ այնպիսիներ, որոց միտք թափուր է կառավարութեան ուսմունքէն և օրէնքէն, որք առաւել կարօտ են կառավարուելու քան թէ կառավարելու:

Իշխանութիւնն անիրաւութեամբ կը զեղծանի. եթէ դատաստանի առաջ նուիրական չհամարի օրինաց հաւասարութիւն, աչառելով խորէ տեառն և ծառային դատաստան, զօրաւորին և տկարին դատաստան, և թողու որ դատաւորաց կամք՝ դատարանին մէջ իբրև օրինակիրք վճռէ:

Իշխանութիւն չարապէս կը զեղծանի եթէ երկրին չարերը չպատժէ արդարապէս, այլ թողու որ չարեր աճելով բազմանան ու հեղձուցանեն բարիքները. նոյնգունակ մեծապէս կը զեղծանի, երբ բարիքները կը թողու անվարձ

անսպասկ, նորա որ երկրին յառաջդիմութեան անձնանուէր կը լինին, որ հաւատարմութեան ուժտան անդրժելի կը պահեն:

Իշխանութեան զեղծումներ շատ և բազմադիմի են, դժուարին և երկար բանից կարօտ է նորա նկարագիրը հանել. բայց դու թէ հետաքրքիր լինիս, հետազօտես երկրին իշխանութեան և ժողովուրդին կեանքը, զեղծումներու երևոյթ պատկերը յանդիման կը տեսնաս:

Այլ ևս կը մնայ ինձ խօսիլ, որպէս իմ թէ ժողովուրդին պարտիք և իրաւունքն ինչ է առ իշխանութիւն. և բովանդակել այս դասըն՝ որ բաւական ընդարձակեցաւ, և դու զիտես, որ դորա պատճառը նիւթին և առարկային մեծ կարեւորութիւնն էր:

Ինչ որ իշխանութեան պարտիքն էր, այն է աւասիկ ժողովուրդին իրաւունք, և ինչ որ իշխանութեան համար իրաւունք է, այն է տիրապէս ժողովուրդին պարտիք:

Ժողովուրդին առաջին պարտիքը: է ճանչնալ ու հաւատալ. թէ իշխանութեան զաւազանը երկնքէն դէպ ի երկիր ձգուեր է. նորա վերին ծայրը տիեզերքը վարող պետական աթոռին կցուած է, և միւս վարի ծայրը աշխարհիս վերայ հաստատուած է: Սորա համար Սուրբ Պօղոս կասէ. Իշխանութիւն յԱստուծոյ

է, և որ ենն՝ յԱստուծոյ կարգեալ են: Թողունք այս. մեծ քան զՊօղոսն՝ Յիսուս վարդապետ Պոնտացի դատաւորին առաջ վկայեց, երբ Պիղատոս կասէր. Եթէ ես իշխանութիւն ունիմ զքեզ խաչ հանել կամ արձակել. Յիսուս պատասխան տուաւ ՝ «Ոչ ունէիր դու իշխանութիւն ի վերայ իմ և ոչ մի, եթէ ոչ էր տուեալ քեզ ի Վերուստ»: Քրիստոս և քրիստոնէական կրօնի ուսուցիչներ առ հասարակ կը պատուիրեն ճանչնալ իշխանութիւնը, պատուել, հնազանդիլ, երկնչել. և տալ կայսերին՝ կայսեր. և այլն:

Ժողովուրդին պարտիքն է իշխանութեան հետ ճանչնալ նաև երկրին ընդհանուր օրէնքները, քաղաքային օրէնքներ, դատաստանի օրէնքներ, արոց և հարկի օրէնքներ, կալուածական օրէնքներ, և այլն: Ասան զի իւր պարտիք և իրաւունք այս օրէնքներէն կորոշին, և օրէնքն է որ կը չափէ և կը կշռէ ժողովուրդին և իշխանութեան իրաւունք և պարտիք: Ուստի ժողովուրդն ամենայն խնամով պէտք է սորվի երկրին օրէնքներ. որպէս զի օրինավարներ ժողովուրդի անգլխութեան և ապշութեան համար չը համարձակին նոյն իսկ օրէնքով հարստահարել, որոց օրինակ բազում անգամ և բազում տեղ կը տեսնամք աշխարհին մէջ:

Ժողովուրդ երբ իւր հպատակութեան պար-

տիքներ սրտի մտօք և անթերի կը կատարէ, նա իրաւունք ունի իշխանութենէն պահանջել այն ամէն պարտիքներ, զորս գրեցի ի վեր. և երբ իշխանութիւն մի իւր իրաւունք ժողովուրդէն լիովին կատանայ և առ ժողովուրդըն ունեցած պարտիքներ կը մոռնայ, այլ ևս ժողովուրդ ինչ միջոցաւ կարող է այդ անվճար և մոռացեալ իրաւունքը ձեռք բերել: X

Իսկ դու, ազնիւ որդեակ իմ, որ ընդ իշխանութեամբ ծնած ես և ժողովուրդին կրթեալ զաւակն ես, պարտիքներդ սրտի մտօք տար ու կատարէ, իբրև քրիստոնեայ ուշ դիր Պօղոսի խրատուն, որ կը յորդորէ հնազանդ լինել իշխանութեանց. և հատուցանել որում զպարտս՝ զպարտ, որում զմաքս՝ զմաքս, որում զերկիւղ՝ զերկիւղ, որում զպատիւ՝ զպատիւ. և այլն: Նոյն Պօղոս կասէ թէ՛ իշխանութիւն վայրապար չէ կապեր սուրը իւր մէջք, որով աշխարհիս չարագործներուն հարուած կապառնայ. իսկ եթէ դու կուզես իշխանութենէն չերկնչիլ և ազատ վարել կեանքդ՝ բարիք գործէ. զի բարութիւն և բարեգործն, առաքինութիւն և առաքինին միշտ ազտու են այդ երկիւղէն ու հարուածէն:

Բայց թէ մերթ ընդ մերթ բարութեանդ փոխարէն ապիրատութիւն ընդունիս, յայնժամ չիշէ Պետրոսին խօսք որ կասէ. «Զինչ երախ-

տիք իցեն, եթէ յորժամ մեղանչիցէք տանջիցիք և համբերիցէք. այլ եթէ զբարիս գործիցէք, չարչարիցիք և համբերիցէք. այն շընորհք յԱստուծոյ են, քանզի ի դոյն իսկ կոչեցարուք». և այլն:

Քանի որ աշխարհ կայ, չարչարանքներ աշխարհէս չեն բարձուիր, միայն թէ կը պակասին. ժողովուրդ և մարդիկ անհրաժեշտ է պիտի կրեն չարչարանքներ. թէ առաւել թէ նուազ, թէ իշխանութեան ձեռքէն և թէ նոյն իսկ իրենց ձեռնէն, թէ իբրև մեղապարտ՝ յանցաւոր դատուելով, և թէ իբրև անպարտ՝ անիրաւի կրելով:

Կը փափաքիմ քեզ համար, որդեանկ, որ ոչ դու անձիդ համար չարչարանք քու ձեռքովդ պատրաստես և ոչ նաև յանցապարտ լինիս, որ իշխանութիւն զքեզ չարչարէ. բայց թէ աշխարհի ծանրացող ձեռք զքեզ և ժողովուրդ հաւասար չարչարէ, այդ ևս քո քրիստոնէական պարտիքն է, զոր պէտք է յօժարաբար տանիս ու համբերես և մինչև իսպառ համբերես, հաւատալով թէ վախճանը կեանք է:

Դ Ա Ս Ե.

**ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՒ ԱԶՆՈՒՄԱԿԱՆՔ
ԱՇԽԱՐՀԻՍ**

Ճրմարիտ ազնուականութեան նշան՝ հողոյ մեծութիւնն է, ոչ հողն է ևւ ոչ ոսկին, ով որ ունի զայն: Նա է աշխարհիս տիրապէս ազնուական, որոյ փառք միայն ժողովրդասիրութեան մէջ կը փայլի:

ԱՇԽԱՐՀԻՍ խոնարհ ժողովուրդին և ազնուական կոչուած բարձրագոյն կարգին դասը պիտի խօսիմք քեզ, անստոնմիկ որդեակ իմ: Դու գիւղական ժողովուրդի մի զաւակն ես, ժողովուրդի մէջ կապրիս, պէտք է գիտնաս ու ճանչնաս նաև այն բարձրագոյն դասն մարդոց, որոց կեանքն ու վիճակ հասարակ ժողովուրդի կեանքէ շատ բարձր է, ու շատ զանազանութիւն ունի:

Դու պէտք է լիովին գիտնաս ժողովուրդին կեանք և գործեր, և թէ ինչ են հարուստ ազնուականաց դասն, իրենց կեանք և գործեր, և իւրաքանչիւրին պարտիք և իրաւունք աշխարհիս վերայ:

Բոլոր երկրագնդիս երեսը բնակող մարդկային ընկերութեան ամենամեծ մասն միշտ ժողովուրդն է. և նա է ծներ ամէն կարգի ազնուականաց և իշխանաւորաց դասն. կայսր, թագաւոր, իշխան, պաշտօնագատ, ամէնքն ևս ժողովուրդի զաւակներն են, զի ժողովուրդն է բուն արմատ և մայր ամէն կարգի և վիճակի մարդոց:

Աշխարհիս մեծագոյն շինարար մասն ժողովուրդն է. դաշտային գիւղերու բնակիչ աշխատաւոր և հաց վաստակող մշակ՝ ժողովուրդն է. նմանապէս քաղաքներու բնակիչներն մեծ մասամբ ժողովուրդն է: Խիստ փոքրագոյն մասն կը կազմեն ազնուականաց կարգն, որք ընդհանրապէս մայրաքաղաքաց և քաղաքներու մէջ կը բնակին:

Ժողովուրդ մարդկային ընկերութեան մէջ՝ բուն մարդոց կեանք և պիտոյք կազմող և պատրաստող ամենաշխատ և պիտանի օգտար կար մասն է: Ժողովուրդն է, որ իբրև երկրագործ մշակ կարդիւնաւորէ երկրին բարեբերութիւն, և կը մատակարարէ աշխարհին: Նա է, որ հաց, միս, իւղ և այլ կաթնեղէն նպարնեկը հանէ մեր սեղան: Նա է, որ այգեգործութեամբ մեր խնճոցից բաժակներ պատուական գինեով կը լեցնէ: Ժողովուրդ իւր տնկած պար-

տիզէն բազմազան ազնիւ պտուղներ հանելով քաղաքացւոց և ազնուականաց սեղան առհասարակ կը զարդարէ: Նա է, որ բուրդով, փափկասեր այծենով, բամբակով, վշով, և այլ բազմատեսակ բուսական նիւթերով՝ ժողովուրդին պարզ հանդերձ և ազնուականաց պերճանքներ կը պատրաստէ:

Ժողովուրդ իբրև արհեստաւոր, բիւր հազար տեսակ արուեստական աշխատութեամբ մեր կեանքի անհուն անհամար պէտքեր կը հողաց, մանաւանդ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ, ուր կառուելուն միշտ նորասիրութեան պերճանքներ: Նա կը շինէ ու կը զարդարէ թագաւորի պալատ, իշխանաց ապարանք և այլ ամէն ինչ, որ կը վերաբերի նոցա ճոխ կեանքին ու վայելման:

Ժողովուրդն իբրև գիւտերու և արուեստներու հնարիչ՝ իւր արդիւնք և շառաջադիմութիւն շատ մեծ է. և այս մասին մէջ երբէք համեմատութիւն չունի, այլ միշտ կառուելու ազնուականաց դասէն:

Ժողովուրդ իբրև աշխատութեան մայր՝ բոլոր ծովագնաց նաւերուն համար նաւապետ և նաւաստի կուտայ. բոլոր մեծամեծ գործարանաց համար գործաւոր մշակ կուտայ, բոլոր հանքերուն համար գետնի տակ անարև

անլոյս խորերուն մէջ հանքահաններ կուտայ, համայն երկրագունդ բեղմնաւորելու համար հողագործ աշխատաւորներ կուտայ:

Ժողովուրդ իբրև գրականութեան անխոնջ մշակ, իբրև մատենագիր հեղինակ, իբրև լուսաւորութեան և յառաջագիմութեան առաջնորդ՝ աշխարհ թուղթերով, գրքերով ու թանգարաններով լցոյց, խաւարն ու մութ փարատեց մարդոց մտքէն և լուսաւորեց մարդոցն մտաւորական աշխարհ:

Կը խելամոխս, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ մարդկային ընկերութեան կեանք պահող և արդիւնաւորող ժողովուրդին աշխատութեան կեանքն է: Թող այդ ամէն արտաքին մասերը, որ ժողովուրդի աշխատութեան կեանքէն կը բղխի, և աշխարհ նոցա վաստակով կը յագենայ ու կը ձոխանայ: Ժողովուրդ նաև իւր ներքին ամուսնական և ընտանեկան կեանքին մէջ շատ պողատու և բարգաւաճ է. գիւղեր ու քաղաքներ նորա զաւակներով կը լեցուին. դրախտի օրհնութիւն իսկապէս ժողովուրդ կը վայելէ, որ միշտ աճելով բազմանալով կը ընուերկիրը. և աշխարհ իւր որդիքներով շէն կը մնայ:

Բայց դու, ժողովրդասէր որդեակ իմ, արդեօք կը սրամոխս կամ անիրաւութիւն կը

համարիս երբ կը տեսնաս աշխարհիս կարգն ու դատաստանը. զի երբ ժողովուրդն ընդհանուր մեր ընկերական կեանքին մէջ այսչափ մեծամեծ պարտիքներ կը կատարէ. զօրհանապաղ չարաչար կը տքնի և քիրտն կը թափէ մարդկային յառաջագիմուլթեան համար. ո՛հ, քանի՞ դառն ու դժուար է որ իւր յառաջ բերած անբաւ արդիւնքէն խիստ նուազ և յոռի մասն կը վայելէ: Ազնիւ ցորեան և պառուական հացն՝ ազնուականին կուտայ, և ինքն գարի ու կորեակ կուտէ, նմանապէս գէր կենդանիներ նոցա բաժինն է. ժողովուրդ թանապղւրով և ցամաք հացով կապրի. անուշահամ գինին նոցա բաժինն է, ժողովուրդ պարզ ջրով իւր ծարաւ կանցունէ. բեհեզն ու ծիրանին և տարազագործ կերպասներ ազնուականին կուտայ, և ինքն պարզ կտաւ կամ շալ կը հագնի. շքեղ ու փառաւոր ապարանքներ կը շինէ նոցա համար, ինքն անշուք տուներու և մերթ ևս խրճիթներու մէջ կապրի:

Ժողովուրդի մեծագոյն մասն երկրիս վերայ միշտ կարօտ ու չարչարուած կեանք կը վարէ: Նա ոչ միայն արևելքին մէջ, այլ և արևմտեան քաղաքակրթութեան աշխարհին մէջ, ուր լոյս տարածուած է, տակաւին ժողովուրդին մեծ մասն ծանր աշխատութեան և կարօտութեան

մէջ կը մաշի: Զի ես լսեր եմ և հարցնելով
գիտեմ թէ՛ Նւրոպիոյ գործաւոր մշակներու
կեանք շատ դառն է, որոց ապրուստ միայն
օրական պարէն ու հացն է, գործաւորին հա-
մար գանձ ու ապագայ չը կայ, գործաւոր
միշտ գործաւոր կը մնայ. և գործարանապետ
անհուն հարստութեան աէր կը լինի:

Այդչափ և այդպիսի են, ազնիւ որպեակ
իմ, ժողովուրդին գործունեայ կեանք և ընդհա-
նուր աշխարհի մատուցած մեծամեծ արգասիք,
յորս մեք հարեանցի տեսութեամբ անցաք, և
պէտք է խոստովանիլ, որ քաղաքակիրթ աշ-
խարհին մէջ ժողովուրդ մեծ տարերք կը կազմէ,
և չառաջադիմութեան ընդարձակ ասպարէզը՝
ժողովուրդին աշխատութեան ոտք չափեց:

Այժմ դառնամք և ազնուականաց դասուն
նկարագիր հանենք, որոց դիրք, կարգ, աս-
տիճան, պաշտօն, պարտիք և կենցաղապարու-
թիւն աշխարհի առաջ ժողովուրդի խոնարհ
դասէն շատ վերագոյն կը համարուի:

Այս վերակարգ դասուն կը պատկանի աշ-
խարհավարութիւն, աշխարհաշինութիւն, քա-
ղաքագիտութիւն, դատաւորութիւն և այլն:
Դոքա քան զժողովուրդն առաւել պէտք է կըր-
թիւալ լինին, հանճարեղ, իմաստուն և խոր-
հըրդական լինին, վասն զի երկրին կառավա-

րութեան սանձն իրենց ձեռքն է, երկրին շահըն ու վնաս կշռող 'սժարը՝ իրենց խելքն է: Այդ վարիչ իշխանական կարգն է որ կը խորհի, կը կարգադրէ, և յառաջ կը վարէ քաղաքակրթութեան կառք.

Քողուէք այդ ազնուական դասուն աշխարհավարական մասն, որուն համար արդէն նախազըլխոյն մէջ գրեցի թէ ի՞նչ է իշխանութեան պաշտօն և պարտիք:

Այժմ խօսինք ազնուականաց դասուն, այլ և այլ հանգամանաց և պարտուց մասին: Նոքա, որոց բախտ չաջողեր է հարուստ և մեծատուն լինել աշխարհիս վերայ. նոքա մեծ պարտիքներ ունին կատարելու. Ձի որում շատ տուաւ, շատ խնդրեսցի ի նմանէ՝ ասաց Քրիստոս:

Բայց դու, հարցասէր եղիւր, որդեակ իմ, քննենք թէ ո՞չք են աշխարհիս վերայ իրօք և ճշմարիտ ազնուականներ, ինչպէս Աբրահամ, Յակովբ և Յովբ, որոց արդար վաստակին հետ զրկանք չէ խառնուած, և ո՞չք են անարդար և նենգող ազնուականներ, որոց հարբատութեան հողն ու ոսկին ջանիրաւութենէն գոյացեր է, կամ տիրապետելով, կամ զըրկելով ու հարստահարելով և կամ նենգութեան բիւր հնաբքներ ի գործ դնելով մեծատուն,

իշխան, պաշազատ և ազնուական եղեր են աշխարհիս վերայ: Այս անարդար ազնուականաց նկարագիր կը հանէր երբեմն Յսային. «Աճառականք ձեր խառնեն զՉուր ընդ գինի. իշխանք ձեր ապստամբ՝ գողակիցք են գողոց, սիրեն զկաշառս, վրիժագործք, որբոց իրաւունս ոչ աւնեն և դատաստանի այրեաց՝ ունկըն ոչ դնեն» և այլն. որով ցոյց կուտայ մարգարէն թէ քանի մեծ անիրաւութիւններ կը գործէին Իսրայէլի ազնուական կոչուած իշխաններ: Դոքա շատ անգամ ևս խիստ խորամանկ միջոցներ ի գործ դնելով կալուածատէր կը լինին. ինչպէս կը յայտնէ Կարձեալ նոյն մարգարէն. «Անչ այնոցիկ որ յարեն զտուն ի տուն և ագարակ առ ագարակ մերձուցանեն. զի զընկերին հանիցեն. միթէ միանցն բնակելոց իցէք յերկրի»: Ատուած այսպէս կը դատի աշխարհիս անիրաւ ազնուականներ, բայց աշխարհիս դատաստանը այսպէս չէ. զի ով որ ոսկեզանձ ունի, ով որ կալուածատէր է, ով որ իշխան է և կը տիրէ՝ նա միշտ աշխարհիս աչքին դատաստանով ազնուական կը համարուի:

Իսկ արդար վաստակով և ուղիղ աշխատութեամբ հարստացած ազնուականներ շատ հազուագիւտ են աշխարհիս վերայ, եթէ որոնենք՝ կը գտնենք առաւել վաճառական, արհեստաւոր

և երկրագործ կարգերուն մէջ: Դու այնպէս չըրբոնես, թէ իրօք մեծահարուստ ազնուական լինելու համար Անգղիացի լորդերուն չափ անհուն ոսկի և հող ունենալու է. վասն զի ճշմարիտ ազնուականութեան յատկանիշ միայն հողն ու սկիին չէ, որ սոսկ նիւթական հարստութիւն կը կազմէ, այլ առաւել մեծ է հողոցն և բարուց ազնուականութիւն, որ բարոյական անսքինութեան օրէնքներ կը պահէ, որ ժողովրդասէր է և ամբարհաւած լինելով չի մեծամոտեր, որ պահելով, ժլատելով ձեռք չի կծկեր, այլ իւր հարստութեան ոսկին հասարակաց բարուցն համար առատ կը սփռէ. որ առանց փառասէր ոգւոյ կը մեծագործէ ուղիղ և բարի նպատակով ժողովուրդի յառաջիմութեան համար, որ լուսոյ տուններ ու դրսորոցներ կը կանգնէ, գրատուններ և թանգարաններ կը հաստատէ, հեղինակ մատենագիրներ կը քաջալերէ, գործարաններ կը բանայ, ազգին աղքատ ու պարապ որդիքներուն գործ կը գտնէ, բարեպաշտ ու մարդասիրութեան ոգւով աղքատանոց, հիւանդանոց շինելով ազգին թշուառներ կը պատսպարէ. Յովբայ նրման իւր ոչխարաց բուրդերէն բաժին հանելով մերկերու թիկունք կը ջեռուցանէ, և այսպէս կը կատարէ իւր պարսպ ճշմարիտ ազնուա-

կանն. և նա կը խորհի զօրհանապազ Աստուծոյ և աշխարհին առաջ միայն մեծագործ առաքինութեամբ բարձրանալ: Նա իւր առաքինութեան վարձ՝ երբէք ժողովուրդէն երկրպագութիւն չի խնդրեր, միշտ յեշելով Յիսուսի պատուէրը՝ աջով կը գործէ և ձախը չի մանար. իւր փառք և սրտին հաճոյքը՝ միայն իւր առաքինութեան մէջ կը շատանայ:

Տեսցուք նաև անիրաւութեամբ ու զրկանօք հարստացած ազնուականաց գործն ի՞նչ է:

Այգպիսի սուտանուն ազնուականաց ճանապարհ շատ բազմադիմի է աշխարհիս վերայ: Ոմանք հարստահարելով, յափշտակելով կը հարստանան, ոմանք դիպուածով կը հարստանան, զոր բախտ կը համարին, և յանկարծ մի աւուր մէջ մեծնալով ազնուական կը դառնան. միայն թէ՛ այն հարստութեան գանձեր զոր մարդ առանց աշխատութեան դիւրութեամբ կը գտնէ, շատ բնական է որ զայն դիւրութեամբ կը կորուսանէ: Այսպիսեաց օրինակներ շատ կան աշխարհիս վերայ, և մեք մեր ժամանակի մէջ տեսանք ու տակաւին կը տեսնանք: Ո՛րք են Պօլսոյ մեր հին հարուստ ու Հայ սեղանաւորներ. որոց վստահութեան յանձնուած էր Տէրութեան գանձ, այսօր նոցա որդիքներէն շատերը հայրենի ժառանգութեան մե-

Ճագանձ հարստութեան հետ՝ կորուսին նաև ազնուականութեան պատիւ: Ոմանք ևս հնարագէտ և ամէն խարդախ միջոցներ ի գործ դնելով կը հարստանան. իսկ ոմանք գիտես թէ ի բնութենէ արծաթասէր բարք ունենալով՝ անհնարին ազահութեամբ և ամենախիստ խընայութեամբ կեանք վարելով կը հարստանան: Չը մոռնանք, յիշենք նաև այս կարգին հետ այն կալուածատէր ազնուականներ, որոց հարստութիւն կը կարծուի թէ հողն է, բայց հողէն առաւել հողագործ մշակներու ճակատէն թափուած քրտինքն է: Այդ անգութ և խստաբարոյ կալուածատեարք իրենց վաստակաւոր մշակներ աշխատութեան մէջ զօրհանապազ կը մաշեցնեն. կամ կիսավարձ և կամ վարձահատ առնելով՝ խեղճ մշակները՝ միշտ մշակ մնացեր են, և կալուածտէրը՝ ազնուական դարձեր է: Թող վարձահատութեան զրկանք, մի ուրիշ քան զայս առաւել սոսկալի զրկանքներ պատմեմ քեզ, որոց ես ինքս ականատես եմ և հարցափորձելով տեղեկացայ:

Միանգամ մայրաքաղաքիս Հայ ազնուականաց միոյն ագարակը գնացի, որուն մէջ շատ ծառայող մշակներ կային, և ես այն պահուն պատահեցայ երբ մշակներ աշխատութենէն դադրած նստեր հաց կուտէին. դիտեցի, որ

իրենց կերակուր միայն սև հաց և խաշած լուբիա էր, ուրիշ ոչինչ։ Սա այնպէս կարծեցի, որ մի աւուր պատահուեմն էր այս, ուստի հարցուցի ագարակատէր ազնուականին. թէ ձեր մշակներու կերակուր միշտ այն է, մանաւանդ Ջատիկի այս մեծ օրերը։ Այո՛, ասաց, տարին բոլոր փոցա կերակուր այդ է միայն. մշակներու համար Ջատիկ, Բարեկենդան չկայ, այց միշտ միօրինակ հաց ու լիբիան է նոցա կերակուր։ Ոգիս խռովեցաւ, կրկին հարցուցի. միթէ այս աշխատաւոր մշակներ, որոց ձեռքէն բազմապատիկ բերքեր կրնդունիք բուն ագարակէն ելած, միթէ դոքա կաթէն, մածնէն, իւղէն, պանրէն և այլ զանազան բերքերէն մասն ու բաժին չունին։ Այ, պատասխանեց ազնուականն. եթէ ագարակի մշակներ այդ բերքերէն ուտելու իրաւունք և բաժին ունենան, այլ ևս մեր ագարակին շահն ոչինչ չմնար, վասն զի մեր գլխաւոր շահը պէտք է նոցա խիստ ու սակաւապէս կեանքէն գոցանայ։

Ահաւասիկ ագարակատէր մեծատանց ազնուականու թեան փառք, դու ինքնին դատաստան արա մոքիւ մէջ, ազնիւ որդեակ իմ, հազար անգամ Ասիոյ և մեր հայաբնակ աշխարհի մշակներ երջանիկ ու բախտաւոր են, որք կաթով, իւղով, և այլ կերակուրներով կը սը-

նանին: Թող այս փողոցի աղքատներն ևս գոնէ տարուան նաւակասեաց օրերը մատաղ ուտելով մսի համ կառնուն, իսկ այդ ազնուականաց մշակներ չգիտեն թէ՛ միսն ի՞նչ համ ունի:

Սորա համար Ատուած վերէն կը տեսնար և մշակները զրկող ու հրրատահարող կալուածատեարց համար մարգարէին բերանով կը խօսէր. «Եւ բողոք հնձողաց եհաս յականջս իմ, և այլն»:

Մեծատունն Յովբ, որ հին աշխարհի մէջ մի ճշմարիտ ազնուական նահապետ էր, նոյն շառաջ կը բերէր իւր ազնուականութեան պարտիքներ, զորս անթերի կատարեր էր. մինչդեռ իւր բարեկամներ վիճելով կասկած կը յարուցանէին: Իսկ ազնուական նահատակն մեծ համարձակութեամբ ցոյց կուտար իւր առաքինութեան հանդէս և կը խօսի. «Եթէ խոտեցի՞ երբէք զիրաւունս ծառայի կամ ազախնոյ մատուցելոյ առիտ չատեան, և զի՞նչ գործեցից եթէ հարցափորձ արասցէ ինձ Տէր, և եթէ այցելութիւն, զի՞նչ պատասխանի արարից: Ո՛չ ապաքէն որպէս ես եղէ յարգանդի և նոքա եղևն. ի նմին որովայնի եղաք: Իսկ տկարք, որոց պէտք ինչ էին՝ ո՞չ արդեօք երբէք վճարեցի: Չակն այլուոյ ոչ կողկողեցուցի: Եթէ կերան արդեօք զպատուան իմ միայն և որբոյն ոչ կար-

կառուցի: Ձի ի մանկութեննէ իմմէ սնուցի իբրև
զհայր, և յարգանդէ մօր իմոյ առաջնորդեցի:
Եթէ արարի՞ անտես զմերկն կորուսեալ և ոչ
զդեցուցի: Եթէ ոչ օրհնեցին զիս տկարք և ի
կարոյ խաշանց իմոց ջեռան թիկունք նոցա:
Եթէ վերացուցի՞ ձեռն ի վերայ որբոյն՝ յու-
սացեալ թէ բազում է օգնականութիւն իմ,
ապա թափեացի յանրակէ ուս իմ և բազուկ
իմ յարմնկանէ իմմէ խորտակեացիս և այլն:

Ահաւասիկ ճշմարիտ ազնուականութեան
գործ ու պարտիքը, զորս մեծանձն Յովբ վե-
հանձնաբար կը ճառէ ու վստահութեամբ կար-
դարանայ Աստուծոյ առաջ. թէ և բարեկամ
դատաւորներ մեղապարտ կը դատէին զինքն
կարծելով թէ հարուածեալն Յովբ իւր զրկա-
նաց երեսէն պատուհասուէր է:

Ե՛, ազնուամիտ որդեակ իմ, համեմատէ դու
այժմիկ հին աշխարհի և մեր դարու ազնուա-
կանաց գործն ու կեանք. և դու ինքնին դա-
տաստան արա, թէ աշխարհիս ամէն հարուստ
մեծատունք, որ ազնուականութեան տիտղոս
ստացեր են՝ նոքա իրօք և ճշմարիտ ազնուա-
կան չեն: Մի կարծեր թէ ընդարձակ հողն ու
ոսկին և անուն զմարդն ստոյգ ազնուական կա-
նեն, եթէ նորա ոգին ընչաքաղցութեամբ ստր-
կացած է և զուրկ մեծանձնական առաքինութե-

նէն: Կան մարդիկ, որք թէպէտ մեծահարուստ չեն, այլ իրենց չափաւորութեան մէջ առաւել կը մեծագործեն քան համբաւեան ազնուականն:

Իսկ դու, անանուն որդեակ իմ, որ ազնուական չես ծներ, այլ շինական ժողովուրդին մի հասարակ զաւակն ես, ջանացիր վաճարելութեանը մէջ փոքրիկ ազնուական լինել. ոչ գանձ ունիս և ոչ մեծ կայուածատէր ես, որ ոսկով և հարստութեամբ մեծագործես. բայց դու գըրով, ուսումով և կրթութեամբ մեծագործէ:

Սիրէ նաև բարուց ազնուութիւնն, անկեղծ կենցաղավարութեան ազնուութիւն. և քան զամէն առաւել՝ ընկերսիրութեան ազնուութիւն: Եթէ աշխարհիս դէպքեր յաջողեն քեզ, կամ գիրն և աշխատութիւն քեզ ոսկի բերեն, և դու յանկարծ խոնարհ ժողովուրդի վիճակէն բարձրանալով ձգտիս դէպի ազնուականութեան դասն՝ մի անարգեր գիրն ու գրիչ. այլ գուն գործէ, որ գրով ու ոսկով միանգամայն ազնուանաս:

Գիտեմ ես, գիտես նաև դու, Քրիստոս որ աղքատ և ժողովրդասէր էր, վկայեց թէ մամոնայն անիրաւ է, անիրաւ են և նոքա որ սոսկ մամոնայիւ ազնուականութիւն կը կեղծեն. բայց արդար և ժողովրդասէր ազնուա-

կանը գիտէ բարեոք ի գործ Կնել զայն, և շահեցուցանել թէ ի սահաւուն և թէ ի բազմին իբրև հաւատարիմ ծառայ Աստուծոյ տընտեսութեանն:

Կը փափաքիմ քեզ համար, որդեակ, որ դու ի փոքուն, այսինքն այդ քո այժմեան վիճակին մէջ միշտ հաւատարիմ լինիս, որպէս զի բազմին արժանանաս:

Արչափ և կարևա՝ կեանքդ ազնուացուր աշխարհիս վերայ. մի ասեր թէ ես մարդոց կեանքին մէջ և նոցա աչքին առանց ոսկոյ ու մեծութեան միշտ նուաստագոյն կը համարուիմ: Կը գովեմ զքեզ եթէ անձնաձանաչ լինելով խոնարհամտիս, այլ չեմ ներեր զքեզ թէ այնչափ նուաստանաս մինչև մոռանաս մարդկութեան հաւասար պատիւ: Քիտցիր դու, որ Աստուած զմարդիկ հաւասար ազնուական ստեղծեր է և այնպէս կը համարի. ոչինչ զանազանութիւն չը կայ ազնուականին և ժողովուրդին մէջ. միայն աշխարհին աչք ու դատաստանը խտիր կը դնէ և այնպէս կը տեսնայ. իսկ Աստուծոյ մեծութեան առաջ՝ աստուածապատկեր յարդն հաւասար ազնուական է: Մանաւանդ եկեղեցւոյ հաւատացեալ ընկերութեան մէջ. որոց համար ասաց Քրիստոս թէ «Դուք ամենեքին եղբայր էք»:

Վերջին խրատ մի ևս աւանդեմ քեզ Սօ-
ղոմոնի բանէն. և այն լինի միշտ քո խըն-
դըրուած Աստուծոյ առաջ: Մեծութիւն և տը-
նանկութիւն մի տար ինձ. այլ կշռեա ինձ
զարժանն բաւականութեամբ: Զի մի մեծա-
ցայց և ստեցից և ասիցեմ թէ ո՛վ տեսանիցէ
զիս. կամ աղքատացայց գողացայց և երդուայց
յանուն Աստուծոյ իմոյ:»

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅ

Աշխատութիւն մարդոյն կեանք արդիւնաւորող Աստուծոյ օրհնած սերմն է. եթէ յուսով ցանես զայն՝ շահաբերութեամբ կը հնձես, կեանքդ լիասեղան հացով եւ բարեօք կը լեցուի. եթէ չ'ցանես՝ ոչ ինչ չես հնձեր եւ կեանքդ կը սովամահի:

ՄԱՐԴՈՅՆ աշխատութեան և գործունեաց կեանքին պիտանի և օգտակար դասը պիտի խօսիմք քեզ, ժիր ու գործասէր որդեակ իմ, ականջդ բաց և ինձ տուր քո միտք, զի այս կենսական դասն է, որ քո կեանքը կը բեղմնաւորէ, դու անպէտ անպտուղ ծառ չես լինիր մարդկացին ընկերական դրախտին մէջ, որ աշխատութեան պտուղ չը տալով՝ միայն երկիր կը խափանեն. զոր իրաւամբ հատանել պէտք է, կը վճռէ Յիսուսին բացախօս առակը: Եթէ մարդն ինքնին ազատ իրաւունք ունի իւր տնկած և դարմանած պարտիզին անպտղատու ծառեր հատանել, քանի՞ առաւել աշխարհիս դրախտ տնկագործող Արարիչը տիրապէս իրաւունք ու-

նի հատանել այն սուղարդիւն մարդասունկեր,
որք ոչ միայն հակառակ կը վարին՝ տիրական
վճռոյն դէմ, այլ և տիեզերքի բնական օրինաց
դէմ շատ մեղապարտ կը լինի մարդ, երբ կը
դիտէ ու կը տեսնայ, որ երկինք ու երկիր կը
շարժին և կը գործեն, անդադար միշտ արդիւ-
նաւորելով այս մեծաշահ դաստակերս լի է ի
պէտս մարդոյն և թէ ի փառս բարեխնամ Ա-
րարչապետին:

Տեսողութեամբ ու մտքով կոյր մի լինիր և
կորահայեաց, որդեակ իմ Սամուէլ, գլուխդ ի
վեր առ, աւագ աչքով դիտէ և տես բովանդակ
տիեզերաց գործունէութեան հանդէսը, որ զտիւ,
և գիշեր շարժման և փոփոխութեան մէջ ան-
վրէպ կը կատարեն իրենց սահմաննաւ ընթաց-
քը՝ միշտ հպատակ լինելով յաւիտենական օրի-
նաց տակ: Եւ նոյն ինքն տիեզերաց վարող Ա-
րարիչը միթէ սնգործ կը հանգչի՞. ոչ. զի ա-
սաց Քրիստոս. շնորհ իմ մինչև ցարդ գործէ
և ես գործեմ: Եւ ի՞նչ է նորա գործը. դու
տես թէ ինչ է: Իւր աներևոյթ գահէն տիե-
զերաց սանձ բռնել ու վարել, նախախնամել
արարած էակները, որ գոյութենէն ի չգոյու-
թիւն չը պառնան, մեռեալներ հողին տալ,
հողիներ յանմահութիւն կոչել, և նորածնելոց՝
նոր հողի տալով մարդոյն կեանք վերանորոգելով

սահպանել: Չմոռնանք նաև նորա գերագոյն արդարութեան դատաւորութիւնը, որով կը տեսնայ աշխարհիս դատաստանն. և մարդիկ չը գիտեն թէ հողմն ուստի կուգայ և զուր կերթայ:

Երանի թէ մեր աչք պարզապէս զօրէր և մեք տեսնայինք թէ այն կապուտակ երկնակամարին անհուն անհամար մարմնոց մէջ ինչ աշխատութիւն և տքնութիւն կայ: Արև, լուսին, մոլորակներ և բոլոր համաստեղութիւնք, որք թէպէտ մարդոյն նման ազատ էակներ չեն, այլ իբր ինչպէս ինքնավար, ինքնաշարժ կը մղուին կը վարին արարչադիր օրէնքով:

Իսկ մեր աշխարհ, որ մեր աչքին առաջ և մեր ոտքին տակն է, և զոր մարդկային իմաստասիրութիւն հանապազ կը հետազօտէ ու կը տեսնայ, թէ ինչպէս ծովն ու ցամաք, բոլոր բուսական խոտեր ու ծառեր, անշունչ և շրնչաւոր էակներ, տարերք, ժամանակ, եղանակներն և առհասարակ բովանդակ երկրագունդ անդադար շարժման և աշխատութեան մէջ են. որոց արդիւնք և նպատակ շատ յայտնի է մեզ: Մարդոյն կեանք և նորա հետ բոլոր կենդանեաց կեանք մի աւուր մէջ կը չքանայ, եթէ երկրոր ցորեան չիտայ մեզ համար, եթէ խոտ չբուսուցանէ անասնոց համար, և ծառեր չը պողաբերին և արև իւր լուսով ու ջերմու-

Թեամբ չկենդանածնէ մեր աշխարհ. և այս ամենուն հետ եթէ արարչական խնամքն իւր երեսը զարձնէ՝ ինչ կը լինի մարդոցն և բոլոր շնչաւորաց կեանք. այդ կը խոստովանի Ղաւիթ. «Բարձուցանես զերեսս ի նոցանէ՝ խոռվին, հանես զոգի ի նոցանէ՝ պակասին և ի հոդ դառնան»:

Իսկ մարդոցն աշխատութեան համար կը խօսի. «Ելանէ մարդ ի գործս իւր ի վաստակս ձեռաց իւրոց մինչև յերեկոց»: Զի մարդն այս աշխարհիս վերայ գործաւոր մշակ մի է. քանի որ կեանք ունի, աշխատութիւն՝ իւր բնական ու բարոյական պարտիքն է:

Մարդկային ընկերական աշխարհ թագաւորէն սկսեալ մինչև գիւղական մշակն՝ ամէնքն ևս անդադար աշխատութեան մէջ կը պեզերին ու կը պարապին: Բայց դու պէտք է դիտես, որպեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ ամէն մարդ իւր աշխատութեան բաժինն ունի:

Հին աշխարհին մէջ մարդոց աշխատութիւն խիստ պարզ և անձուկ վիճակի մէջ էր. բայց նոր աշխարհ և քաղաքակրթութիւն մարդոց աշխատութեան գործ և ասպարէզ կարի շատ ընդարձակեց. և այսօր բիւր հազար տեսակ գործերու մէջ կը պարապի մարդկային ընկերութիւն: Այդ ևս բաւ չէ, տակաւին կը տքնին

մարդիկ անդուլ անդադար նորանոր արուեստներ և գործեր հնարել զբաղասէր մարդոյն համար: Այլ գիտես թէ մարդ որչափ իւր կեանքին պէտքեր հնարէ, բազմապատկէ՝ այնչափ ևս իւր ցանկութիւն կը գրգռի և երբէք շատ չասէր: Ո՛վ գիտէ, թերևս Նախախնամութիւն՝ մարդոյն ցանկութեան չափ չը դրաւ. որպէս զի մարդ հնարասէր գործասէր լինի և հայթայթ իւր կենաց պէտքեր: Բայց թէ ինչո՞ւ համար ոմանց ամենաճանր և ոմանց ամենաթեթև աշխատութեան բաժին հասեր է, մի զարմանար, այդ ևս անհաւասարութեան օրէնքին տակն է: Բայց թէ ծանր և թէ թեթև, թէ մտքով ու թէ մարմնով՝ մարդիկ ընդհանրապէս աշխատութեան դատապարտուած են: Թագաւոր՝ զոր մեք անաշխատ կը կարծենք, նա ևս մտքով և աշխարհի հոգերով կաշխատի. իշխան, դատաւոր՝ աշխարհավարութեան մէջ կաշխատին. զօրավար, զինուոր պատերազմի դաշտին մէջ արիւնով կաշխատին: Այսպէ՛ս նաև վաճառական՝ իւր վաճառականութեան մէջ, արուեստաւոր՝ իւր արուեստին մէջ, իմաստասէր՝ իւր կարասին մէջ, մատենագիր հեղինակ՝ իւր մտաւոր ու գրաւոր աշխատութեան մէջ, և քան զամէն առաւել երկրագործ մշակ՝ արևակէզ դաշտին մէջ:

Ես որ մէկ թուեմ քեզ բազում զբաղման գործեր. որոց մէջ հէք մարդ հոգւով ու մարմնով կը տառապի ու կը տառապի: Եւ գիտե՞ս դու թէ ի՞նչ է իւր նպատակ և ջանք. Սօղոմոն կը բացատրէ քեզ այդ. «Ամենայն ջան մարդոց ի բերան». այսինքն թէ մարդ այս աշխարհիս վերայ իւր բերնին ու փորին համար կը ջանայ և կաշխատի: Երանի թէ իւրաքանչիւր մարդոց աշխատութեան հաց՝ իւր բերանը հասնէր. զի մարդիկ կան, որ բիւրաւոր մարդոց աշխատութեան հաց իրենք կուտեն և ես չեմ յիշեր քեզ, դու ինքնին գտիր, թէ ո՞չք են այդ կարգի մարդիկ աշխարհիս վերայ:

Այս անհաւասար բաժնին ու կեանքին դասը՝ պէտք չէ կրկնեմ քեզ, որդեանկ, աշխատութեան վերայ խօսիմ միայն, որ մարդոցն և իւր կեանքին ճակատագիրն է. մարդ կարող չէ քերել ու եղծել զայն: Մեծն Սօղոմոն իւր գահէն կարեկից աչքով տեսաւ մարդոցն քաշած վշտակիր ու տառապանաց կեանքը՝ սասաց. «Զբազումն չար ետ Աստուած որդւոց մարդկան, զբազիլ ի նոսա»: Զխոտորիս, որդեակ իմ, այլ ուղիղ մտքով իմացիր Սօղոմոնի բան, որով կը պարսաւէ ունայնամիտ և չարարուեստ մարդոց անշահ աշխատութիւն և ազահութեան ընդունայն դեգերանքն: Քաւ թէ

այնպէս կարծեմք, որ բարեխնամ Արարիչը՝ բարի աշխատութիւնն իբրև չար զբաղումն տուաւ մարդոյն: Եթէ այսպէս կարծենք՝ ուրեմն Աստուած զմարդն ստեղծեց, որ զայն շարագբաղ աշխատութեան մէջ ջախջախէ և ինքն զքօսնու կամ զուարճանայ: Բայց չէ. նա զմարդըն աշխարհիս ազարակին մէջ դրաւ, որպէս զի գործէ ու վայելէ իւր արդար վաստակը, երախտապարտ լինի, օրհնէ ու փառաւորէ իւր Արարիչը:

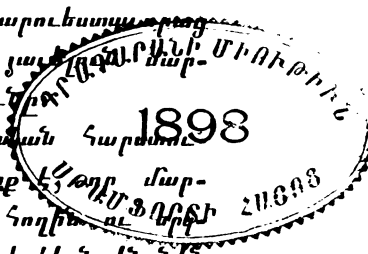
Գրենք այժմ թէ ինչ է մարդոյն նիւթական աշխատութեան արդիւնք: Այդ ինքնին շատ յայտնի է մեզ, որ մարդոց աշխատութեան արդիւնք հաց և հարստութիւնն է. և հարստութեան առաջին և մշտնջենաւոր աղբիւրը՝ հողն ու երկիրն է, զոր մեծատունն Աստուած տուաւ մարդոյն իբրև օժիտ կամ իբրև ժառանգութեան կալուած, որ գործէ ու պահէ: Մարդոյն այս ամենահարուստ կալուածն՝ իւր ծոցէն և ակնէն իբրև անհատահոս աղբիւր շարունակ կը բղխէ և կը հոսէ յորդեալ գետերու պէս անապառ և անհատնում հարստութեան գանձերը: Զէ թէ միայն հաց կամ ուրիշ արմտիք, որք մեր կեանքին բուն սնունդն են, այլ և հանքացիւն գանձեր, ոսկի, արծաթ, պղինձ, երկաթ, անագ, կապար և

այլ շատ պէսպէս մետաղներ, որ դարձեալ մեր կեանքին կը ծառայեն արուեստագործականքով, և բազմապատիկ կը յարմարացնեն մարդոցն հարստութեան մեծութիւնը:

Սակայն երկրին այս բնական հարստութիւն բաւական չէ, այլ պէտք է մարդոցն աշխատութիւն միանայ հողի բերրին հետ: Քրիստոս կասէ թէ երկիրն ինքնին կը բերէ պտուղ, այն, շատ բաներ կան, որ առանց մարդոցն աշխատութեան երկիր իւր ինքնաբերութեամբ կը մատակարարէ. զորօրինակ անմշակ անտառներ և այլ անձեռատուենկ շատ վաջրենի ծառեր. թողումք լեռներու և դաշտերու բուսական խոտեր: Բայց Քրիստոսի խօսք, որ մասնաւորապէս ցորենաբոյսին համար է, այդ ևս մինչև մշակ գետին չհերկէ և չցանէ սերմն, արտն ինքնին ցորեան չի բերեր:

Ուստի եթէ հարստութեան առաջին ամենաբուռն աղբիւր երկիրն է, պէտք է համարինք որ այդ աղբիւր առատացնող ձեռքը՝ մարդոցն աշխատութիւնն է:

Հանձարեղ մարդ շատ պէսպէս վաջրենի բոյսեր, կենդանիներ ընտելացոյց, որք այսօր առ հասարակ մեր պէտքերուն կը ծառայեն: Երկրասէր մշակ իւր աշխատութեամբ հազար տեսակ հունտեր կը ցանէ, մատաղ տունկեր

կը տնկէ և բիւրապատիկ բազմազան բերքեր հանելով կը հարստանայ: Վաստակասէր մարդ սոսկ երկրին երեսը բաւ չը համարեց իւր անդուլ աշխատութեան ասպարէզ. այլ փորեց հողը, մտաւ մինչև երկրին սիրտը, կրկտեց գըտաւ ոսկին ու արծաթ, հանեց ճոխացոյց իւր հարստութեան գանձարանը: Երկաթ հանեց, երկրագործին խոփն ու մանգաղ շինեց, ափսոս որ, խոփին ու մանգաղին հետ՝ սուրն ևս կոփեց իւր ընկերին կեանքը բառնալու համար:

Մարդոյն հարստութեան երրորդ ամենամեծ աղբիւրն, որ կը միանայ հողին և աշխատութեան հետ, և որով ահագին Ովկիանոսի չափ հարստութեան ծով կը կազմէ, ինչ է, գիտե՛ս. հարցուր, որդեակ իմ, և ես խօսիմ քեզ. գիտութիւն և արուեստն է, որ այնչափ և անհամար նորանոր հարստութեան աղբիւրներ բացաւ զորս չը կարեմ թուել ու ճառել:

Գու պէտք է գիտնաս թէ հին դարերում երբ գիտութիւն և արուեստ իւր խանձարուրին մէջն էր, դեռ չէր զարգացեր ու չէին ծներ այն մեծ և աշխատաւոր հանձարներ, որք նորանոր գիւտեր և արուեստներ ծնան, մարդոյն հարստութեան գլխաւոր աղբիւրներ միայն հողային մշակութիւն և հովուական խաշնադարմանութիւն էր:

Իսկ վերջին դարերում մանաւանդ տասնև-
իններորդ յառաջգիմութեան դարը, յորում
տքնող հանճարներ իրենց գիւտերով յորդեցին
ընդարձակեցին հարստութեան աղբիւրին ակ-
ները, այդ մշտաբուզի աշխարհի ակներէն
վտակներ, գետեր բղխեցին, ողողեցին առ հա-
սարակ արեւմտեան Եւրոպիոյ աշխարհ: Այլ մեր
արեւելեան աշխարհ, որ քան զայն աշխարհ
արգաւանդ էր, դրախտի գետեր կոռոզէին
զայն, ցամաքեցաւ, անջրդի անապատ դարձաւ:
Եւ ի՞նչ էր սորա պատճառ, երեք բան էր,
ուգիտութիւն, անաշխատ կեանք և երկրին վար-
չութիւն, որ չառաջնորդեց, չքաջալերեց և
չհարթեց ժողովուրդին առաջ դժուարին ա-
ռապարներ, որ նա կարենար յառաջադիմել:

Խօսինք այժմ անգործ և անաշխատ կեան-
քին վերայ, որոյ հետեանքն աղքատութիւն
է. անտարակոյս աղքատութիւն ևս իւր սկըզ-
բնական պատճառներ ունի, եթէ հարստու-
թեան պատճառը կը համարինք թէ մարդոյն
աշխատութիւն և ժրագործ ձեռքն է. ուստի
պէտք է ուղիղ հասկնամք թէ ապա ուրեմն ան-
գործ ձեռք և անաշխատ կեանք՝ մարդոյն չքաւո-
րութեան բուն նախապատճառներն են: Ասիոյ
արեւելեան աշխարհ ուր մեք կը բնակիմք, եր-
կրի բնական հարստութեան ամենաճոխ ծած-

կեալ գանձարան մի է: Մեր լայնածաւալ արգաւանդ դաշտեր, որ ամէն սերմերու և տնկագործութեան ընդունակ են, և եթէ մշակուին՝ իրենց բարեբերութեան և առատութեան արդիւնք տշխարհին բաւ է: Մեր լեռներ ու հովիտներ եթէ ապահովին, արդեօք Զվիցերիոյ չափ կովեր ու եղներ, անթիւ անհամար ոչխարաց հօտեր չեն դարմանուիր: Հապա մեր ինքնաբոյս անմշակ անտառներ, մեր բազմազանձ հանքեր, որ այնպէս անկրկիտ կոյս մնացեր են հողին տակ, անգործ և ապօրդիւն:

Ինչպէս գրեցի ի վեր, չիշէ, որդեակ իմ, աստի յայտնի է, որ երբ աշխատութիւնը չի միանար բնական հարստութեան հետք, հարստութիւնն իբրև ծածկեալ գանձ՝ կը մնայ հողին ծոցը. և մարդիկ անհաց, անգանձ, անգիտաբար կը շրջին ոտքի տակ թաղուած գանձերու վերայ միշտ աղքատ և կարօտած:

Ուրեմն մեր աղքատութեան աղբիւրի մի ակն՝ մեր անաշխատ ձեռք և թմրած ուղեոյն ծուլութիւնն է: Մի մարդ, մի ժողովուրդ, մի աշխարհ, որ զինքն աշխատութեան չի նուիրեր, նա միշտ հացի կարօտ կը մնայ վասն զի աշխարհիս վերայ հացն ու գանձ՝ միայն աշխատող ազգին ու ժողովուրդին բաժինն են, և սորա ճշմարիտ ապացոյց՝ Յւրոպիոյ ժողովուրդըն է:

Բայց ի՞նչ պէտք է, և ի՞նչ է զօրաւոր դարման, որ անաշխատութեան մէջ փշաճ ու թմրած ժողովուրդին միտքն ու հոգին մեռելութենէն հանէ ու մղէ դէպի գործունէութեան կեանք: Այն պէտք է, ի՞նչ որ պէտք եղաւ արևմտեան ազգերուն. այսինքն լոյս, գիտութիւն: Լոյսն ու գիտութիւն՝ մեր գործող զգայարանքներ և աշխատութեան կեանքը կողդեն. և մեր յառաջդիմութեան քայլերուն ճամբայ կը բանան և կապահովեն մեր արդիւնք և հարստութիւն: Եւ երբ արևելեան ժողովուրդներ զուրկ են այս առաջնորդող լուսէն և մղիչ զօրութենէն, կը մնան ուր որ են, միշտ կարօտ, բեղմնաւոր երկրի մէջ. վասն զի հեղգամիտ եղան. աշխատութիւն չսիրեցին, ուսումն ատեցին, հանճարն անպատուեցին, գրասէրն անօթի մեռաւ, արուեստաւորն առանց քաջալերութեան մնաց. եթէ կային յառաջդիմող ուրք՝ նոցա քայլերուն առաջ մեծամեծ խոչընդոտներ ելալ. մեր ընկերական կեանք դարձաւ մի անշարժ դիակ. տեսանք յառաջադէմ աշխարհ և իւր անթիւ գործունէութեան օրինակներ մեր աչքին առաջ կեցած են, մեր միտք ու հոգին տակաւին չնորոգեցալ. մնացինք այնպէս հնութեան ու հեղգութեան մէջ: Մեք մտաւոր մարդ ծնանք, այլ մեր ուրքի տակ աշ-

Չ

Չ

խատող չքոտի մրջիւնին ժիր գործունէութիւն չտեսանք: Մեծն Սողոմոն իւր խրատով աշխարհի վատ ծոյլերն կը յղէ դէպի մրջիւնին բոյն:

Եւ դու, որդեակ իմ, երբ մրջիւնի բունէն կանցնիս՝ կաց պահ մի ու զննէ, տես ու զարմացիր թէ քանի՞ աշխոյժ է այդ նկուն կենդանին. իւր բունէն մինչև քառասուն քայլ աւելի ուղղագիծ ճամբայ կը բանայ, կարաւան կարաւան անդադար կերթայ կուգայ. միշտ մի հատիկ պարէնով կը բեռնաւորի, կը բերէ կամբարէ իւր բոյնը. եթէ պատահմամբ կոխես ու ճմլես զինք ի գետին, եթէ սայլին անիւն իւր ճամբու վրայէն անցնի, հազարներով ջախջախուին, նա տակաւին աշխատորթենէն չի կասիր և երբէք չի թողուր իւր բացած արիւնոտ ուղեգիծն. այլ դիակներու վերայ կը կոխէ ու կանցնի իբրև աշխատութեան աննկուն շահատակ:

Մրջիւն՝ մարդ չէ, բայց կը նախատեսէ, յամարան կը ժողովէ կամբարէ իւր պաշարը, և ի ձմերան կը վայելէ. ազատ մնալով ի սովէն: Մարդ մրջիւն չէ, նախատեսող միտք ունի. և երբ չի նախատեսեր, անգործ կեանք կը վարէ՝ նորա ձմեռն անշուշտ սովամահն է:

Թողունք մրջիւնի բոյն, երթանք դէպի մեղուն. դիտէ ու տես թէ որչափ գործատէր

է. երամ երամ կապելով կերթան ծաղկաւէտ հովիտներ կը շրջին, մեղրանիւթ կը ժողովեն և կուգան փեթակին մէջ կը գործեն, որոց արդիւնք թագաւորաց սեղան կը զարդարէ. և մեղրամոմն Աստուծոյ սեղանին վերայ կը վառուի:

Հապա չտեսնանք մեր պատերու սարդի գործունէութիւն, որուն համար կասն թէ կտաւագործութեան արուեստին հեղինակ լինելով՝ օրինակ տուեր է մարդոյն. տես ի՞նչպէս անդուլ կը ճգնի իւր աշխատութեան մէջ, անդադար կը մանէ, կը հիւսէ իւր որսական ցանցը պատրաստելու համար: Եւ ի՞նչ է իւր նպատակը, գիտես, միայն ճանճիկ մի որսալ և իւր կեանք պահել:

Թող մտածեն մտաւոր մարդիկ և մեր աշխարհի ծոյլեր. եթէ սարդին համար ճանճիկ մի պէտք է, ո՞վ չի գիտեր թէ իրենց համար ևս հաց պէտք է: Զի մարդոյն կեանքը պահպանող հացն է, մարդն առանց հացի կը չքանայ: Մարդոյն ընկերական կեանք աշխատութեան զբաղումով կապրի և կը յարատեւէ:

Եթէ կանց աշխարհիս երկրագնդին վերայ ծանրագոյն և անտանելի բեռն մի, այդ ծոյլերուն կեանքն է. հարցուցին իմաստասէրի մի և նա այսպէս պատասխանեց:

Արդ ինչպէս տեսանք, սիրելիդ իմ՝ Սա մուէլ, որ հարստութեան ծնող աշխատութիւնն է. ուղիղ կը հետեւի, որ աղքատութեան ծնող ծուլութիւն և անգործ կեանքն է. իսկ երկոցունց մեծ առաջնորդ, միոյն՝ գիտութիւն և լոյսն է, իսկ միւսին՝ ազիտութիւն և կուրուութիւն: Վասն զի մարդոյն թըշուառութեան բուն ազիտաբեր արմատը՝ մըտաւոր կուրութենէն կսկսի և կածի:

Կը յիշես դու, Եւրոպիոց գիտնոց կածառէն չառաջ, մեր իմաստասէր Յզիշէն մարդոց կոյր կեանքի նկարագիրը ճշգրութեամբ կը հանէ. երբ հազար երեք հարիւր տարի չառաջ կը տեսնայ նա Հայոց աշխարհի թշուառութիւն և անկատար կեանք, այսպէս կուտայ իւր վճիռը, թէ «Վոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական, և սգիտութիւն զրկի ի կատարեալ կենաց»:

Այո՛, կուրութիւն կեանք չունի. նա պէտք է միշտ խարխափի աշխարհիս հրապարակին վերայ և մերթ ևս իւր գլուխը պատէ ի պատզարնելով ջախջախուի:

Այլ ևս համառօտեմք այս դասը, աշխատասէր և լուսասէր որդեակ իմ. եթէ կը բաղձանք որ աղքատութիւն և կուրութիւն մեր աշխարհէն բարձուին, թշուառութեան աղ-

բիւրի ակներ խցուին, և հարստութեան ու
երջանկութեան ակներ բացուին, աշխատու-
թիւն սիրենք ու պատուենք, հեղգամտութիւն
և ծոյլ կեանք ատենք ու հալածենք մեր անձ-
նէն և մեր ընտանեկան սրահէն:

Իսկ դու, իմ ջանասէր որդեակ, որ մեր
հայրենեաց մի պանդուխտ զաւակն ես, երբ կը
յաջողի քեզ դառնալ քո հայրենի երկիրը, գոր-
ծասիրութիւն և աշխատութիւն քարոզէ, ժը-
րագործ եղիր, կեանքդ բեղմնաւորէ և բարի
օրինակ հանդիսացիր քո հասակակից պատանի-
ներուն առաջ: Թող ի բաց ոսկին ու գանձ,
տար իմ այս աշխատասիրութեան դասեր. տար
աւանդէ մեր հայրենեաց անուս, անդպրոց մա-
նուկներուն. ասի նոցա, թէ ձեր հայրեր պան-
դրխտութիւն սիրեցին, օտարութեան մէջ մա-
շուեցան ու մեռան. դուք ձեր հայրենի քաղցր
ծոցէն ու գրկէն, հողէն ու ջրէն բնաւ մի
հեռանաք: Ասա թող աշխատին, գործասէր լի-
նին և իրենց դառն քրտինք հայրենի հո-
ղին վերայ թափեն: Այն հողն ու ջուր, զոր
օրհներ է Աստուած, շատ հաց ու հարբստու-
թիւն կը տայ իրենց: Յիշէ դու և յուշ բեր
նոցա Սօղոմոնի օգտակար խրատ, թէ ընդ գործէ
զերկիր, լցցի հացիւ. և որ երթայ զհետ դա-
տարկութեան, լցցի աղքատութեամբ:

Դ Ա Ս Է.

ՈՒՂԻՂ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԿԵՆԱՑ

Հ Ա Ց - Ե Ի Բ Ա Ն

Մարդիկ կան, որ միայն հացով կապրին. մարդիկ կան, որ կը հրեշտականան, անհաց ու պրիլ կուզեն. երկու դասն եւս միապէս կը խոտորին ու զոլութենէն. Արդար ու տնտես մարդն այն է, որ հացով եւ Աստուծոյ բանիւ միանգամայն կապրի աշխարհիս վերայ:

ՈՒՂԻՂ տնտեսութիւն՝ մեր նիւթական և բարոյական կեանքին մէջ այն իմաստուն և խոհական տնտեսող ձեռքն է, որ զիտէ հացիւ ու բանիւ միանգամայն իւր կեանքի պէտքեր հոգալ, և Քրիստոսի խօսքին համեմատ «Կայսերին՝ կայսեր տալ, և Աստուծոյն՝ Աստուծոյ»:

Այս տնտեսող ձեռք՝ պէտք է արդարութեան ու չափաւորութեան մէջ պահել. զի եթէ խիստ ընդարձակես զայն՝ շոռայլ ու զեղիւ կը լինիս. և եթէ սաստիկ կծկես՝ ազահ ու ժլատ

կը լինիս. եթէ միայն քո անձին տաս և ընկերիդ մոռնաս, զրկող կը լինիս. եթէ կայսերին տաս և Աստուծոյն մոռանաս՝ սպերախտ կը լինիս. եթէ միայն նիւթական կեանքիդ համար հացի պէտքեր հոգաս և մոռնաս Աստուծոյ բան և բարոյական պէտքեր, դու յայնժամ թերահաւատ և նիւթապաշտ կը լինիս, կարծելով թէ մարդոյն կեանք ասկ հացով կարող է ապրիլ: Եւ կապրի, այն, եթէ մարդ յանձն առնու հաւասարիլ անասնոց և միայն խոտով ապրիլ: ✕

Գիտենք թէ հաց մեր մարմնոց սնունդ և աճումն է, բայց հոգին ևս իւր սնունդ և աճումն ունի, և այդ՝ Աստուծոյ բանն է: Ուստի արդար տնտեսող ձեռք և միտք պէտք է որ նախ երկու ծայրացեղ կեանքէն զգուշանայ, ոչ առաւելու և ոչ նուազի. միանգամայն ոչ հացը թողու և ոչ Աստուծոյ բանը: Այլ իւր կենաց այդ երկու մեծ ու կենսական պէտքեր առանց զրկանաց արդար բաժինով հոգայ. դիտելով նաև թէ մեր կեանքին բուն կենդանարար մասն հոգին է. զի ասաց Քրիստոս՝ «Հոգին է կենդանարար. մարմին ինչ ոչ օգնէ»:

Սամուէլ որդեակ իմ, եթէ դու հաց և բան միանգամայն կը սիրես, մտադիւր լսէ այս դասը, որպէս զի կարենաս ուղիղ տնտեսութեամբ կա-

ուսմանը քո կեանքը: Վասն զի առանց ուղիղ տնտեսութեան մարդոյն կեանքը իւր չափաւորութենէն կը խանգարի. գանձը՝ գանձարանէն կսպառի, և ցորեանը՝ շտեմարանէն: Սորա հետ և ի միասին կսպառի բանն հողիէն, կրօն և հաւատ՝ սրտէն: Բայց խօսիմ նախ հացի և նիւթական կեանքի տնտեսութեան վերայ. վասն զի մարդիկ հացե՞ աւելի կը հասկընան, բանին և հողոյ կեանքը իբրև վերացական գաղափար համարելով կը դժկամակիւն ըմբռնել զայն: Բայց անհնարին է հացն ու բան որոշել իրարմէ: Սոքա այնչափ սերտ կապակցութիւն ունին իրարու հետ՝ ինչպէս հողին մարմնոյն հետ:

Խոհական որդեակ իմ, ինչպէս ուսար դու նախորդ դասիդ մէջ, թէ բուն հարստութեան աղբիւր մարդոյն գործունեայ աշխատութիւնն է, այսպէս նաև հարստութեան գանձարանին հակող պահապանն՝ արթուն տնտեսութիւնն է: Մարդիկ աշխարհիս վերայ մէն մի իւր կարգին և վիճակին մէջ առանձին առանձին սընտեսապետ են, և ամէն մէկ հաշիւ ու համար, պարտիք և իրաւունք ունին: Քաղաւոր՝ իւր աշխարհին տնտեսապետն է. իշխան՝ ժողովուրդին. հարուստն՝ իւր կալուածոց. աղքատն՝ իւր տնակին. քաղաքացին՝ իւր արհեստին և

շահաւաճառութեան. գիւղացին՝ իւր հողագործութեան. և իւրաքանչիւր գերդաստանն ու ընտանիք՝ առտնին տնտեսութեան:

Երկրի մի ընդհանուր տնտեսութեան վիճակն ԵՐբ կը խանգարի, գիտես. երբ այդ կարգի մարդոց գասեր մեծ և փոքր առ հասարակ կը խոտորին ուղիղ տնտեսութեան և պարտուց ու իրաւանց հաւասար չափէն:

Այլ յիշուք է նկատեմք, որ այս խոտորումն միշտ բարձրագոյն աստիճանէն կսկսի, և կերթայ կը հասնի մինչև ի ստորին աստիճանը. այսինքն թագաւորին պալատէն մինչև յետին գիւղացւոյն տունը: Այս տեսութիւնն շատ ճշմարիտ է, և շատ յայտնի է մեզ, զի դորա բազում օրինակներ կը տեսնամք աշխարհի մէջ և մեր աչքին առաջ:

Այսչափ միայն յիշելով շատ կը համարիմ ու կանցնիմ. միտքս այն չէ, որ խօսիմ մեր քաղաքացին տնտեսութեան վերայ. և թէ խօսիմ ևս՝ ո՞վ պիտի լսէ: Այլ միայն խօսիլ կուզեմ իւրաքանչիւր մարդոց կեանքին և առաջնին ընտանեկան տնտեսութեան վերայ, որ իմ պաշտօնին և չափաւորութեանս պարտիքն է, լինելով անարժան տնտես Աստուծոյ եկեղեցւոյն:

Յիշէ, որդեակ իմ, ԴՐԱԽՏԻ ԸՆՏԱՆԻՔ կոչ-

ուած աշխատութեանս մէջ այս պարտիքը փոքրը ի շատէ վճարած եմ. բայց դարձեալ անձանձրոյթ կը կրկնեմ այս դասիւ մէջ զայն, որպէս զի Հայոց անոնտես ժողովուրդ, առաւել քաղաքացիք և մայրաքաղաքացիք, գէթ մեր գրելով և նոցա կարդալով խելաբերին. թէև ժամանակն նեղելով կը խրատէ զիրենք. վասն զի նորա ձայն և խիստ խրատ շատ կրթիչ ու զօրաւոր է քան զմեր զիրն ու քարոզ:

Բայց մարդիկ զարմանալի են. անցեալը շուտ կը մոռնան, և ժամանակն միշտ փոփոխական լինելով՝ բազում անգամ և շատ մարդոց համար տնտեսութեան և նախատեսութեան վարժապետ չը լինիր. այլ մանաւանդ երբ ջանկարձ երկրին կամ առանձին այս և այն մարդոցն համար բախտ բերելով կընդարձակէ յաջողութիւն, զիտես թէ յայնժամ առաւել շուշուութեան և զեղխութեան դասեր կուսուցանէ: Մեք մեր ժամանակի և կեանքի մէջ դորա փորձ և ապացոյց տեսանք, որ այդ անստոյգ խաբող ժամանակ քսան տարի շարունակ այդ յոռի ու կարճամիտ դասեր սորվեցոյց Ասիական և առաւել Պօլսոյ ժողովուրդին:

Խրատ կուտամ քեզ, որդեակ իմ, ժամանակի բարեկամութեան վերայ երբէք մի վրստահիր. նա միշտ խաբուսիկ է, երկու երես

ունի, այսօր կը խնդայ և վաղը կը խոժոռի: Միշտ յուշիդ պահէ Սօղոմոնին խրատ. «Փամանակ լալոց և ժամանակ ծիծաղելոց»: Մինչ գանձարանդ գանձով, շտեմարանդ ցորենով լի են, մինչ շահավաճառութիւնդ յաջող է և դու առատ սեզանին վերայ նստած կուտես, կը խմես և կուրախանաս անկասկած. ահաւասիկ այս է քո ծիծաղելոց և բախտի ժամանակ:

Իսկ երբ բախտին անվստահ բարեկամութիւն յանկարծ իւր երեսը կը դարձնէ քեզմէ, շտեմարանդ և գանձատունդ կը դատարկանան, բազմաճոխ սեղանդ կը բարձուի, անդէն և մըտերիմ բարեկամներդ կը հեռանան, որ քո խըրախոճանակիցներն էին. դու յայնժամ կափշիս ու կը մնաս, թէ ինչպէս պատահեցաւ քեզ այս: Ահաւասիկ այս ևս քո լալոց ու դրժբախտութեան ժամանակն է: Եւ ես պատմեմ քեզ, թէ ինչպէս կը պատահի և որչափ են աշխարհիս և մարդոց կեանքի պատահարներ, մանաւանդ մեր ժամանակին և մեր բնակած աշխարհին:

Հարուստ ու մայրաքաղաքիս մէջ հըռչակուած ճոխ գերդաստանի մի հայր կը ճանաչեմ ես. մի օր տեսի զինքն, որ հոգւոց հանելով կը խօսակցէր իւր բարեկամին հետ, և ես լռին ունկն կը դնէի: Նկատեցի նորա երեսը

զի զուարթ և ուրախ չէր, ինչպէս չերեկն և չեռանդն, այլ թախծագին դիմօք նստեր էր, կը խորհէր ծանր հոգածութեամբ:

Իւր խօսակից բարեկամ հարցուց դորա պատճառը. նա զարմանալով պատասխանեց նմա, միթէ դու չը գիտես, միթէ իմ պատահարս քեզ չը պատահեցան: Ո՛չ. ասաց բարեկամն, չը գիտեմ: Ուրեմն դու միայն կաս յնրուսադէմ՝ և ալլն... սկսեց ապա ալլաբան ոճով մի պատմել:

Ես, ասաց, մի պողպատէ զանձու պահարան ունէի, այնչափ կուռ զրահաւորեալ էր, որ ամէն կերպ ճարտար գողութեանց դէմ կարող էր մրցիլ, որուն մէջ իմ բոլոր հարստութեանս զանձը ապահոված էր ու ես բնաւին անկասկած էի: Մի օր բացի այդ իմ երկաթակուռ զանձարանս, ասացի թէ փոքր ինչ զբօսնում և խաղամ զանձերուս հետ: Ո՛հ, ո՛հ, ի՛նչ. առանց բանալիի, առանց ո և իցէ ձեռքի ճարտարութեան՝ զանձի պահարանս փակուած տեղ ինքնին պարպուած էր: Թուեցի կրկին և կըրկին, տեսայ քանակութիւնն՝ նոյնն էր: Բայց ի՛նչ օգուտ, զօրութիւն սպառած էր, ոչինչ արժէք չունէին ոսկիներս, գիտես թէ ամբողջ ժանտաջուրի մէջ թաթախուելով՝ հարիւրէն տասն հազիւ իբր թէ ոսկույ մասն մնացեր էր:

Այս մնացորդին վերայ գուրգուրալով կը կասկածիմ, գուցէ այն ևս առնի տանի նոյն ոսկեհանժանտաջուրն:

Ես ի սկզբանն իբրև ապուշ կը լսէի այս պատիպատ պատմութիւնն. հուսկ ուրիմն հասկցայ այդ գանձատէր մեծատունին միտքը: Բայց ես մտքիս մէջ դատեցի զինքն յիշելով Եզովպոսի իմաստուն առակը, թէ Վու մնագործ էիր, քեզ ինչ պէտք էր պայտառութիւն: Որովհետև այդ անձն՝ հայրենի արուեստով վաճառական էր, բայց շահու ցանկութիւն հրապուրեր էր զինքն սեղանաւորաց նման տոկոս առնելով դիւրաշահութեամբ ևս հարստանալ:

Այս փորձառու պատմութենէն խրատ անորդեակ իմ, որ առաւել շահու ցանկութեամբ արուեստափոխ չը լինիս: Գիտցիր նաև, որ ամէն ժամանակն՝ իւր ժանտաջուրն ունի. և այնչափ ճարտարաձեռն գող է ժամանակ, որ գանձարանդ առանց բանալուց կը կողոպտէ: Անհոգ անկասկած մի լինիր, այլ միշտ վախցիր դու ժամանակի դժպատեհ բերմունքէն, ինչ որ այսօր է, վաղը նոյն չէ. ճատ է աւուրչարն իւր, ասաց Յիսուս:

Զըգայթակղիս, որդեակ իմ, թէ ես Աւետարանի պատուէրին դէմ՝ հակառակ կուսուցանեմ քեզ, այն է, թէ ՎՄ ի հոգայք վասն վա-

ղուին, վաղիւն վասն իւր հոգասցէ»։ Լալլն։ Բացատրեմք եղ Աւետարանին միտքը, որ ուղիղ մտքով հասկնաս նորա հոգին և իմաստը. և դու այնպէս չը դատես ինչպէս իմաստակներ կը դատեն, զոր ես լսեցի ու յոգիս վշտացայ. որպէս թէ Աւետարան իւր այդ պատուէրով կարգելու մարդոյն՝ ապագայի հոգն ու մտածմունք։

Ո՛չ, այդպէս չէ, բարեմիտ որդեակ իմ. Յիսուս իւր հաւատացելոց երբ այս աշխարհէն յետոյ՝ երկնից արքայութիւն խոստացաւ, նա կամեցաւ որ իւր հաւատացող ծառաներ հեթանոսաբար բազմահոգ նիւթապաշտ չը լինին, միայն իրենց յոյսն աշխարհի վայելից վերայ դնելով՝ այն անձնապաշտ մեծատան պէս որ կասէր. «Անձն իմ, ունիս բազում բարութիւն ամբարեալ ամաց բազմաց. կեր, ւորք և ուրախ լեր»։

Այս յանձնապաստան ոգիէն յայտնի է թէ խիստ անիրաւ տնտես մի էր նա, որ միայն իւր անձին համար զանձեր էր, և իւր մեծութեան մէջ Աստուծով չէր պարծեր։ Նա չունէր այն երկիւղած հաւատը, թէ ամէն բարիքներ Աստուծոյ ձեռքէն կընդունի մարդն։ Բարերար Աստուած, որում շատ պարգևէ, կը կամի որ մարդն արդար տնտեսութեամբ մա-

տակարարէ զայն. գէթ իւր աւելորդ ընչից կարօտ ընկերին բաժին հանելով:

Քաջ ի միտ առեր դու թէ՛ ոչ Աւետարան և ոչ Սուրբ գրոց ուրիշ բան կը պատուիրեն որ մարդ չնախատեսէ: Վասն զի մտածող մարդոցն ի բնութենէ բնական է նախատեսութեան հոգը. թող բանաւոր մարդն, ապաքէն տեսար դու աշխատութեան դասիդ մէջ մըջիւնին և մեղուին օրինակը: Եթէ այդ չքոտի կենդանիներ այդչափ նախահոգակ են իրենց դոյզն պարենի համար, անշուշտ մարդ քան զմըջիւն մեծ է. նա առաւել պարտաւոր է որ նախատեսէ և հոգայ իւր կեանքի պէտքեր:

Բայց դարձեալ նկատել արժան է, որ երկու ծայրայեղ անչափաւորութենէն հեռի մնայ մարդն, ոչ այնչափ նախատեսութեան խորերուն մէջ սուզանի, որով ազահութեան և թերահաւատ հոգերով խեղդուի. և ոչ այնչափ անհոգ աննախատես լինի, որ նոյնպէս շռայլութեան ու զեղխութեան հեղեղներով գըլլորի: Ուստի մեծ իմաստութեան չափ ու կշիռ պէտք է ուզիղ անտեսութեան մէջ այդ միջին ճանապարհ գտնել, ոչ ի ձախ խոտորիլ և ոչ ի յաջ:

Այո՛, աշխարհ, ժողովուրդ, եկեղեցի, ընտանիք, և նոյն իսկ մարդ իւր առանձին

կեանքը տնտեսելու համար՝ իմաստուն՝ խոհականութիւն պէտք է, գիր ու հաշիւ պէտք է, ուղիղ ճշդութիւն պէտք է. և այս ամենուն հետ արդար խղճմտանք և Աստուծու բան պէտք է, որ գիտնայ մարդ ուղիղ բաժանել թէ կայսերին և թէ Աստուծոյ բաժին:

Այլ որովհետեւ այս աշխարհիս վերայ մարդոց կարգ, վիճակ ու կեանք շատ զանազան են իրարմէ; սորա համար անձիւր մարդ առանձին առանձին տնտեսութեան պարտիքներ ունի՝ սուսուել կամ նուսզ: Աշխարհիս իշխաններ և մեծատունները փառասէր չենք համարիր, եթէ նոքա իրենց համբաւոյն, անուան և ճոխութեան համեմատ վայելլուչ պերճութեամբ կեանք վարեն: Նոքա մեծ զրկանք կը գործեն ընկերութեան, եթէ ամենագծուծ կեանք վարելով՝ խիստ ժլատութեամբ կծկեն իրենց ձեռքը. և գետի նման չորդացած զանձին ճանապարհ գողեն, որ չվազէ ժողովուրդին հրապարակը: Նոչա եթէ չլինեն շքեղ տուն և մեծամեծ սպարանքները, այդ ինքնին յայտնի է որ տան ճարտարապետ, շատ արհեստաւոր և դործաւոր մարդիկ վնասուելով իրենց վաստակէն՝ կը զրկուին: Նմանապէս եթէ նոքա թանկագին մատանիները չը դնեն իրենց մատը, եթէ ամէն օր սարսզ սարսզ հանդերձնե-

բով չը պճնադարդին. եթէ բազմախորտիկ սեղանով չը լիանան. եթէ հրապարակի մէջ շըրջելու համար չը պերճանան, և թողով այդ ճոխսպանձ կեանքը՝ հասարակաց անշուք ու սակաւապէտ կեանքով ապրին. ում կը հասնի այս վնասը. գիտե՞ս, բոլոր արհեստաւորաց և շահավաճառութեան այլ և այլ ճիւղերուն. որոց բախտ և իրաւունքն էր այդ ամէն մեծածախս պէտքերը պատրաստել ու տալ. և այս փոխանակութեան միջոցով՝ հարուստներուն կուտած աւելորդ գանձը հանել ժողովուրդին հրապարակ. որպէս զի մէն մի իւր աշխատութեան բաժինն ընդունի:

Եւ գիտե՞ս դու, մեր ընկերական կեանքին հաւասարակշռութիւն պահող նժարներ՝ փոխանակութեան օրէնքն է: Վասն զի ուր տեղէն կամ ո՞ր աղբիւրէն կը ժողովին ու կը ծովանան աշխարհիս մեծատանց և արքունական գանձեր. այդ ինքնին մեզ շատ յայտնի է. զի դոցա մշտահոս վտակներ՝ ժողովուրդի աշխատութեան աղբիւրի ակներէն կը վազեն:

Իրաւունք է և մեծ իրաւունք, որ այդ գանձու վտակներ անդրէն իրենց ակները դառնան և այսպէս միշտ շրջան առնուն, որով թէ ժողովուրդին և թէ մեծատանց դարաստան-

ներ ու տուններ միշտ ջրարբի լինելով՝ զը-
լարթ ու պողաբեր մնան:

Ուստի մեծապէս կը մեղանչեն ուղիղ արն-
տեսութեան օրէնքին դէմ այն մեծատունք, և
առանց բռնադող յափշտակութեան՝ հարըստա-
հարիչ կը համարուին նոքա, և միանգամայն
յառաջդիմութեան խափանարար կը լինին, երբ
ժողովուրդի վաստակոց և շահերու պզբիւրներ
խցելէն յետոյ՝ արուեստներու յառաջադիմու-
թիւն ևս կը խափանեն: Վասն զի աշխարհիս
գեղարուեստից այնչափ անհուն, անհամար
պէտքերը, զոր միշտ կստեղծէ արուեստագէտ
հանճարներու ձեռք, դոքա իրենց ամենամեծ
մասերով՝ մեծատանց վայելման համար են:

Իրաւունք տուինք աշխարհիս մեծատանց
որ ճոխ ու փառաւոր կեանք վարեն, միայն
թէ չանցնելով չափաւորութեան ու վայելչու-
թեան սահմանէն: Բայց թէ նոքա այդ իրա-
ւունքը՝ միայն ճանաչեն իրաւունք, և զայն
ըստ հաճոյից կատարելով՝ մոռնան ու չը յի-
շեն երբէք միւս բաղմադիմի պարտքեր, այսին-
քըն հացի սնտեսութիւն միայն հողալով թողուն
Աստուծոյ բանը, թողուն բարեպործութեան
պարտքերը, չը յիշեն երբէք ժողովուրդի աղ-
քատներ, որբեր, հիւանդներ, անօգնական թըշ-
ւառներ և իրենց դռներու առաջ ինկած վի-

րալից Ղազարոսներ, եթէ մոռնան նոքա իրենց մեծամեծ պարտականութեան գործեր առ եկեղեցին, առ ազգն, և ազգային դպրոցներ. եթէ աղզին յառաջդիմութեան արահետ ճամբայ մի բանալու համար՝ իրենց գանձարանին զուրը չի բանան. եթէ հայրենեաց բարգաւաճման համար՝ հայրենասիրութեան մեծ պարտիքներ չը կատարեն. եթէ բախտ չաջողեր է նոցա մեծ պաշտօնեայ և նախարար եղեր են երկրին կառավարութեան, ինչպէս առաքինին Յովսէփ, որ չիշեց Յակովբայ տունը ու լացաւ. այլ սոքա ցյազ ուտեն հաց և չը չիշեն երբէք Հայկայ քաղցած տունը. եթէ նոքա վերջապէս իրենց մեծութեան գանձ ու գութ փակեն առ մարդկային ընկերութեան թշուառութիւն. միայն ու միայն վայելեն Աստուծոյ տուած բարիքներ. նստին մեծահաց սեղանին վերայ, հագնին բեհեզն ու ծիրանին, գէթ սեղանին փշրանքներէն և պատառ մի կտակէն չի տան աշխարհիս փողոցներու մէջ ինկած Ղազարոսներուն, որպէս զի ոգևպահիկ հաց ուտեն և այդ պատառիկ կտաւով իրենց մերկութիւն ծածկեն կամ թրկնց վէրքեր պատասեն. ամէն ամէն ասեմ քեզ, որդեակ իմ, այդպիսի մեծատունք անիրաւ են իրենց տնտեսութեան մէջ. անիրաւ են երկ-

նից և երկրի առաջ, այսօր և յաւիտեան, որոց համար Քրիստոս իւր Աւետարանով սպառնացաւ. «Վայ ձեզ մեծատանցի, զի ընկալայք զմխիթարութիւն ձերս»

Այսչափ դասեցինք աշխարհիս մեծատուններ: Բայց մեծապէս կանխրաւիմք, որդեակ, եթէ արդար տնտեսութեան բեռները միայն մեծատանց վերայ բարդիւնք: Սկսիմք այժմ ժողովուրդի միւս դասերուն կեանքը դատել, որոց կարգ, վիճակ և աստիճան շատ բաղմատեսակ է, և ամէն կարգի մարդիկ և ընտանիք՝ իւրաքանչիւր իրենց ունեւորութեան չափով ուղիղ տնտեսութեան օրէնքը պահելու պարտական են:

Ինչպէս իրաւունք տուինք մեծատանց, որ իրենց աստիճանին պատշաճող պերճութեամբ ապրին, նոյն իրաւունք կուսանք ժողովրդական դասերուն, որ իրենց վիճակին ու վաստակին համեմատ չափաւոր պարկեշտութեամբ ապրին: Բայց երբեք իրաւունք չենք տար ժողովրդական կարգի այն դասերուն, որոց շահ ու վաստակ շատ չափաւոր է, որ նոքա ևս ցանկութեան սննչով ձգտին մեծատանց պէս ճոխագոյն կեանքով վարիլ, առ ոչինչ համարելով՝ ոչ նախատեսութեան և ոչ չափաւորութեան սնանսող կշիռը: Զի թէպէտ քաղա-

քային օրէնք ազատութիւն կուտայ ժողովուրդին որ իւրաքանչիւր մարդիկ իրենց գոյից և ընչից բացարձակ տէր լինելով՝ ազատաբար վարուին, ազատաբար տնտեսն իրենց կեանքը: Այլ երանի թէ դորա համար ևս չափ ու սահման որոշէր երկրին կառավարութիւնն. որով թիրևս անչափասէր ժողովուրդը օրէնքով ուսրով ճանաչէր իւր չափաւորութիւնը: Բայց միթէ հարկ էր դորա համար օրէնք. վասն զի թէ աշխարհի և թէ առանին տնտեսութեանն՝ այդ օրէնքը շատ բնական է մարդոյն կենաց մէջ և իւրաքանչիւր մարդոց բուն իրենց կեանքէն, գոյքէն, և զանձէն կը բղխի: Խոհական ու բանաւոր տնտեսութիւնն կուտուցանէ որ մարդ իւր շահերուն չափով կենցաղավարի:

Իսկ եթէ ճոխասէր լինելով իւր չափէն ի դուրս նկրտի, աշխարհ զայն կը դատէ ու կը մեղադրէ: Եթէ մարդ, որ ինքն պարզ քաղաքացի մի է ու չափաւոր շահու տէր, պարզ տուն մի իրեն բաւական չի համարիր, պերճասիրութեան ցանկութիւն զինքն զրգռելով կը ձեռնարկէ իշխանի վայելուչ ապարանք մի շինել, ծանրագին կահ կարասիներով զարդարել. նոյնպէս նուաստութիւն կը համարի նահախոտս քալել, իշխանի կառք կը նստի, հը-

րապարակէն կանցնի և կը ցուցամոլի աշխարհին առաջ. չարաչար կը զեղծանի նա անչափաւոր տնտեսութեան մէջ:

Սոյնպէս եթէ սոսկական արհեստաւոր մի, որուն ձեռքն ու մատունք արհեստագործութեան մէջ բրտացեր են, մեծամասի իշխանի մատանի դնել, և իւր կին իբրև իշխանուհի՝ սիրամարգի պէս պճնազարդելով ելնէ ու նագելով շրջի ժողովուրդի հրապարակի մէջ, ցոյց տալով թէ և ես կարող եմ մրցիլ հարուստ տիկիններուն հետ, ևս չարաչար կը զեղծանի տընտեսութեան մէջ:

Այլ ո՞վ չի դիտեր ու չը ճանչնար, թէ այդպիսիներն այն ընտանիքներէն են, որոց հացը՝ առաւօտէն մինչև իրիկուն կը տուէ. յայտինքն թէ օրական աշխատութեամբ ու շահով կապրին դոքա: Ուստի յայտ է թէ՛ այդ պըճնասիրութեան անհարկի պէտքեր թէ պարտքով և թէ խարէական միջոցներով ևս հայթայթեն, ոչինչ փոյթ չունին և չեն հոգածեր երբէք, թէ այդպիսի անտնտես կեանքի մը ապագայն՝ ընտանեկտն կեանքին կործանումն է:

Ահաւասիկ այսպէս կը զեղծանի ուղիղ տընտեսութեան օրէնք, ուղղասէր որդեակ իմ, երբ ժողովուրդի կարգեր կանցնին իրենց չափէն ու

սահմանէն, թողլով պարզութիւն և սակաւապէս կեանք, չիննայելով իրենց դառն ու չարաչար աշխատութիւնն, մոռանալով թէ մարդ քանի տաժանելի քրտինքով իւր հացը կը հայթայթէ աշխարհիս վերայ:

Ազգ, ժողովուրդ, քաղաքացի, դիւղայի, տէր, ծառայ, հարուստ, աղքատ, առ հասարակ ամէն կարգի մարդիկ երբ կեանքի տընտեսութեան ուղղութենէն կը խոտորին, նոցա ճանապարհ դէպ ի կորուստ կերթայ. նոքա միշտ իւրեանց հարստութենէն կը թափին և աղքատութիւն շուտ կը հասնի նոցա վերայ ինչպէս մի արագոտն սուրհանդակ: Այսպէս հասաւ Բիւզանդիոնի մայրաքաղաքին վերայ. նոյն օրինակ պիտի հասնի բոլոր գաւառացի ժողովրդոց վերայ, եթէ անցեալ փորձերէն և Բիւզանդացւոց տնաւեր օրինակէն ուշաբերելով չխրատուին.

Ե՛, սիրելիդ իմ Սամուէլ, քաջ ի միտ առիթ տնտեսութեան այս դասն, դու որ դեռ ուսանող ես և տակաւին տնտեսական կեանքին մէջ չի մտար: Բայց քո որդիական մեծ պարտիքն է, գիտնալ ու երախտագէտ լինել. թէ ուսմանդ ու դաստիարակութեանդ համար որչանփ անխնայ ծախսեր արած եմ. այս մասին մէջ՝ տնտեսութեան հաշիւն իմ չափէն անցու-

ցի, այն ապագային յուսով, յորում կեանքիդ պողաբեր արդիւնքը բազմապատիկ պիտի քաղեմ:

Ուսիր, որդեակ իմ, ուսիր այժմէն, որ այն ապագային մէջ, յորում գուցէ ես ի գերեզման իջած լինիմ, դու ողջ մնալով, բարւոք տնտեսես քո կեանք և հայրենի ընտանիք: Ես հարուստ վաճառաշահ քաղաքացի չեմ, որ բազում գանձ թողում քեզ ժառանգութիւն: Մի պանդուխտ գիւղացի հայր եմ ես, և քո ժառանգութիւն՝ մեր գեղի հողն ու դաշտն է: Ես հող միայն կը թողում քեզ, հող, որ հազար անգամ ոսկեգանձէն անըսպառ անկողոպուտ գանձ է. զոր ես քո պապէն ժառանգեցի, և այդ անգին աւանդ ողջ ամբողջ պահեր եմ մինչև ցայսօր: Եթէ անգամ ի պանդխտութիւն ելայ. և չուզեցի բնաւ որ թիգ մի գետին վաճառեմ, մինչ անձկութիւն զիս կը ստիպէր և պարտաստեարք զիս ի բանտ կը վարէին: Այլ միշտ աշխատեցայ ամէն բան զոհել ու հողային կալուածներս պահել:

Ուխտիւ զքեզ պարտական կը կացուցանեմ, որդեակ, որ հօրդ օրինակին հետեւիս, բոլով կեանքովդ ջանացիր գիւղսկան տնտեսութեան մէջ յառաջադիմել: Ես քո միտք այս դասերովս մշակեցի, որպէս զի դու ևս քո հողերդ

ու դաշտերդ բարւոք մշակես: Տես դու յայն-
ժամ այն մեր արգաւանդ հողերն որչափ ա-
ռատ խոտ ու ցորեան պիտի տան քեզ:

Եթէ ոգջ մնամ ու հետ քեզ դէպ ի հայ-
րենիք դառնամ, վնշ, որքան պիտի հրճուի
հոգիս, երբ տեսնամ քո յառաջդիմութիւն գիւ-
ղական անտեսութեան մէջ, որով դու բարի
օրինակ պիտի լինիս այն խեղճ գիւղացւոց, որ
հողագործութեան արհեստին մէջ դեռ մանուկ
մնացեր են: Միթէ իրաւօճնք ունինք մեղադ-
րել զիրենք, երբ ուսումն չունին: Եւ քո սե-
պուհ պարտիքն է զեղացի մանուկները զար-
գացնել և կարևոր կրթութիւն տալ: Փորձով
կը տեսնաս դու թէ ինչպէս մանկակիցներդ
շուտով կը յառաջադիմեն: Զգիտես դու թէ
գիւղական դաշտի ազատ մանուկներ քանի աշ-
խոյժ և կորովամիտ են:

Վերջին բան, վերջին մի քանի խրատ ևս
աւանդեմ քեզ, որպեակ, և այսպէս աւարտեմ
այս կրթական դասդ, որ աշխարհիս վերայ
կեանքդ ուղղավարող ուղիղ անտեսութեան դե-
կըն է: Այս ղեկն՝ քո հերկագործութեան մա-
ճին պէս ուղիղ բռնէ, և մի թողուր երբէք որ
խոտորի. զի այդ է միայն որ կեանքիդ բոլոր
ակօսներն ուղղութեամբ կը վարէ. և մինչև ի գե-
րեզման քո հաց և հարստութիւն չի պակսիր:

Զգոյշ, զգոյշ, Աստուծոյ բան չարհամարհես և մի-
այն հացով ապրիս դու. յայնժամ կըմոռնաս
մարդկութեան շնորհն ու պատիւ, անասնոց կը
հաւասարիս. կապիրատիս նաև նախախնամող
երկնից Հօր դէմ, երբ նորա հացն ուտես և զայն
չօրհնես: Սոսկ բերանոց օրհնութիւն բաւական
չէ. այլ և պարտական ես արդեամբք փառա-
ւորել զայն: Երբ այգիդ կը կթես՝ ճուաքաղ մի
առներ. երբ արտերդ կը հնձես՝ թափած ու
մնացորդ հասկեր թող, որ այրիներ, որբեր և
աղքատներ ժողովեն զայն: Այսպէս կը պատ-
ուիրէ Աստուծոյ օրինաց Սուրբ գիրք: Ամէն
արմտիքէն բաժին ու տասանորդ տուր Աստու-
ծոյ. «Աստուեան զՏէր ի քոյոց արդար վաստա-
կոց, և հան նմա պտուղ ի քոց արդարու-
թեան արմտեաց: Զի լցցին շտեմարանք քո ցո-
րենով և հնձանք գինեաւ քով առաւել ևս բը-
ղխեսցին»: Ազահ Կայնի նման անուղիղ Ք
բաժաներ. այլ արդար Աբէլի պէս պտուղդ
հաճոյապէս նուիրէ Աստուծոյ:

Այս է աւասիկ հացին ու բանին ուղիղ
տնտեսութիւն, և ես կօրհնեմ զքեզ, որդեակ
իմ, որ բոլոր կեանքիդ մէջ հացն առանց Ա-
ստուծոյ բանին չուտես. այլ հացն ու բան ի
միասին խառնելով կեր, որպէս զի կեանքդ կա-
տարեալ լինի, և դու թէ առ Աստուած և թէ

առ մարդիկ պարտիքներդ կատարելով՝ իբրև
արդար ու հաւատարիմ տնտես ապրիս աշխար-
հիս վերայ: Յիշէ Աւետարանին առակը, քեզ
յանձնուած քանքարը շահեցուր. զի Տիրոջ առ-
ջև պատասխան ունիս տալ, եթէ անհոգու-
թեան վարչամակին մէջ ծրարելով անշահ պա-
հես զայն: Իսկ եթէ տոկոսով հանդերձ հատու-
ցանես, Քրիստոս զքեզ կը գովէ. «Ազնիւ ծա-
ռայ բարի և հաւատարիմ, որովհետև ի սակա-
ւուդ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բազմաց
կացուցից զքեզ. մուտ յուրախուլթիւն Տեառն
քո:»

ԻՆՔՆԱՀՍԱՏՈՒԹՅԱՆ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ինքնաշխատութիւն՝ մարդոյն բընական պարտիք եւ արդար քըրտինքն է, իւր կեանք պահող ամենէն առաւել պտղաբեր յոյսն է։ Անխրաւ է մարդ, թէ ուրիշի քրտանց ու ձեռաց հացին սպասէ։ «Զվաստակս ձեռաց քոց կերիցես. երանի է քեզ եւ բարի եղիցիս», կը խրատէ Դաւիթ։

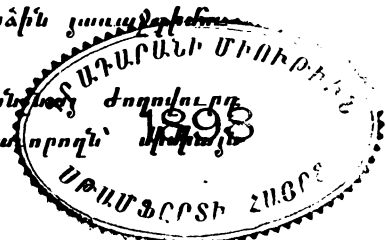
ՍԻՐԵԼԻԴ իմ, Սամուէլ, մարդոցն ընդհանուր աշխատութեան դասն ուսար, և նոցն աշխատութեան արդիւնքն ուղիղ անտեսելու դասն ուսար. այժմ եկաւ կարգն որ ժողովուրդին ինքնաշխատութեան դասն սկսիմ քեզ. ուշի ուշով միտ դիր դու. վասն զի այս ամենակարևոր դասն է, աշխարհիս այլ և այլ ժողովրդոց յառաջդիմութեան, և բարգաւաճման միակ պայմանն ու ճանապարհն։

Քաջ ի միտ առ, որդեակ իմ, և ես թուեմ քեզ, թէ՛ ինչ են ժողովրդոց ինքնաշխատութեան պարտիքները, զորս նա պէտք է իւր բո-

լոր կենաց մէջ աշխատելով, տքնելով կատարել
ջանաց:

Աշխարհիս վերայ ու և իցէ մի ազգ և ժո-
ղովուրդ, իւր կեանք պահող, տնտեսող ու բար-
ւոքող քրտնաջան մշակն է, իւր արտ վարող
մաճկալն է, իւր սերմ ցանող ու հնձող ինք-
նավարձ աշխատաւոր է, իւր դրախտն ու դա-
րաստանն տնկագործող պարտիզպանն է, իւր
տուն շինող ճարտարապետն է: Իւր ընտանե-
կան կեանքին պէտքերն հոգացող հայր ու տըն-
տէսն է, իւր հաց ու սեղան պատրաստող մա-
տակարար ձեռքն է, իւր արուեստ հնարող հան-
ձարին աղբիւրն է, իւր գործարանին մեքենա-
ները դարձնող մղի: շոգին է, իւր անձին մեր-
կութիւնը պատուպարելու կտաւագործն է. իւր
ամէն շահավաճառութեան վաճառական և խա-
նութպանն է, իւր դպրոցներ շինող ու կար-
գադրող իւր ընկերական հանգանակութիւնն է,
իւր մանուկներ դրկող դաստիարակն է, իւր
ներկային մէջ գործող ձեռքն՝ և ապագային
մէջ նախատեսող աչքն է. վերջապէս ժողովուր-
դին ինքնաշխատութիւն ամենայն ինչ է, այս
աշխարհիս վերայ իւր առանձին յաւաքութեան
թեան համար:

Ահաք է խելամոխ ու ճանաչող ժողովուրդ
թէ՛ իւր կեանքն արդիւնաւորողն՝ միտայն

իւր ինքնաշխատութեան ձեռքն է, և գիտե՞ս որչափ զօրաւոր և որչափ շահաբեր է: Մի ազգ և ժողովուրդ՝ եթէ իւր կեանք և բախտ ուրիշէ կակնկալէ, շատ բնական և յայտնի է թէ՛ իբրև երազայոյս պահ մի գիշերուան ծանրը քունին մէջ կը խայտայ և առասօտ ոչ ինչ կը գտնէ:

Մշակ ժողովուրդին անժխտելի ու բնական պտրտիքն է, որ իւր հացն ինքնին հոգայ, իւր արտն ինքն քաղէ. ապա թէ ոչ՝ արտն առանց քաղելու կը մնայ. կը կծղի ու կը թօթափին ցորենահատեր, եթէ նա դրացւոցն կամ բարեկամին սպասէ: Այս ճշմարտութիւն իմ կեանքիս մէջ փորձով ձանչցած եմ. դու որ դեռ անփորձ ես, ուշ դիր, ես մի հնոց առակով պատմեմ քեզ:

Արտուտ թռչունն՝ որ թերևս արտ ուտելէն առեր է այս յարմար անունն, իւր բոյն հասկաւոր արտի մի մէջ դնելով՝ ձագեր հաներ է: Նախատես ձագամայրն միշտ կապսպրէ իւր ձագերուն, որ միտ դնեն արտին. տիրոջ, թէ ինչ կը խօսի, երբ նա իւր տղուն հետ կուգայ տեսնել թէ՛ արտին հնձելու ժամանակըն հասեր է: Առաջին անգամ կը լսեն ձագեր և կը պատմեն իրենց մօրն, թէ՛ հայրն իւր տղու կասէր. Արդեակ, արտը հասնելու մօտ է.

քնա խօսիր մեր դրացիներուն թող մեզի յօգն գան, արտն ի միասին քաղեմք: Արտուտն կը պատասխանէ, դեռ անհոգ կեցէք, քանի որ արտին տէր՝ դրացիներուն օգնութեան կըսպասէ, այս արտը չի քաղուիր: Երկրորդ անգամ մտիկ տալով ձագերն՝ այս կը պատմեն թէ՛ գեղացին իւր սողուն կասէր. դրացիներ չեկան, գոնէ բարեկամներ հրաւիրէ: Խելացի արտուտն դարձեալ նոյնն կը կրկնէ. հանգիստ եղիք, ձագերս, երբ գործը բարեկամներուն մնացեր է, յաւիտեան չի քաղուիր արտը:

Երրորդ անգամ կը պատմեն ձագերն, թէ՛ արտին տէրն՝ վնշ, վնշ անելով իւր սողուն կասէր. որդեակ իմ առ դու քո մանգաղ և ես. մենք մեր արտը քաղենք. այլ ևս դրացեաց, բարեկամաց սպասելն ընդունացն է: Ուշադիր ձագերն երբ այս վերջին խօսք կը պատմեն իրենց մօր, մայրն կը պատասխանէ. Այժմ ատոցզ կը հաւատամ, թէ՛ արտը պիտի քաղուի. պէտք է զձեզ տեղափոխեմ:

Այս կրթիչ առակի օրինակէն արդեօք պիտի հասկանայ ու խելաբերի՞ իւրաքանչիւր առանձին մարդ և ժողովուրդ, թէ՛ աշխարհիս դրացիներ և բարեկամներ ևս իրենց արտեր ունին քաղելու:

Եթէ այս այսպէս է, ինչպէս որ է ճշ-

մարիտ. ուրեմն թող ժողովուրդ իւր յոյս մի-
այն իւր ինքնաշխատութեան վերայ դնէ: Եթէ
իւր կեանք պահելու համար հաց հարկաւոր է,
թող առնէ մանդաղ և երթայ իւր արաբ
քահէ: Եթէ ջուր պէտք է իւր չորցած արտը
ռոռգելու համար, թող խցուած աղբիւններու
ակերն բանայ, վտակներու լցուած առունները
հորդէ: Եթէ հանդերձի և այլ զանազան պէտ-
քերու համար կտաւ կարեւոր է, թող բամ-
բակ ցանէ, կտաւ գործէ: Իսկ եթէ փոփոկու-
թեան պերճանք սիրելով՝ կերպասի կը ցան-
կայ, թող շերամագործութեան արուեստին
հետեւելով՝ չառաջ տանի զայն:

Եթէ նախանձելով Եւրոպական ազգաց գե-
ղեցի՛ օրինակին՝ գիւտեր և արուեստներ հան-
ճարել կուզէ, թող նախ դպրոց երթայ, գի-
տութիւն սորվի, ինքնաշխատութեան մէջ
տքնի, ինչպէս նոքա:

Իսկ եթէ կասէ. ես ի՞նչպէս ինքնաշարժ
ինքնաշխատ լինիմ և չառաջ երթամ . . . . .

Գորա դարման և ճարն ինչ է, գիտես.
դպրոցն է, դպրոց, և անյուսահատ ինքնաշ-
խատութիւն. ուրիշ ոչինչ: Ես կը տեսնամ
զքեզ այդ քո վիճակին նկարագիրը՝ շատ
ճշգրիտ է: Բայց դու պէտք է անվկանդ մնաս
ողտոյդ մէջ. առանց երբէք լքանելոյ շարու-

նակես ինքնաշխատութիւնդ, գիտնալով, որ յառաջդղմութեան ուղին՝ ինքնանուէր շահատակութեամբ կը բացուի: Ես դիտեմ որ խոչեր ու խուժեր կան քո ճամբոյն վերայ. մի սպասեր որ ամբողջ փոխուին դոքա և դիւրանուն քայլերդ: Մի սպասեր դու, ինչպէս այն ապուշ ու բթամիտ ճամբորդն, որ գետափին մօտ կեցած կսպասէր մինչև անցնի գարուն, անցնի ամառն, աշուն գայ, ցամքի վետի ջուրը և ինքը անթաց ոտքով անցնի:

Ժողովուրդ, դու ինքնին գիտես, մեր աշխարհ յորդ անձրևներ և ձիւներ շատ ունի. մեր գետերու ջուրեր ով գիտէ երբ կը ցամքին. ուրեմն սրունքդ բաց, անվախ մտի՛ր ի գետն, մինչև պարանոցդ ջրաթաղ եղիր և անցիր ի միւս կողմն:

Իսկ եթէ կուզես գետերու յորդ-ջուրերէն, աշխարհիս ծովերէն անկասկած անցնիլ, քաջ ուսիր լողալու արուեստն, և ճւր տեղ, այդ ևս դպրոցի լճին մէջ. թղթով, գրով, և ինքնաշխատ կրթութեամբ:

Թերևս դու այնպէս կը կարծես, որ արևմտեան ժողովուրդին յառաջդղմութեան քայլերուն դէմ ծովեր ու գետեր չեկան: Ո՛չ, դու կարդա այդ ժողովուրդի պատմութիւն և պիտի ապշիս ու զարմանաս, որ նա ջրոյ և ծովու

հոսանքներէն անցաւ, մինչև ի գլուխ տարաւ յառաջդիմութեան և զխտութեան յաղթանակէ Դու մի՛ վհատիբ երբ կը տեսնաս, որ ուղիներդ դժուարին առապարներ են. այդ ամէն ինքնաշխատութեան ոտքիդ առաջ կը հարթուին և կը դիւրանան. միայն թէ դու մի՛ վատասրտի:

Ձեռքերդ ծոցէդ հան, մի անգամ ինքնաշխատութեան սկսէ. ի զուր է, յուստեքէ օգնութիւն մի՛ սպասեր, միթէ փորձով չը տեսնար թէ՛ աշխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական կայ, ուստի ի բերան ան Դաւթին այն բան և աչերդ դէպ երկնից բարձրութեան դարձնելով ազօթէ Համբարձի զաչս իմ ի լերինս, ուստի եկեսցէ ինձ օգնութիւն.» Ասա դու. «Օգնութիւն ինձ ի Տեառնէ եկեսցէ, որ արար զերկինս և զերկիր:» Մի մոռնար, կարդա նաև Դաւթին միւս խրատ. «Մի յուսայք յիշխանս որդիս մարդկան. զի ոչ գոչ փրկութիւն ի նոսա:» Եւ թէ. «Երանի ազգի որոյ Տէր Աստուած Յակովբայ օգնական է նմա և յոյս նորա ի Տէր Աստուած է:»

Ուրեմն յոյսերդ յԱստուած և ի քեզ ժողովէ, վհատեալ ժողովուրդ, և զանէ գիտցիր այսուհետև թէ՛ դու ինքդ ես միայն քեզ օգնական:

Այն, քո ձեռքն է քեզ օգնական, երբ գործես, աբուստահնար լինիս: Քո աչքն է քեզ օգնական, երբ նայելով շուրջդ՝ հեռատես լինիս, ներկայէդ քո ապագայն չափես ու տեսնաս: Քո միտքն է քեզ օգնական, եթէ զայն լուսաւորես և թողուս սգիտութեան մտաւոր ու կամաւոր կուրութիւնդ: Քո դպրոցներն են քեզ օգնական, եթէ մանուկներդ կրթես գիտութեամբ: Քո հայրենի հողն է քեզ օգնական, երբ դու զայն արհեստիւ մշակելով բեղմնաւորես: Քո բազմաբօտ լեռներ և հովասունն հովիտներն են քեզ օգնական, եթէ խաշնադարման լինիս և յիշես դու նահապեաներուդ հովուական կեանք: Քո այգեստունկ որթերդ և պարտիզի ծառերն են քեզ օգնական, եթէ քաջ մշակելով՝ գինւով ու պտղով լնուս վաճառանոց: Քո տնտեսական ճարտարամտութիւնն է քեզ օգնական, որ դաշտին մէջ հող սիրես, և քաղաքին մէջ արուեստ և վաճառականութիւն: Քո հայրենեաց միութեան սէրն է քեզ օգնական, եթէ իբրև մայր գիրկդ բանաս, պանդուխտ ու դաղթական որդիներդ անդրէն ժողովես և չը թողուս որ այլ ևս գրկէդ հեռանան: Քո հայրենի Արօն, Հաւատ ու Եկեղեցին են քեզ օգնական, թէ չը մեղկանաս ի կրօն, չը լինիս հաւատաբարբիր, այլ պինդ

պահես հայրենի կրօնիդ ոուրբ աւանդ, զոր արիւնով ու մահով քո նախնիք քեզ անկորուստ աւանդեցին: Վերջապէս քո ընկերութեան և միացող հոգին է քեզ օգնական, եթէ զայն ուխտիւ սլահես, և ի բաց մերժես երկպառակութեան ոգին, որ աւերիչ քանդիչ է ազգին ու հայրենեաց:

Ե՛, անձկալիդ իմ Սամուէլ, պահ մի զքեզ թողի, խօսքիս դէմը առ ժողովուրդն ուղղեցի և դու միտ դրիր. աշխատութեանս աւանդ կը կարդամ. որչանի այսպիսի ոգետու յորդորներ, խօսքեր գրեր ու գրեր եմ հայ ժողովուրդին համար: Նա միշտ մտադիւր լսեց ու կարդաց, բացց դեռ կը տատամսի, վարանամիտ կը լինի. չը համոզուեցաւ թէ՛ իւր հաց, իւր կեանք ու բարեկեցութիւն, իւր փառք և յառաջդիմութիւն՝ միմիայն իւր ինքնաշխատ ձեռքով, ուրքով ու մտքով կը լինի. իւր ճակատին քրտանց վաստակով կը լինի, իւր առանձին խելքով ու խորհրդով կը լինի: Ընդունայն է օտարի ձեռքէն ու սեղանէն հաց սպասել: Ինքնաշխատութեան յաջող ժամանակն միշտ ներկայն է, ինքնաշխատ մշակ ներկային մէջ լիարուռն կը լսանէ, որ նա ապագային մէջ առատապէս հնձէ:

Թո՛յլ աուր այժմէն ողբամ, որդեակ իմ, թէ

Հայ ժողովուրդ սրտի մտօք այս դասեր չլսէ, ժամանակն աշխարհիս մեծ վարժապետն է, դժպհի գաւազանով պիտի լսել տայ իրեն, և նա յայնժամ իբրև դպրոցի բլթամիտ մանուկ պիտի նստի ու լայ, հեկեկալով ու կոծով սերտէ այս դասերը:

Իսկ դու, սրամիտ որդեակ իմ, ականջդ բաց, առանց գաւազանի լսէ իմ դասերս. չիշէ որ զքեզ երբէք ոտնապիրկ գանով չխրատեցի: Յիշէ թէ ևս իմ հայրական պարտքս լիովին կատարեցի. թէ հացով, թէ ուսմունքով միապէս ու հաւասար անկարօտ կեանքդ զարգացուցի: Այսուհետև զքեզ ազատ կը թողում, որպէս զի դու ինքնին քո ինքնաշխատ ոտքով յառաջադիմես դէպի լաւագոյն ապագայն, որչափ մըտքիդ կորով և յարատևող ջանքդ քեզ ասպարէզ կուտան:

Դու մինչ մանուկ էիր, իմ ծնողական պարտիքս էր որ ձեռքէդ բռնելով օգնէի տկար քայլափոխութեանդ: Այժմ ջիւերդ ու սրունքներդ զօրացան, ուժաւոր կորիճ մի դարձար, այլ ևս ազատաքայլ կը թողում զքեզ: Ես բնաւ չկամիմ նմանիլ այն կարծամիտ հայրերուն, որք մինչև ցմահ խնամակալ լինել կուզեն. իրենց արբուն հասակ որդիքներուն. և այս յոռեզոյն դաստիարակութեամբ տիրապետ կը լինին, կը

Չլատեն ու կը ճնշեն նոցա գործնէութեան ոգին. և յետոյ կը դառնան զանգատ կը բառնան թէ՛ մեր զաւակներ անգործ անպիտան են:

Խորհելոյ և գործելոյ ինքնաշխատութեան ազատ իրաւունք կուտամ քեզ, բայց երբէք չեմ կամիր, որ դու այդ ազատութեան մէջ զեղծանիս, յանձնապատան լինիս, անխորհուրդ վարուիս և բարձրութենէդ զահաւիժիս ի վայր, այլ այժմէն խրատ կաւանդեմ քեզ, որ ինքնաշխատ գործերուդ մէջ յարգես ու պատուես ծերերուն խոհական խրատ և խորհուրդ, վասն զի նոքա կեանքի փորձառութեան դասերը քաջ սովորած են. մինչդեռ դու անփորձ և խակ ես, միայն խօսքով ու զրով գիտես:

Գննա, զօրացիր, որդեակ իմ, գիւղական կենաց ինքնաշխատ արդար մշակութեանդ մէջ ձեռքովդ ցանէ, ձեռքովդ հնձէ, հացդ ու սեղանդ ձեռքովդ պատրաստէ. նստիր, քրտանցդ իրաւունքովդ կեր քո ձեռաց վաստակ. այս թող լինի միշտ քո բարեվայել կեանք. քանի որ կենդանի եմ, տեսնամ քո աշխատութեան յառաջդիմութիւնն, և հրճուի հոգիս: Ես մրցանակ կուտամ քեզ միայն հայրական օրհնութիւնս և աշխարհէն ոչինչ բան մի՛ սպասեր. ծանիր, որ քո ճշմարիտ մրցանակն՝ ինքնաշխատութեանդ արդեանց, քո ձեռահիւս պտակըն է, և այն բաւ է քեզ:

ՀԱՆՃԱՐ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՋՕՐՈՒԹԻՒՆ

Ինքնաշխատութիւն, Քանճար եւ ընկերական զօրութիւն. այս երեք հզօր միացեալ դաշնակիցներ աշխարհիս կհանքը յեղաշրջելով յառաջդիմութեան հրաշքներ գործեցին, եւ նոյն իսկ մարդն ինքնին կապշի կը զարմանայ թէ ինքն է գործող արդեօք:

Ն Ա Թ Ո Ր Դ Ինքնաշխատութեան դասով ուսար, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ ժրագործ մարդոցն ձեռք իւր ինքնաշխատ զօրութեամբ կարող է յառաջադիմել առանձին մարդկային ընկերութեան մէջ: Իսկ այս դասին մէջ պիտի ուսանիս թէ ինչ է զօրութիւն ընկերական միութեան, որոյ առաջ աշխարհիս գլխաւորութիւններ կը դիւրանան. եւ ինչ որ մի մարդոցն ձեռք կարող չէ գործել, ընկերական հոգին միութեամբ կը մեծագործէ: Վասն զի մարդոցն ինքնաջան զօրութիւն՝ եթէ ընկերական միութեան ուժին հետ չմիանայ, եթէ ա-

ուանց հաղորդող տարածութեան՝ իւր զօրութեան արգասիք միայն իւր մէջն ամփոփելով պահէ, յայնժամ այդ առանձնական զօրութեան սերմ ոչ կաճի, ոչ բեղմնաւորելով կը բազմապատկի. այլ կը մնայ նոյնչափ, որչափ մի անհատ մարդ իւր ինքնաշխատութեամբ ձեռք բերեր է:

Սորա համար մի պարզ ու համոզիչ օրինակ տամ քեզ: Յթէ շոգւոյն մեծ զօրութիւն գտնող հեղինակն՝ այդ աշխարհաշէն գիւտ իւր մտքին և տան մէջ թագուցանէր ու չհանէր զայն ընկերութեան հրապարակն, ինչ արդիւնք կրնժայէր աշխարհին, ոչինչ: Ինքնաշխատ հեղինակն իւր հանճարած գիւտին հետ կը մեռնէր, և շոգին իւր մաշած ուղեղին հետ կը ցնդէր գերեզմանին մէջ. և այսպէս հանճարն և գիւտ ի միասին կը կորսուէր:

Այս մի օրինակ քեզ բաւական է. դու ինքնին իմաստասիրէ և կիմանաս, թէ մարդոյն ինքնաջան զօրութեան հետ՝ պէտք է միանայ ընկերական միութեան զօրութիւն. ապա թէ ոչ՝ հանճարին սերմն ապարդիւն կը մնայ, կամ շատ շատ՝ իւր սերմնագիւտ մշակին միայն առօրեայ հաց կը հայթայթէ:

Մի մարդ, մի զօրութիւն, մի հանճար թող որչափ կուզէ ինքնաշխատ լինի, մեր ընկերական աշխարհ չի շիներ: Դու տեսեր ես, որ մի

մարդ՝ մի քաղաք կամ մի գիւղ շինէ. կամ մի
թագաւոր ինքն առանձին մի տէրութիւն կազ-
մէ առանց ժողովուրդին:

Եւ, որդեակ իմ, երթանք քեզ հետ ի պար-
տէզ, ես ցոյց տամ քեզ բնական օրինակները:
Տես դու այդ ձեռատունկ ծառեր, երկիրը փո-
րէ, արմատներ դիտէ. դէպի ի վեր նայիր դէպ
յարև բարձրացած անեցուն ճիւղերը դիտէ.
կնչ մի ծառ, որ մի արմատով և մի ճիւղով
անի ու պողաբերէ: Երթանք ի դաշտ, որ քեզ
աւելի շատ բնական է, և դու տեսեր ես ու
գիտես. թէ մի մշակ մի եղնով կամ մի լծով
կարող է գութան լծել և գետին վարել, մա-
նաւանդ երբ կորուսեցած լինի, կամ սերմնացան,
որ մի հատիկ ցորենով մի ամբողջ արտ ցանէ:

Շատ ճշմարիտ են հիներուն առածը, թէ
մի ծաղիկ գարուն չի բերեր. մի մեղուն մեղր
չի շիներ. և ոչ իսկ պուտ մի ջուր՝ ջրաղացի
ծանր քարը կը դարձնէ. մի կաթիլ անձրև՝
մի աղբիւր և մի վտակ գետեր չեն կազմեր:

Այդ ամենուն պատճառ մի՛ հետազօտեր,
ինքնին յայտնի է. երբ փոքրիկ զօրութիւն մի՛
մարդոց մէջ կը մնայ առանձին առանց ընկե-
րական մեծ զօրութեան, թէ հանճարով և թէ
բազ՛ով հուժկու մարդն ապիկար կը դառնայ.
նա մի խելքով և ուժով ոչինչ կարէ գործել աշ-

խարհիս վերայ. խեղճ ինքնաշխատ մարդ կը վարանի ինքնին. կը շիջանի նաև հանճարին լոյս առանց իւր շուրջը լուսաւորելու:

Այո, հանճարին զօրութիւն՝ գաղափարի աղբիւրն է. որ կը բղխի մարդոյն մտաւորական ակնէն. եթէ ջրոց վտակներու պէս վազելով չը ծաւալի ընկերութեան հրապարակը, կամ նախանձոտ հանճարը ջանայ իւր ջրով միայն իւր պարտէզ ջրել, և չիմանայ թէ հանճարին փոքրիկ աղբիւր քանի վազէ ու տարածի՝ գետի պէս կառատանայ. թէ թումք կանգնես իւր դիմաց և արգիլես՝ անդէն իւր տեղը կը ցամաքի և կը չքանայ:

Աշխարհիս բոլոր գիւտերու ինքնաշխատ գրիչ հեղինակներն իրենց նորանոր գիւտեր միշտ փոխ տուին ընկերութեան. և տես դու թէ ինչ գործեց ընկերական զօրութիւն: Հանճարներէն մի փոքրիկ աղբերակ կամ լուսոյ նշոյլ մի առնելով՝ այնչափ ծաւալեց և ընդարձակեց, մինչև բովանդակ աշխարհ ողողեց ջրով ու լուսով, և այսպէս առաւել ևս պայծառ պսակեց հանճարին արդիւնքը և փառաւորեց զայն:

Եթէ հանճարին սերման գիւտը նմանցնեմք մանանեխի հատիկին, որչափ կը ջարմարի Աւետարանի այն սուակին, զոր Քրիստոս

իբրև օրինակ բերաւ, այսպէս ասելով. Մանս-
նելի հատիկն ամէն սերմերէն փոքրագոյն է,
և երբ ցանես զայն՝ կը բուսնի և աճելով մեծ-
ծառ կը դառնայ, մինչև կուգան թռչուններ
և նորա ոտերուն վերայ կը հանգչին:

Այսպէս նաև եթէ հանճարին հատիկն ա-
ռանձին մնայ իւր ինքնաշխատ մշակին պար-
տէզը՝ ոչինչ առաւելութիւն չունի: Բայց երբ
ընկերութեան դարաստանին մէջ ցանուի, ան-
դէն վաղվաղակի կը բուսնի և աճելով ահագին
մեծ ծառ մի կը դառնայ. իւր ճիւղեր բոլոր
աշխարհի վերայ կը սփռէ, և իւր անհուն ա-
ռատ պտուղները կը վայելէ մարդկային ազգ:

Խօսիմ ու պատմեմ քեզ, որդեակ, թէ
հանճարին փոքրիկ զօրութիւն՝ ընկերական
ամենամեծ զօրութեան հետ միանալով՝ ինչ
գործեց և ինչ արդիւնք արտադրեց արևմտ-
եան աշխարհին մէջ, որք արևելեան անգէտ
ժողովրդոց համար կը թուին թէ այդ գոր-
ծերը գերմարդկային հրաշքներ են: Ընկերա-
կան միացեալ զօրութիւնը՝ շոգուոյն և մեքե-
նային ոյժը՝ իւր զօրութեան հետ միացնելով
ճոփն ու դամաք հնազանդեցուց իւր ոտքին
սուաջ:

Դու կարես թուել թէ այսօր ընդամենը ան-
թիւ անհամար շոգենաւներ կան ու կը շրջին

աշխարհիս ծովերուն վրայ: Մովամայր Ավկիանոսին սարածութիւն, զոր երբեմն մարդիկ անծիր և անսահման կը կարծէին, շոգին ու մեքենայն զայն մի քանի աւուր մէջ կը չափեն: Խեղճ Կօլոմբոս այն ինչ տարիներով կը դեգերէր նոր աշխարհ գտնելու համար, այսօր Լօնդոնէն մինչև յԱմերիկա տասն աւուր մէջ կը չափեն: Մովու մեծ կէտ վիթխարի Լեւիաթան զարմացաւ, երբ տեսաւ որ քան զինքն մեծագոյն հազարաւոր փայտակերտ, մարդաշէն Լեւիաթաններ ծովու թագաւորութեան տիրելով՝ ազատաբար կը լողան. իւր գլուխ և տուտ քաշեց ու սոսկալով մտաւ ծովու խորութեան մէջ ծածկեցաւ:

Յովբ կասէ թէ այդ մեծ ծովային վիշապը՝ մեծագործ Արարիչ հրեշտակներու համար ստեղծեց, որ զբօսնուն և խաղան նորահետ: Թող այժմ այդ զբօսասէր հրեշտակներ մարդոց հնարած Լեւիաթաններուն հետ խաղան, ու ճանչնան թէ աշխարհիս որդիքներ քան զիրենք աւելի իմաստուն և հնարագէտ են. որպէս վկայեց Յիսուս:

Գիտես և չկարծես դու թէ շոգենաւուց գիւտը միայն մարդկային շահավաճառութեան շահաբեր եղաւ, այլ և Կորա հետ ապահովեց նաև մարդոյն ծովագնացութեան կեանքը. այն ինչ

աստի գրեթէ մինչև վաթսուն տարի առաջ նաւապետ, նաւաստին, ուղևոր առհասարակ ծովալեկոծ անեղ փոթորիկներու պատահելով շատ անգամ կուր կը լինէին ծովուն ու ձրկներուն, խորանդունդին մէջ ջրաթաղ լինելով, անհող և անգերեզման:

Մարդ իւր հանճարով և ընկերական զօրութեամբ ծովու հոսանուտ կոհակներու վերայ յաղթանակեց, դարձաւ գէպի ցամաք. ասաց թէ կարճիկ եմ արդեօք սարն ու ձոր հարթել հաւասարել այնպէս, ինչպէս ծովուն մակերևոյթ:

Այ՛ո, մարդն Աստուած չէր, բայց՝ ասաց և եղև: Իւր հանճարով և ընկերական ուժով այդ ամէն գործեց, հողին վերայ երկաթէ ուղիները յարդարեց, հնարիչ ճարտարագէտի մի ձեռք շոգեկառք շինեց. ընկերութեան զօրաւոր ձեռք հազարաւոր կառախումբեր նորա ետևն կապեց ու շարեց: Մարդիկ այն օրէն գիտես թէ թռչնոց թեւ ասին. աշխարհէ յաշխարհ, քաղաքէ քաղաք թռչելով՝ անդադար կերթան կուզան:

Թէ կարծես ի համար բեր և հաշուէ, այդ երկու միացեալ զօրութիւնք, շոգին ու մեքենայն, ինչ մեծ արդիւնք ընծայեցին աշխարհի: Եթէ այսօր Ասիացին, Եւրոպացին, Ամե-

բեկացին, Ճաբոնցին և Հնդկացին զիրար կարող են տեսնել ու ձանձնալ. այդ շնորհ հանձարին և ընկերական զօրութեանն է, որ մին շողենաւ և շոգեկառք հնարեց, և միւսն իբրև զօրավիգ՝ ձեռն տալով ի գործ դրաւ: Եւ այսպէս աշխարհ առ աշխարհ, ժողովուրդ առ ժողովուրդ իբրև մի քաղաքացի և դրացի կապեց:

Ո՛վ գիտէ, թերևս ասդագայ աշխարհին մէջ մեր բնակավայր հողագունդն ամբողջ այնպէս լինի, ինչպէս մի քաղաք, զանազան ազգեր և լեզուներ միանան, մի ազգ, մի ժողովուրդ կազմեն. աշխարհս դէպի իւր նախնական վիճակ դառնայ և երթայ հասնի միազութեան նախադար. երբ մարդիկ մի երկիր, մի լեզու ունէին, ինչպէս կը պատմէ Մովսէս. «Եւ էր երկիր մի և լեզու մի»:

Թողունք հաղորդակցութեան դիւրութիւնը. թողունք շահավաճառութեան ամենամեծ արդիւնք, յորում աշխարհիս ազգեր ու ժողովուրդներ կը զբաղին ու կը պարապին մեր անյագ կեանքին անհուն պէտքեր, հոգալու համար. թողունք այն ամէն նիւթական շահաբերութեան արգասիք, զորս մարդոյն ցանկութիւն իւր ճարտարութեան արուեստով հրնարեց. խորհինք, յառաջ բերենք ու հաշուենք բարոյական մեծ շահն:

Վասն զի թէ շոգենաւն և թէ շոգեկառքը, այս երկու արագնթաց զօրութիւններ եթէ թև չի տային մարդոց ընկերային հաղորդակցութեան, հեռաւոր աշխարհաց, վայրենի և կիսավայրենի ժողովուրդներ կը քնային այնպէս իրենց հնութեան մէջ, որոց վերայ տիրեր էր տգիտութիւն, թշուառութիւն և խաւար կեանք: Այն օրէն երբ շոգին լոյս տարաւ նոցա, այն օրէն սկսեցին լուսաւորիլ և տակաւ տակաւ մօտենալ քաղաքակիրթ աշխարհին:

Քաղաքակիրթութիւն ուր որ ծնաւ, իւր անձուկ հորիզոնին և խանձարուրին մէջ կը քնար. նա չէր կարող իւր լոյսը մինչև հեռաւոր և անծանօթ տեղեր տարածել, լոյս տալ ու քաղաքակրթել բարբարոս ազգերը:

Հանճարին և ընկերական ուժին զօրութիւն միայն այդ հրաշքներ չի գործեց, այլ ևս շատ և անհամար արուեստական հրաշքներ յառաջ տարաւ, և այնչափ, զոր ես չկարեմ թուել: Արուեստից ծնունդներ այնքան բազմապատիկ են, որոց վերայ մարդոց միտք կը հիանայ, կապշի ու չի հաւտտար թէ ինքնաշխատ մարդոյն հանճարն է ծներ զանոնք:

Եւրոպիոյ բիւրատեսակ արուեստից այն հսկայ մեծագործ շէնքեր, որք գիտես թէ մէն

մի մեծագործ քաղաքներ և պալատներ ևն. այն անդուլ անդադար շոգեշարժ ահագին մեքենայից ահագին զօրութիւն, որոց միոյն ուժը՝ հազար ասեմ, երկու հազար ասեմ, մարդոց կամ ձիոց ուժիս հաւասար է: Հապա այն բիւրաւոր միլիօնաւոր գործաւորաց աշխատութիւնը, որ շոգիին զօրութեան հետ միանալով՝ անբաւ և անչափ արդիւնք կարտադրեն և բովանդակ աշխարհիս մարդոց կեանքին համար պէտքերը կը պատրաստեն. որոց չափն ու քանակութիւն անհնարին է կշռել ու չափել:

Յանկացաց ես, այլ բախտն ինձ չյաջողեց, որդեակ իմ, երանի թէ քեզ մի նուազ յաջողէր երթայիր Սերուպիոց այն հրաշից աշխարհը, կենդանի աչօք տեսնայիր, զարմանայիր թէ ինչպէս մարդոյն հանճար և ընկերական զօրութիւն ձեռն ի ձեռն տալով՝ գիտութեամբ, ճարտարութեամբ, արուեստով մարդկիային հին կեանքն, որ երբեմն ունայն և դատարկ էր, զայն լցուցեր են և լիացուցեր մինչև ցբերան. և աւելորդն յորդեալ գետերու և հեղեղի նման՝ աշխարհիս չորս կողմ կը վազէ ու կը տարածի այդ անհուն շահավաճառութեան հոսանք:

Քաջ խելամոեցմար, որդեակ իմ, որ ինքն-

աշխատ հանճարն՝ ընկերական միութեան հսկայաքայլ ոտքով արագապէս յառաջագիմեց աշխարհիս վերայ: Ճարտարագիտին հանճարն՝ իւր մի ոտքով միշտ կաղ կը մնար, և կարող չէր նա դէժ դանդաղ կրիային չափ ծանրաքայլ երթալ, եթէ ընկերական ուժն օժանդակելով յառաջ չը վարէր զայն:

Քնալ թէ, այսպէս դատելով՝ ես կուրանամ հանճարին իրաւունքը, և դու այնպէս չը կարծես, հանճարասէր որդեակ իմ, այլ և կը խոստովանիմք, որ մեծ մրցանակն ու փառք հանճարին կը վայելէ: Վասն զի յառաջգիմութեան առաջին տարերք, առաջին հիմնաքարեր հանճարներ կը համարուին. իսկ շէնքըն ընկերութիւն կաւարտէ. և մերթ ևս մի հանճարին պակասն՝ մի ուրիշը կը լրացնէ: Ինչ որ հանճարը կը ծնանի ու կը ստեղծէ, ընկերութիւն դայեակ կը լինի և զայն իբրև մանուկ սնուցանելով կը զարգացնէ: Հանճարը մի տաղանդ կուտայ, և ընկերութիւն զայն ի գործ կը դնէ և անհատնում շահերով կը բազմապատուէ:

Բիւր օրհնութեան և յիշատակաց արժանի Քուտթէմբէրգ՝ տքնելով տքնելով վերջապէս հանճարեց տպագրութեան գիւտն, որ առաջին անգամ շատ փոքր ու անկատար էր, եկան

վերջին հանճարներ և կատարելապորժեցին զայն: Ելան նաև ընկերութիւնք, որք հակայաչէն սպագրական տուներ հաստատեցին, մեծամեծ շոգեշարժ մեքենաներ դրին նոցա մէջ, և այնչափ յառաջ տարան ու զարգացուցին տրպագրական արուեստը, որոյ նիւթական ու բարոյական շահաբերութիւնը՝ թէ ասեմ՝ Ուկիանոսին չափ ծովացաւ աշխարհիս վերայ, հաւատան դու:

Այն երկաթէ հրաշալի Մամուլը թէ ոսկւով թէ լուսով միանգամայն փայլեցուց աշխարհ: Թէ չը լինէր լուսասփիւռ մամուլը, ինչ կը լինէր այնչափ գրագէտ հեղինակաց հանճարին երկասիրութիւնք, ոչինչ. այնպէս անլոյս անհոգի կը մնար ու կը մեռնէր ինչպէս վիժած մանուկ մի իւր մօր արգանդին մէջ: Այո՛, եթէ մամուլ իւր գրերով, իւր թուերով հանճարին ստեղծած գաղափարին լոյս չը տարածէր իմացական աշխարհին հորիզոնին վերայ, այլ ևս լոյսն ու գաղափար ոչ կենդանի կը մնար, ոչ կարդիւնաւորէր մարդկային լուսաւորութեան համար, հապա մի ասի մոխիր կը դառնար հանճարը, մարդոցն հետ կը մեռնէր և կը լցուէր գերեզմանի սափորին մէջ:

Այնպէս չեղան մեր նախնեաց հանճարէն

Ծնած անգիւտ ձեռագիրներ և հնութեան չի-
շատակարաններ: Ա՛հ, կա՛մ բարբարոսաց ձեռքով
հրոյ ճարակ եղան, կամ իբրև վարձք և բա-
րեպաշտութիւն, անգէտ մարդոց ձեռքով իբրև
մեռած դիակներ հողին մէջ թաղուեցան: Մեծ
գովութեան և ազգի երախտագիտութեան ար-
ժանի են Մխիթարեան ուխտին գրավաստակ
Հարք, որք ինքնաշխատ ջանքով աստի և անտի
մեր հին գրական մնացորդ նշխարներ ժողո-
վելով ի լոյս ընծայեցին: Փտտած ու փոշո-
տած ձեռագիրներ, որք իբրև ճրագ գրուանի
տակ դրուած վանքերու մոլթ խորշերուն մէջ
ծածկուած մնացեր էին, անլոյս և ապարդիւն,
ուպագրութեան լուսով ելան կենդանի ժողո-
վուրդին մէջ մտան, և այսուհետև անմահ են:

Եթէ մի Գուլթէմբէրգ ևս քսան դար,
երեսուն դար յառաջ Մասիսին տակ ծնէր,
մեր աշխարհին վէպեր, մեր քաջ դիւցազանց
գործեր, թէ գրական և թէ մեր հին հարց
կենդանի աւանդութիւնք, և ինչ որ մեր հայ-
րենեաց անուն և փառքը կը պատմեր այս
ներկային մէջ, անշուշտ այդ ամէն անցելոյն
ստուերին տակ չէր մնար, և մեք այսօր մի
քանի կրճատ, բեռագիր արձանագրութեանց
չէինք դիմեր, որոց ամենագիտարին վերծա-

նութեան հասար աշխարհիս հնագիտաց ուղեղներ կը տանջուին:

Ուրիմն խոստովանիմք, որդեակ, թէ մի հանճար՝ իւր կապարեաց գրերով և տպագրութեան մամուլով գրաւան մշակներու վաստակն անմահացուց, և սորա փոխարէն զըրական հանճարներն ևս զԳուտթէմբէրգն անմահացուցին: Եւ այս իսկ զարմանալի է. զի հանճարներու հոգիներն՝ իրարու անմահութիւն կը ներշնչեն, և մինն՝ միւսին գործն ու յիշատակ կը փառաւորէ:

Մենք ևս պարտական եմք միշտ յիշել ու փառաւորել հանճարներուն յիշատակ, վասն զի նոքա ևս իրենց Տօնացոյցն ունին, և զիրենք կը տօնախմբէ քաղաքակիրթ աշխարհ: Եւ միթէ արժանի չե՞ն նոքա, որք իրենց ինքնաշխատ կեանք գիւտերով արդիւնաւորեցին, և ոմանք ևս հացակարօտ անձնագոր մեռան: Այո՛, այդ հանճարոց նահատակներ մարդ էին ու մեռան. բայց իրենց պտղաբեր կեանքին անմահ և անսպառ արդիւնքն այսօր բովանդակ աշխարհ կը վայելէ:

Քրիստոս՝ Աւետարանի քարոզութեան ինքնաշխատ մշակներ օրհնեց և ասաց. «Զի դուք երթայցէք և պտղաբեր լինիջիք և պտուղն ձեր կայցէ»: Այո՛, խաչէն մինչև ցայսօր

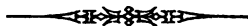
հազար ութն հարիւր այսչափ տարի է, այդ խաչակիր մշակներու պտուղն երթալով կաճի ու կը մնայ:

Միթէ կը մեղանչեմ կամ չափազանց կը համարիս դու, եթէ ես զհանճարներ՝ քաղաքակրթութեան առաքեալ կոչեմ: Վասն զի եթէ հանճարներն՝ քաղաքակրթութեան սնուցիչ և դաշեակ չը լինէին, քաղաքակրթութիւն իւր խանձարուրին մէջ կը մնար իբրև մանուկ առանց աճման:

Այլ ինչպէս գրեցի ի վեր, հանճարներն ևս մանուկ կը մնային, եթէ նոցա օժանդակ չը հասնէր ընկերական քաջալերիչ ոգին և զօրութիւն: Ի՞նչ պիտի անէր ինքնին այն կորովի և նկատող աչքն, որ փոքրիկ կաթսայի մի վերայ, եռացող ջուրին վերմղիչ բուռն շոգիէն շարժող ու վարող մի ահաւոր զօրութիւն գտաւ: Միթէ կարո՞ղ էր նորա չքաւոր ձեռն վիթխարի մեքենաներ ձուլել կամ ահագին շոգեկաթսաներ կազմել: Ի՞նչ պիտի անէր այն թագուն էլէքտրիկ զօրութեան գտիչ, որով անբարբառ երկաթէ թելին խօսիլ տուաւ: Միթէ նորա ձեռն բաւական էր, որ աստի մինչև ի Հնդկաստան, մինչև յԱմերիկայ երկաթէ թել ձգէր: Մեր լեռնցի ճարպիկ քիւրտոկը այնպէս կը հաւատան թէ այդ երկաթէ

Թելերուն մէջ սատանայ կայ, բայց սատանան իրենք են, գիտե՛ս դու. վասն զի դոքա շատ անգամ ձողիներ կը կործանեն, հեռագրի Թելերն իրենց Թրերով կը կտրեն, որպէս զի իրենց գողութեան լուր հաղորդելով չի յայտնէ կառավարութեան:

Այսպէս ահա, ցանկալիդ իմ Սամուէլ, հանճարն և ընկերական զօրութիւն դաշնադիր եղան, մին՝ միայն սերմ տուաւ, և միւսն զայն ցանեց և ժրագործ ձեռքով ու մեծ տնտեսական գիտութեամբ մշակեց. ամենալի բարութեամբ լցաւ, լիացաւ, բարգաւաճեցաւ արեւմտեան աշխարհ: Այսօր իւր որդիքներ ամենառատ սեղանի վերայ նստած՝ կշտապինդ կը վայելեն հանճարին և ընկերական ձեռաց պատրաստած բարիքներ:

Դ Ա Ս Ժ

ԵՐՋԱՆԻԿ ԵՒ ԱՊԵՐՋԱՆԻԿ ԿԵՈՒՐ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Երջանկութեան ծաղիկներ եւ
ապերջանկութեան փուշեր մարդ-
կութեան դարաստանին խառ-
նաբոյսերն են, որ կը բերեն
զբարին եւ զչար:

Իսկ եթէ ինչ է ապա բարւոյն
եւ չարին աղբիւր եւ արմատ—
Մարդոց սիրտն է, զոր տեսաւ
Յիսուս եւ սասցա:

«Մարդ բարի՝ ի բարի գանձուց
սրտի իւրոյ բղխէ զբարի, եւ
մարդ չար՝ ի չարէն բղխէ զչար»:

ՍԻՐԵԼԻԴ Իմ Սամուէլ, աշխարհիս եր-
ջանկութեան և ապերջանկութեան դասը պի-
տի խօսիմ քեզ, խելամտութեամբ ուշ դիր, դու
որ ծաղկատի հասակիդ մէջ մտադիր ես աշխար-
հիս երջանկութեան ծաղիկները միայն քա-
ղել և ապերջանկութեան փուշերէն ի բաց
հեռանալ:

Խօսինք. ի՞նչ են երջանկութեան ծաղիկներ և ի՞նչ են ապերջանկութեան փուշեր, որք խառնաբոյս կածին մարդկութեան ազարակին մէջ. դոքա դաշտի խոտերու նման ինքնաբոյս են, թէ մարդոցն ձեռք չը մշակէ զանոնք:

Եթէ ողջամիտ տեսութեամբ դատենք, պիտի տեսնամք որ այդ ծաղիկներու և փուշերու մշակը՝ մարդն է, իւրաքանչիւր անձն է, ընտանիքն է, ժողովուրդն է, ազգն է, աշխարհն է, տէրութիւնն է. որք առհասարակ կաշխատին աշխարհիս ազարակին մէջ, կամ ծաղիկներ կը մշակեն և կամ փուշեր. այդ երկու բոյսերուն սերմերն՝ իրենց ազատ կամքն ու սիրան է:

Արդ եթէ մարդոցն ձեռքն է՝ երջանկութեան և ապերջանկութեան թէ ծաղիկներու և թէ փուշերու մշակն, ուրեմն քանի որ մարդիկ կան աշխարհիս վերայ, մարդկութեան դարաստանին մէջ երջանկութեան և թշուառութեան ծաղիկներ և փուշեր յաւիտենական անհրաժեշտ օրէնքով պիտի մշակուին: Եթէ միայն խլել ուզենք փուշերը, ոչինչ օգուտ չունի. դարձեալ անդրէն կը բուսնին. վասն զի նոցա բուն արմատն մարդն է. հարկ է որ զմարդն խլենք աշխարհէս: Թէպէտ կան մարդիկ, որ դժնիկն ու ծաղիկ ի միասին խլել կու-

զեն, առանց խնայելու կանաչին և չորին, վարդին և փուշին:

Եթէ կարենանք ևս միայն փուշեր խլել և ծաղիկներ թողուլ, այսինքն թշուառութիւն բառնալ և երջանկութիւն պահել, չը գիտեմք յայնժամ թէ երջանկութեան ծաղիկներն այլ ևս կը մնան. կամ երջանիկ կարծուած մարդ իւր երջանկութիւն կը զգանց առանց թշուառին վիճակը տեսնալու: Աերցուր աղքատ Ղազարոս մեծատան դրան առջևէն. և ահա այլ ևս նա իւր երջանկութիւն չը զգար և առ ոչինչ կը համարի իւր այնչափ հաճոյք և փափկասուն կեանք: Աերցուր նաև մեծատունն և իւր շքեղ ապարանք Ղազարոսի աչքի դիմացէն, ծածկէ նորա բեհեզն ու ծիրանին, մեծահաց սեղան և ծառայները. և ահա նա չը զգար այլ ևս իւր թշուառութիւն. նա ինքնին մեծատուն կը լինի, ուրախ և գոհ կեանք կը վարէ բարեկամ շներու հետ:

Այժ կը լսենք ու կը հաւատանք, թէ մարդասէր քաղաքակրթութիւն անտերունջ անկեալ Ղազարոսներ ժողվեց աշխարհիս հրապարակէն. հիւանդանոց, դարմանոց և պատուարան պատրաստեց նոցա համար, կոյրեր, համբեր և խուլերն անգամ գործունէութեան մէջ դրաւ. մինչդեռ մեր աշխարհի խեղանդամ թշուառ-

ներ անդաման, անպատասպար թողուած են փողոցներու մէջ: Մարդկութեան այդ անարգուած պատկերներ զետնասող, զետնաչարչար վինելով կողկողագին ձայնով կը պաղատին, անցաւորաց կարեկցութիւն կը հայցեն: Եւ դու երբ Վոսփորի ծովակամուրջէն անց ու դարձ կանես, կը տեսնաս այդ թշուառութեան ապաժոյժ օրինակներ բուն մայրաքաղաքիս մէջ, որ Եւրոպիոյ քաղաքակիրթ աշխարհին խիստ մերձաւոր դրացին է:

Բայց միթէ թշուառութեան երևոյթ պատկերներ նոքմ են միայն, որ խեղանդամ են, կոյր ու համր են, մի լումայի և հացի կարօտ են, անտուն անյարկ են, մերկ ու մուրացիկ կը շրջին փողոցներու մէջ: Ոչ, դոքա թշուառութեան փոքրիկ երևոյթներ են. զորս մարդոյն աչք սովորած է տեսնալ և այնպէս կարծել թէ դոքա միայն թշուառ են:

Թշուառութիւն աշխարհիս վերայ համատարած է. և մեր ներքին ու արտաքին կեանքին մէջ ծաւալելով տիրեր է, տեղ մի առաւել և տեղ մի նուազ, նորա պատկերին իրևոյթներ շատ բազմադիմի են. տես, որպեակ իմ, և ես նոցա պատկերներ հանեմ քո առաջ:

Թշուառ չե՞ն նոքա, որ աչք ունին, լոյս չեն տեսնար. կամաւոր կոյր են տգիտութեան

մէջ: Քշուառ չե՞ն նորա, որ լեզու ունին, ա-
կանջ ունին. այլ ոչ խօսիլ կարող են և ոչ լը-
սել կը կամին: Քշուառ չե՞ն այն մարդիկ, որ
ոտք ունին, քալելու ճանապարհ չունին. ձեռք
ունին, գործել չըկարեն. սիրտ, հոգի ունին,
թմրած ու լքած են: Առաւել թշուառ չե՞ն
այն ժողովուրդներ, որ ընտանիք ունին, պան-
դըխտութեան մէջ չարաչար կը մաշին. որ վեր-
ջապէս կեանք ունին, կը շնչեն և կը շրջին երկ-
րիս վերայ, այլ կիսակենդան են. բանաւոր
կեանքի և ճշմարիտ կենդանութեան պ' տկեր
չունին:

Կան տակաւին ընդհանուր թշուառութեան
այլ ևս շատ մերկատեսիլ ողորմելի պատկերներ,
զորս կը թողում և քո աչքին առաջ չեմ հա-
ներ, որպէս զի մատաղ ոգիդ այժմէն չը վըշ-
տակրի և դու յուսահատ լինիս, տեսնալով թէ
մեր կեանքի թշուառութեան փուշեր որչանփ
բազմապատիկ են, որոց մէջ շրջապատուած դժ-
բաղդ մտրդ միշտ խայթոցահար լինելով՝ ամե-
նայն վշտաբերութեամբ կը վարէ իւր կեանքը:

Ներուպիոց քաղաքակրթութիւն գիտութեամբ,
կրթութեամբ, հին աշխարհի բարբարոս կեան-
քը յեղաշրջեց, և կը ջանայ մարդկային թը-
շուառութեան փուշերը բոլորովին քաղել, ար-
մատախիլ ընել, և մարդկութեան կեանքն՝ եր-

ջանկութեան ծաղիկներով զարդարել:

Այլ ի՞նչ օգուտ կրբ կը տեսնայ, որ անդէն կեանքին մէջ թշուառութեան նոր երեւոյթներ այլ և այլ կերպարունքով երևան կուգան. և այդ նոր աշխարհի մարդիկ ծաղիկներու հետ փուշերն ևս կը մշակեն: Պարծեցող քաղաքակրթութիւնն իսկ կը զարմանայ, թէ ուստի՞ արդեօք կը ծնանին թշուառութեան նորաբոյս փուշերը. կամ մեր ընկերական երջանկութեան արտին մէջ, բարի սերմերուն հետ ո՞վ կը խառնէ ու կը ցանէ դառնահամ ու հեղձուցիչ որոմները:

Հրեշտակներ հարցուցին, Յիսուս պատասխան տուաւ. թէ թշնամի մարդ ցաներ է զայն: Այո, չարարուեստ մարդն է որոմնացան մշակ, որ ինքնաբոյս կարողորէ իւր սրտէն ու բնութենէն: Ուրեմն մարթ է բառնալ այս աշխարհէն այն մարդիկը, որ թշնամի են ընկերական երջանկութեան և կապականեն միշտ նորա բարի սերման ազարակը:

Այդ ցանկութիւնը հրեշտակներն ևս ցանկացան. հրաման խնդրեցին, որ երթան որոմնարոյսերն ի բաց քաղեն: Բայց նախախնամող Հօր Որդին ասաց. թոյլ տուէք, թող առժամանակեայ մի երկուքն ի միասին աճին մինչև հնձոց ժամանակը:

Թէպէտ Աւետարանին առակը տիրապէս հաւատացելոց և թերահաւատից համար ցոյց կուտայ, որ այդ երկու դասն անբաժան ի միասին ածին և ապրին, թէ եկեղեցւոյ անդաստանին մէջ և թէ աշխարհիս վերայ:

Սակայն շատ բնական է իմաստասիրել այս խորհրդաւոր առակէն, թէ երկնից նախախնամութեան մի թագուն անիմանալի խորհուրդն է այս, որ նա կը կամի զի այդ երկու հակառակ բոյսեր իրարու հետ ածին ու մնան: Մի-թէ երկիրն ևս այդ օրէնքին տակ չէ, դու չիս տեսնար որ տեղ մի ծաղիկներ և տեղ մի փուշեր բուսած են: Երկրի բնական փուշեր հնազանդ են մարդոյն. և մարդ կարող է զանոնք արմատով քանդել և տեղը ծաղիկներ սնկել: Բայց մեր ընկերական աշխարհի փուշեր, այնչափ հին ու խորարմատ են, այնչափ խիստ ու ստահակ են, որ մարդոյն բանաւորութեան և ճարտարութեան առաջ չեն հնազանդիր. ուստի դժուարին, անհնարին է թէ հին և թէ նոր փուշեր մարդկութեան անդաստանէն ի բաց խլել:

Խոնարհելով վերնախնամ Տեսչութեան առաջ, պէտք է խոստովանիմք թէ մարդոց այս խառնարոյս ընկերական կեանքը՝ յաւիտենական օրինաց մի փակուած կնիքն է. մարդոյն ձեռք

անձեռնհաս է քակել կամ եղծել զայն. երջանկութիւն պահել, թշուառութիւն վարել աշխարհէն:

Կը խօսինք և կը գրենք, որդեակ իմ, թէ մարդոյն երջանկութեան և թշուառութեան ճշգրիտ նկարագիրն ինչ են, կամ ով է երջանիկ և ով է թշուառ աշխարհիս վրայ:

Մարդիկ կեղակարծ դատաստանով այնպէս կը համարին. ով որ հաց և զանձ ունի, ով որ համբաւով, հարստութեամբ իբրև աստղ կը փայլի ընկերական հորիզոնին վրայ, ով որ իշխան է, կը տիրէ ժողովուրդին վերայ, ով որ զահ ունի և զօրութեամբ պերճացած հրամանկուտաց աշխարհին. ահաւասիկ սոքա երջանիկ կը համարուին մարդոց Կատաստանին առաջ: Իսկ ով որ հաց չունի, իւր աստղ աղօտ է, չի փայլիր. սորա համար ևս կասեն թէ թշուառ է:

Բայց թէ մտնենք մարդկային ընկերութեան իւրաքանչիւր կարգի մարդոց սիրտ և ոգին զննենք, պիտի տեսնամք այն մարդիկ՝ զորս ժողովուրդ երջանիկ կը կարծէ. նոքա զիրենք այնպէս չեն կարծեր, և իս ցոյց տամ քեզ մի այլաբան օրինակով:

Մեր մաքով մի սանդուղ ստեղծենք, որոց ծայր հասնի մինչև երկինք և իւր մէջ մի աստիճաններուն վերայ աշխարհիս բոլոր մարդիկ

կարգ կարգ շարուած լինին, թագաւորներէն սկսեալ մինչև յետին ստրուկ ծառաներ: Դու պահ մի կաց այդ սանդուղին հանդէպ, դիտէ ու տես, թէ ինչպէս աշխարհիս իւրաքանչիւր մարդիկ իրենց կեանքի վիճակէն անհոգ լինելով, սանդուղի ստորին աստիճաններէն սկսեալ մինչև ցվեր, ուր դրուած են թագաւորաց գանձեր, բոլորն ևս ի միասին երջանկութիւն երջանկութիւն կաղաղակեն, և դէպի այն կը ձգտին:

Թագաւոր, զոր կը համարինք թէ երջանկութեան կատարն է հասած, կասէ թէ այլ ևս երջանիկ կը լինէի, եթէ գահս ուրիշ գահէ մի վեր դնէի, Կեսար լինէի, Նապօլէօն լինէի, և այլն: Գահաժառանգ կասէ. այն օր է իմ երջանիկ օր, երբ գահակալ հայրս ի գերեզման կերթաց. իւր գահն ինձ կը թողու և ես թագ կը կապեմ ու կը թագաւորեմ՝ աշխարհիս վերայ: Մեծ նախարար իշխան կասէ. երանի թէ արքայազուն լինէի և իմ գլուխս թագով պսակուէր, յայնժամ ես տիրապէս երջանիկ կը լինէի:

Այսպէս սանդուղի գլխէն մինչև ցվայրաստիճան մարդիկ ցանկութեամբ կը ձգտին դէպ ի վերագոյն կարծուած երջանկութիւն. և միշտ դժգոհ լինելով իրենց կեանքէն ու վիճակէն, ցանկութեան մէջ մաշուելով, կը վախճանին և միայն կը չագենան գերեզմանի հողով:

Խնչ զարմանալի խաղեր կան ու կը լինին այս երջանկութեան, դու սաս, թշուառութեան սանդուղին վերայ, յորում մարդիկ ել և էջ առնելով կը մրցին և ամէն ոք դէպ ի բարձրութիւն կը ձգտի, յուսալով թէ ստոյգ երջանկութեան կայանը՝ բարձրութեան աստիճանին վերայ է:

Բայց, աւանգ, հէք մարդկային ընկերութեան այս դժուարին ելևէջներու մէջ մեծագոյն մասն սանդուղի աստիճաններէն վայրահոսելով, կը թօթափին ի գետին, ամէն մարդ իւր չափով ու թափով կը ջախջախուի. և մեր աչքին առաջ կը բացուի յայնժամ մարդոց թշուառութեան տեսարան:

Թշուառին կեանքն արդէն ինքնին ջախջախուած է իւր կարօտութեան և զրկանաց մէջ, նորա վիճակ միշտ գետնահաւասար է. նա բարձրութիւն չունի, որ երկնչի կործանումէն: Իսկ երջանիկ Պարծուածն, որոյ բախտն ու վիճակ բարձրագոյն աստիճանին վերայ կայացած է, մինչդեռ ինքն անկասկած է, յանկարծ սահելով կը կործանի և մեծ շառաչմամբ կը տապալի ի գետին ինչպէս մի տապարահատ մայրի ծառ: Յայնժամ միապէս կողքսն անբախտն ու բարեբախտն. մին իւր մէկ ոտքէն և միւսն իւր փարթամ գլխէն չարապէս ջախջախուելով:

Եթէ այսպէս, ապա ուրեմն այս աշխարհիս վերայ երջանկութիւն և ապերջանկութիւն զուգածին եղբայր են. մեր կենաց ճանապարհին մէջ միշտ համընթաց են. անհնարին կը թուի մեզ իրարմէ բաժանել, և մարդկային կեանք իբրև մի դրախտ մշակել այնպէս, որ բնաւ թշուառութեան փուշեր չբուսնին:

Այլ որովհետև մարդոյն կեանք խառնաբոյս է երկրիս վերայ, քանի որ ինքն կայ, փուշն ու ծաղիկ մի և նոյն արմատէն պիտի շառաւիղէ, այլ ևս ընդունայն է ջանալ մեր այս փրշալից աշխարհ ծաղկէբուրաստան դարձնել:

Կը խռովիս ու կը վհատիս, որգեակ իմ, երբ այսպէս յուսահատ կը խօսիմ. տեսնալով որ պարտիզպան մի իւր պարտէզը մշակելով, դարմանելով, փուշերէն կը մաքրէ. և անբեր երկիրը՝ բարի սերմերով ու տունկերով կարդիւնաւորէ. միթէ մարդն կամ մարդկութեան երկիր քան զհողն անպիտան է:

Այո, մարդն՝ հողին տիրապետ իշխանն է և քան զհողն բիւր անգամ գերազանց, հոգեղէն ձիրքով ու քանաւորութեամբ ճոխացած: Բայց զիտիս, մարդն ի բնէ չարին հակամէտ է. կը ճանաչէ զբարին, բայց ինքն դէպի չարըն կը հակամիտի. վասն այսորիկ կարդարանաց Աստուած. թէ Միտք մարդկան ի ինամս

չարին են արձանացեալ ի մանկութենէս: Մարդըն ոչ միայն չարին հակամիտ է, այլ և չարաստեղծ ու չարահնար է. մարդն իբրև հեղինակ՝ իւր սրտի գործարանին մէջ կստեղծէ զչարն և կը հանէ ի դուրս, և յապառկէ թշուառութեան աղբիւր, որ կը վաղէ մեր ընկերական դարաստանին մէջ, կը սնուցանէ մեր ապերջանիկ կեանքի թշուառութեան փուշերը:

Քրիստոս աշխարհիս փիլիսոփայից պէս զմարդն իւր երեսով և երևոյթով չքննեց. նա թափանցիկ հոգի էր, մտաւ մարդոյն սիրտը, կրկտեց և վկայեց; որ չարութեան ու բարութեան աղբիւրը՝ մարդոյն սիրտն է, բարի սիրտն՝ զբարին կը բղխէ, և չարն՝ զչարս: Այս երկվտակ հոսանքներ կը ծաւալին մեր ընկերական երկրին վերայ. որոցմով թէ երջանկութեան ծաղիկներ և թէ թշուառութեան փուշեր ի միասին կաճին ու կը զօրանան:

Քաջ խելամտեցանք, բարեսէր որդեակ իմ, որ շրջելով դառնալով գտանք մարդկային ընկերութեան բուն աղբերակին ակն, որ է մարդոյն սիրտ ու միտք:

Պէտք է խցել չարին ակն, որ չարութիւն չը բղխէ, պէտք է բանալ բարւոյն ակն, որ բարութիւն բղխէ: Փոքրիկ չարեր, փոքրիկ չա-

րութեան վտակներ կը բղխեն. եթէ առանձին ֆեան, այնչափ կարող չեն ողողել մարդկային ընկերական աշխարհը:

Իսկ մեծագոյն չարեր՝ ևս ամենամեծ չարութեան գետեր կը յորդեն իրենց խորագոյն սրտէն, և առհասարակ հեղեղելով կապականեն ժողովուրդին դաշտն ու դարաստանը: Եւ զարմանալին այս է. զի չարերը՝ չարերուն ևս չեն խնայեր, որք նոցա գործակից ու բաժանակից են, այլ զչարն ու բարին միահամուռ ջրատար առնելով կը հեղձուցանեն, և մի կրակով կը վառեն երջանկութեան ծաղիկներ ու թշուառութեան փուշերը:

Մեծն Ազեքսանդր և Քսերքսէս մի մի մարդ էին, և մի մի սիրտ կը կրէին. դոցա լայնաբաց սրտէն բղխեց այն աշխարհակալութեան ջրհեղեղն. մինն Պարսկաստանէն սկսեց հասաւ մինչև Յունաստան և Յոնիական ծովը թափեցաւ: Իսկ միւսն Մակեդոնիոյ աշխարհէն սկսեց, իւր հզօր արշաւանաց հեղեղով խեղդեց Պարսիկն ու Հնդիկն, դարձաւ ի Բաբելոն և Պարսից ծոց թափեցաւ:

Այսպէս նաև ուրիշ աշխարհակալաց հպարտացող սրտերէն բղխեցին չարութեան հեղեղներ, ապականեցին մարդկութեան դրախտը: Ոմանք այդպիսի արիւնկզակ սրտերէն կուղէին

ձեռք լուանալով չքմեղս լինել աշխարհին . առաջ . ուստի պարծելով կասէին . թէ մեք Աստուծոյ ձեռաց վրէժինդիր պատուհասն եմք :

Գիտենք այդ, թէ երկնից արդարութեան մի դատաստանն է, որ մեղապարտ ժողովրդոց հատուցումն այդպէս կը տնօրինէ . դոքա անպարտ կը համարին զիրենք : Այլ գիտենք թէ աշխարհիս վերայ շատ անգամ չարերով՝ չարեր կը պատուհասին, առ որ կը վարանի մարգոյն միտք և կարող չէ ըմբռնել Աստուծոյ արդարութեան ու դատաստանին անքննելի խորհուրդ :

Տեսար, սիրելի որդեակ իմ, մեծասիրտ չարեր՝ մեծագոյն չարեաց աղէտներ կը բերեն աշխարհի վերայ, որոց մահաբեր շունչին առաջ կը խամրին բոլոր երջանկոթեան ծաղիկներ և կը թօթափին ի վայր . և այն որ այսօր երջանիկ է, վաղը կը նստի թշուառութեան հողի վերայ :

Բայց փոքրասիրտ չարերէն ևս վախնանք ու կասկածինք, թէպէտ առանձին առանձին մտածելով դոքա մի մի փոքրիկ սիրտ և փոքրիկ աղբիւրներ կը համարուին . իսկ երբ վտակ առ վտակ գալով միանան՝ յայնժամ ահագին գետ կը կազմեն կը ջորդեն երկիրը, ազգ և ժողովուրդ միանգամայն գետատար ջրահեղձ կը լինին :

Նս չեմ ասեր չարութեան բնածին սերմեր
ու կաթիլներն իսպառ չքացնել մարդոյն սրբ-
տէն, յորում ելևէջ կառնուն ինչպէս հիւլէն ա-
րևաշողին մէջ. և մարդոյն չարամէտ սիրտը բո-
լորովին բարութեան աղբիւր մի դարձնել, ան-
խառն և անմասն չարութեան շամանդաղներէն:

Որչափ դժուարին և անհնարին է կապա-
քի նման երկրի վերայ ծանրացած երկրաքարչ
մարդ այնչափ դերագոյն բարութեան վերա-
ծել, և կարծել թէ նա կարող է բարի լինել
ինչպէս է Աստուած և հրեշտակ: Յիսուս տե-
սաւ թէ ինչ կը կրէ ներքուստ մարդոյն կեղ-
ծող ոգին, ասաց. «Զիք ոք բարի, բայց միայն
Աստուած»:

Մարդոյն սիրտ իբրև երկծորակ մի աղբիւր
է. մերթ չարութիւն կը բզխէ և մերթ բարու-
թիւն. մերթ դառն և մերթ քաղցր: Սորա
համար մեր հոգեկիր Նարեկային մարդոյն յա-
րափոխ վիճակն ողբալով կասէ. «Այսօր մաքուր
հոգեկիր. վաղիւն մոլի խելագար»: Շատ և բա-
ւական է, եթէ կարենայ ապիկար մարդ չա-
րութեան ակն որչափ հնար է լոցելով նուազցը-
նել, բարութիւն բղխել և արբել իւր սիրտն
աղողտին կաթիլներէն:

Սոկրատի նման բարոյական իմաստասէրներ
կը տքնին զօրհանապազ և թերևս չը հաւա-

տան ու կը խօսին թէ՛ լոյս, գիտութիւն, դաստիարակութիւն, քաղաքակրթութիւն, կարող են մարդոցն սիրտը կրթելով, մշակելով, ուղղելով, սրբել չարութեան ախտերէն և թշուառութիւն աշխարհէն բառնալ:

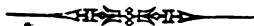
Այդ հրաշք եթէ միայն մարդոցն ձեռք արուեստաւորէ, ես չեմ հաւատար, որդեակ իմ, իսկ եթէ մարդոցն դաստիարակող ձեռքին հետ Աւետարանի հոգին և ընկերութեան ձեռքն ևս հրաշագործէ, այն, կը հաւատամ յայնժամ թէ մեր ընկերական կեանք կը ծաղկազարդի, և կազատի չարութեան և թշուառութեան փուշերէն:

Երկիւղած որդեակ իմ, ես չեմ խրատեր քեզ, որ աշխարհի կրթութեան և գիտութեան իմացական լոյս չընդունիս, այլ կը յորդորեմ զքեզ, զի քո ստացած բնական լոյսը՝ Աւետարանի լուսոյն և սիրոյն հետ խառնես, երկու լուսով շրջիս աշխարհիս վերայ. մի լուսովն՝ քո առօրեայ հացը գտնես և միւսովն՝ յաւիտենական կեանք: Այսու դու միանգամայն ազատ կը մնաս մարմնոյդ և հոգւոյդ կորստական թշուառութենէն:

Աշխատիր, որ սրտիդ բուրաստան բարեբոյս ծաղիկներով մշակես. աշխատիր, որ փշաբոյս չը լինի սիրտդ և փշերով չը վարակի ոգիդ:

գիտցիր, թէ չարարուեստ լինելով՝ փուշ մշակես, փուշն զքեզ կը վառէ. կեանքդ մոխիր կը դառնայ: Մարդ ես դու, անշուշտ բնածին փուշեր կը բուսնին ի քեզ. միշտ ջանա խնամով սրբել զանոնք. եթէ միանգամ խորարմատ ձրգեն, գիտես, որչափ դժուարին է յետոյ արմատահան առնել: Զգուշացիր նաև եկամուտ չարութեան սերմերէն, երբ չար մշակ ընկերներ զայն սերմանել ուզեն մատաղ սրտիդ մէջ: Ընկերական կեանքիդ մէջ ոչ չարութիւն փոխ տուր և ոչ չարութիւն փոխ առ, այլ միշտ բարութիւն փոխ տուր և բարութիւն ստացիր:

Ի վերջոյ, մեծ երկիւղածութեամբ կարդա Դաւթին սրտահան աղերս. «Սիրտ տուրբ հաստատեա չիս, Աստուած, և հոգի ուղիղ նորոգեա ի փորի իմունմն»:

Դ Ա Ս Ժ Ա .

**ԲՄԲԱԻՃԱՆՔ ԵՒ ՆՈՒԱԶՈՒՄՆ
ԱՇԽԱՏՆԻՍ ԱԶԳԱՑ**

Ի՞նչ է նորա անունն, որոյ ամենակալ ձեռքէն աներեւոյթ կշիռ մը կայ երկնքէն երկրիս վերայ կախուած:

Նորա սուրբ անունն՝ Արդարութիւն է, որ այս աշխարհիս ազգերուն մեղք եւ արդարութիւն կը կշռէ եւ կը չափէ զհատուցումն: Մարդիկ զայն չեն տեսնար եւ կը վարանին թէ ինչո՞ւ համար ազգեր մերթ կը բարձրանան եւ մերթ կը խոնարհին, մերթ կը բարգաւաճին եւ մերթ կը նուազին:

Գորա պատճառներ զէնք եւ զոչութիւն չեն. այլ մեղք եւ արդարութիւն: Ուստի կասէ Սողոմոն. «Արդարութիւն զազգ բարձրացուցանէ: մեղք նուազացուցանէ զաղ յս»: Անակ ԺԳ. 11

Ն Ա Խ Ո Ր Դ դասին մէջ քաջ խելամտեցար, որդեակ իմ, թէ ինչ էին մարդոցն ընկերական կենաց երջանկութեան սկզբնաբուրիս աղ-

բիւրներ: Սորվեցար թէ բարութիւն և չարութիւն էր այն, որ յառաջ կուգայ մարդոցն սրտէն ինչպէս ջուրի վտակն աղբիւրի ակնէն:

Այս դասիդ մէջ պիտի սորվիս, թէ ինչ են ապա այն սկզբնապատճառ աղբիւրներ, որով աշխարհիս բովանդակ ազգեր և ժողովուրդներ մերթ կը բարգաւաճին և մերթ կը նուազին. մերթ կը բարձրանան և մերթ կը խոնարհին մերթ ազատ քաղաքացի կը լինին, և մերթ ստրկական ծառայ. մտադիւր հոգևով ուշ դիւր և ես խօսիմ քեզ այդ յեղջեղուկ բախտին պատճառներ:

Երկրիս համայն ազգեր, ժողովուրդներ, իշխանութիւններ և գահեր յեղաշրջող ու փոփոխող երկու հակառակ վարիչ տարերք կան. միոյն անունն՝ արդարութիւն է և միւսին՝ մեղք. այս երկաքանչիւրին հեղինակ և ծնող դարձեալ մարդն է, մարդոցն սիրտն է և մարդոցն աշխարհիս վերայ վարած կեանքին արգասիքն է:

Սուրբ գիրք այդ երկու որոշակի բառերով կը հասկացնէ Եսրայէլի ժողովուրդին կեանքը, զի այդ երկու բառերուն ընդարձակ նըշանակութեան տակ կը փակէ մարդոցն կենաց բովանդակ գործքեր, մեղք և արդարութիւն:

Մարդն այս աշխարհիս վերայ այդ երկու

ճանապարհին վերայ կը քալէ. կամ արդարութեան և կամ մեղաց: Ուշիղ ճանապարհ՝ արդարութեան ճանապարհն է. մոլոր ճանապարհ՝ մեղքի ճանապարհն է: Մարդն ազատ անբռնադատ է. ինքն ազատաբար կընտրէ իւր ճանապարհ. կամ արդարութիւն գործելով՝ արդար կը լինի, կամ մեղք գործելով՝ մեղապարտ կը լինի:

Եւ ինչպէս մի մարդ, այնպէս մի ազգ, մի ժողովուրդ, մի երկիր և թագաւորութիւն, դարձեալ այդ երկու ճանապարհով կընթանան: Եթէ արդարութիւն գործեն, դորա պտուղն է փառք, ազատութիւն, խաղաղութիւն, երջանկութիւն, և բարեկեցիք կեանք: Իսկ եթէ մեղք և անօրէնութիւն գործեն, այդ ևս իւր մօտալուտ վախճանն ունի. որ է՝ անարգանք, ստրկութիւն, սուր և պատերազմ, տառապանք աղքատութեան և չարավար կեանք:

Ո՛վ է, որ այս հատուցումներ կուտայ ազգերուն. ո՛վ է, որ կը կռտէ ու կը չափէ ազգերու մեղք և արդարութիւն և կը վճարէ փոխարէնն. ո՛վ է որ արդարագործ ազգերն օրհնելով՝ նոցա կեանք և սերունդ բազմապատկելով բարգաւաճ կառնէ երկրիս վերայ, ինչպէս կը խոստանար արդար Նահապետին. «Օրհնելով օրհնեցից զքեզ, և բազմացուցանե-

չով բազմացուցից զգաւակս քո ի վերայ երկրին:

Իսկ ո՞վ է, որ անիրաւ, մեղաւոր ազգեր իւր օրհնութենէն կը զրկէ. նոցա կեանքն անձեռ, անսերունդ կը թողու առանց բարգաւաճելու, որով կամ խսպառ կը ջնջուին և կամ կը նուազին:

Ահաւասիկ այդ ամէն չափող և տնօրինող՝ Արդարութիւնն է, նոյն ինքն Աստուած՝ որ արդարութիւն և ուղղութիւն կը սիրէ, ինչպէս կը խօսի Դաւիթ: Նոյն արդարութիւնն է, որ իւրաքանչիւր ազգերու գործոց չափով կը չափէ զիրենք: Քրիստոս եկաւ աշխարհ այդ արդարութեան համար վկայեց և ասաց. «Որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ»:

Իսկ այդ արդ սկսիմ ձառել քեզ, որդեակ իմ, թէ ինչպէս կը տարածի թէ մեղք և թէ արդարութիւն մի ազգի և ժողովուրդի մէջ: Շատ բնական է որ մեղք նախ անհատ անձինքներէն կսկսի և երթալով կը բազմանայ, կանցնի բոլոր ժողովուրդի դասակարգութեան մէջ. այսինքն գլխէն մինչև ոտքը միահամուռ կախտանայ ժողովուրդի մարմինն. ահաւասիկ այդ է ամբողջ ազգին և ժողովուրդին մեղք:

Իսկ երբ ընդհակառակն ժողովուրդի բարոյական մարմինը գլխէն սկսեալ մինչև ոտք արդարութիւն կը գործեն, մեծ և փոքր առ

հասարակ իւրաքանչիւր կարգի մարդ կը ճանչընայ իւր պարտիք և իրաւունք. այդ ևս ժողովուրդին և ազգին արդարութիւնն է:

Թէ մեզք և թէ արդարութիւն իրենց նկարագիրն ունին. ես նախ մեզքին տգեղ ստուերագիր հանեմ քեզ, թէ զիմարդ մեզք իւր ամէն հանգամանօք իբրև համատարած ախտ՝ երբ կը ճարակի ժողովրդոց բոլոր մարմընոյն մէջ, մահառիթ կը լինի նմա, որով կսկսի յայնժամ տակաւ տակաւ հիւժեւով մեռնիլ:

Եւ ինչ է այդ մահացուցիչ մեզք: Ինչ որ ինձ յուշ կուզան, զայն թուեմ քեզ:

Երբ մի ազգի և ժողովուրդի խղճի գիտակցութեան խայթ խալառ կը բթանայ, երբ պարտուց և իրաւանց արդարաչափ կշիռը՝ ժողովուրդի ընկերական կեանքէն կը բարձուի, երբ ազգի և աշխարհի վարիչ իշխաններ՝ արդարութեան պարտիքներ կը մոռնան, երբ դատաւորներ կանխրաւեն, և օրինաց տեղ կամք և բռնութիւն կը տիրէ, երբ ժողովուրդ կը մոռնայ այն պատուէրներ և պարտիքներ զորս Քրիստոս և Պօղոս պատուիրեցին՝ Վայսերինը կայսեր տալ և հատուցանել ում պարտական է ժողովուրդ և ումեք պարտական չըմնալ. երբ կստահակի ժողովուրդ, երկրին և

ազգին օրէնքները հնազանդութամբ չի յարգեր, կը հետտէ և անիշխան վարիլ կուզէ, երբ ժողովուրդ իւր ընկերական շահավաճառութեան մէջ առանց արդար կշռի կը գործէ, այլ ևս իւր խիղճն ի բաց կը թողու, և որչափ կարող է կանխրուէ և կը նենգէ, երբ նիւթապաշտութիւն կը տիրէ ժողովուրդին մէջ, հոգին կը նուաստանայ ու կը մեղկանայ, հովիւն իւր հօտով, պաշտօննայն իւր ժողովրդով և իշխան իւր երկրով առ հասարակ Աստուծոյ ճանապարհէն կը խոտորին, երբ ժողովուրդ ճշմարտութիւն կատէ, դէպ ի լոյս երթալ չուզեր, երբ խաւարասէր լինելով խաւարագործութեան մէջ կը թափառի, երբ ազգի և երկրի կառավարութեան անձնիւր կարգեր վերիվայր լինելով կը շփոթին, ժողովուրդն իբրև իշխան կը լինի, մանուկ՝ ծերոջն աթոռը կը բազմի, քահանայն իբրև ժողովուրդ կը լինի և ժողովուրդն իբրև քահանայ. տէրն իբրև ծառայ և ծառայն իբրև տէր. տիկին իբրև աղախին և աղախին իբրև տիկին. երբ անարգն իբրև պատուական կը յարգուի և պատուականն կանարգուի, երբ տգէտք ու խաբեբայք կը տիրեն, ժողովուրդի շաւտարիմներ կը մերժուին:

Մի խօսքով համառօտեմ քեզ. երբ երկրի

ժողովուրդ բանաւորութեան լոյս, մարդկութեան պատիւ խապառ կը մոռնայ. թէ բնական խղճի օրէնքներ, թէ Աստուծոյ յայտնեալ օրէնքներ, թէ քաղաքային և ընկերական օրէնքներ, գլխովին կեղծանէ և կասլրի նա աջնպէս, ինչպէս Նոյեան դարու ապիրատ ժողովուրդ, որոց համար կը վկայէ Սուրբ գիրք. «Ապականեցաւ ամենայն մարմին առաջի Տեառն»:

Իսրայէլի ժողովուրդի մարմին երբ ուրէն մինչև ցգլուխ կը զեղծանէր ու կախտանայր, Ծսային իբրև բժիշկ նորա ցաւերը շօշափելով կասէր. «Ամենայն գլուխ ի ցաւս և ամենայն սիրտ ի տրտմութիւն, յոտից մինչև ցգլուխ չկը ի նմա առողջութիւն, և այլն»:

Եթէ կուզես թէ եբրայական ժողովուրդին և թէ աշխարհիս այլ և այլ հին ժողովրդոց բարուց ապականութեան բոլոր նկարագիրը տեսնալ, մեծ մտադրութեամբ կարդա Սուրբ Գրոց մէջ Դատաւորաց և Քազաւորաց պատմութիւն. կարդա բոլոր մարգարէութեանց զըրբեր ու բողոքները. տես ձրչափ կենդանի նկարագիր կը հանեն Աստուծոյ ընտրեալ Մարգարէք և կը դնեն զայն ժողովուրդի աչքին հանդէպ:

Թո՛ղ Սուրբ Գիրքը. կարդա ընդհանուր ազգաց սրտամութիւնները, յորս յայտնի կերևի

նոյն ժամանակի մարդոց կեանքի հանգամանքներն, և կը տեսնաս դու թէ ժողովրդոց համատարած մեղք կործաներ է աշխարհիս հին ազգեր և գահերը. ինչպէս Եգիպտոսի, Յունաստանի, հին Հռովմայ վերջին հարստութիւն, Կարքեդոնի, Բաբելոնի, Ատրեստանի, և այլն: Չմոռնանք նաև նոր Հռովմայ Կոստանդիանոսի գահը, որ Բիւզանդիոնի գազաթան վերայ բարձրացած էր:

Այլ ևս տակաւին աշխարհիս նոր ազգերու մեղք պիտի կործանէ այն ամէն ազգեր, որ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան լոյսէն խոյս կուտան, և դեռ ապրիլ կուզեն հնութեան և հին մեղքերու մէջ:

Ճշմարիտ քաղաքակրթութիւն ասացի, որպէս զի դու կարենաս որոշել թէ աշխարհիս վերայ սուտ քաղաքակրթութեան երևոյթներ ևս կան. որք թէպէտ ի հեռուստ այլ և այլ դոյներով շպարեալ կը տեսնուին, այլ ի ներքուստ ժողովուրդին կեանք երթալով կը վտոթարեն, կը զեղծանեն զեղիսութեան ու ծայրացեղ ազատութեան մէջ: Նոքա ևս թէ վաղ թէ անագան այժմեան բարգաւաճութենէն կը նուազին և կը կործանին: Վասն զի ցոյց կուտայ աշխարհիս փորձը թէ ամէն ծայրացեղութեանց վախճանը կործանումն և կորուստ է:

Բայց դու, ողջամիտ որդեակ իմ, մի գուցէ այնպէս ըմբռնես ու դատես թէ ազգ և ժողովուրդ երբ իւր վարիչներով հանդերձ միահամուռ կը մեղանչեն, զոր ի վեր անդր նրկարագրեցի քեզ, յայնժամ համայն ազգ, հայրենիք, և պետութիւն կը կործանին իբրև արդար և անաչառ հատուցումն բոլորն ի միասին կրելով կորստեան աղէտը, որոյ ճիշտ օրինակ կը տեսնամք Սողոմայ և Գոմորայ ամբարիշտ ժողովրդոց վերայ: Արդար նահապետ Աբրահամ խոնարհելով իբրև հող և մոխիր երկնից արդարութեան առաջ՝ կամեցաւ նորացատումն իջուցանել, ուստի մտերմօրէն հարցանելով կասէր. Տէր, եթէ այն քաղաքներուն մէջ քառասուն արդար գտնուի, դարձեալ պիտի կործանեն. նոցա համար չը պիտի խնայես մնացեալ ժողովրդոց: Եւ այսպէս հարցանելով հարցանելով իջաւ մինչև հինգ արդարոց թիւ, այն ևս չը գտնուեցաւ. միայն արդար Ղովա մի կար՝ զայն ի դուրս հանեց և անդէն կործանեց, մոխիր դարձուց ամբարշտաց քաղաքները:

Սակայն շատ անգամ արդարութեան հատուցումն ուրիշ եղանակաւ կը տեսնամք. այսինքն ժողովուրդի կամ երկրի մի մասն կը մեղանչէ, օրինազանց կը լինի. հատուցումն ամ-

բողջ ազգ հաւասարապէս կընդունի: Վասն զի անցելոյն մէջ պատմութենէն զիտենք, և ներկային մէջ մեր աչքով կը տեսնամք. և ինչ է այս, շատ յայտնի է աշխարհին առաջ: Զի երկրի վարիչներ կը գործեն մեղք, երկիր և ժողովուրդ կը տուժէ և կը կործանի: Հայրեր կուտեն ազոխ, և որդւոց ատամունքներ կանոն. առաջնորդներ կը խոտորին և ժողովուրդ մոլորելով կը հետևի: Եւ այսպէս աշխարհիս մեծամեծ լեռներուն մեծակոյտ մեղքեր՝ զայրացած հեղեղներու և գետերու նման բարձրագիր լեռներէն կը թափին ժողովուրդի դաշտին վերայ, և զայն հեղեղատար առնելով՝ ամէն բարեշինութիւն կը քանդեն ու կաւերեն: Եւ ինչ կը լինի սորա վախճանը, ոչինչ, իրենք ևս կը նստին այնուհետև աւերակ հողաբլուրին վերայ:

Համառօտ անցայ այս կէտին վերայ, որ դեակ իմ, ուշիմ ես դու, կը հասկնաս թէ ինչ կը խօսիմ: Թողլով այդ ժողովուրդին մեղք, բաւ է որչափ ինչ խօսեցայ, սկսիմ այժմ նորա արդարութեան վերայ խօսիլ:

Ինչպէս տեսար ի վեր թէ՛ մեղք մեծնալով տարածելով կը քանդէ աշխարհ և ժողովուրդ, և նորա վախճանը դէպ ի կորուստ կը տանի, այսպէս նաև արդարութիւն կը շինէ և կը

կանգնէ ժողովուրդին տուն, քաղաք և երկիր և ինքն հոն կը հանգչի: Արդարութիւն ժողովուրդը դէպի կորուստ չի տանիր, այլ դէպ ի գիւտ, դէպ ի փառաւորութիւն, բարձրութիւն և անմահութիւն. «Զի արդարութիւն մշտնջենաւոր և անմահ է»:

Եւ թէ ինչպէս կը լինի որ երկիր մի իւր ժողովուրդով, վարիչներով, իւրաքանչիւր կարգի և վիճակի մարդիկ մէն մի իւր պարտուց բաժին արդարութեամբ կը գործէ, դու միտ դիր և ես կարճաբանեմ քեզ:

Երբ պետական աթոռի վերայ նստող թագաւոր արդարութեամբ կը գործէ, իշխանն՝ իրաւունքով կիշխէ, դատաւորն օրէնքով կը դատի, ժողովուրդն՝ օրինաց կը հնազանդի: Երբ ընկերական շահավաճառութեան մէջ՝ գինւոյն մէջ ջուր չի խառներ, կամ անփորձ արծաթը փորձեալին տեղը չի ծախեր, զոր վերէն կը տեսնար Աստուած ու կը յանդիմանէր Իսրայէլի ժողովուրդը:

Այո՛, արդարութիւն զազգ և ժողովուրդ կը բարձրացնէ, երբ նա ճշմարտութեամբ պաշտէ իւր տէր Աստուածը, չկեղծաւորի միայն շրթամբք պատուել զայն. և երբ նա երախտագէտ կը լինի իւր պարգևատու Արարչէն, և չսպերախտեր ինչպէս Իսրայէլի ապաշնորհ

ժողովուրդ, որոց ապերախտութիւն դատելով
Աստուած՝ վկայ կը գոչէր երկինք և երկիր.
ու սրտառուչ կերպով կը գանգատէր. «Ծանեալ
եզն զստացիչ իւր և էշ զմտուր Տեառն իւրոյ,
և Իսրայէլ զիս ոչ ծանեալ և ժողովուրդ իմ
զիս ի միս ոչ էառ»:

Արդարութիւն կը գործեն ու կը բարձրա-
նան, երբ քահանայն ու ժողորուրդ կը կատա-
րեն եկեղեցւոյ օրինաց պարտքերը: Քահա-
նայն պաշտօնատէր կը լինի, ժողովրդատէր կը
լինի. և գիտութիւն չի մերժեր, տեսուչ հո-
վիւն ու հօտ կը ճանչնան զիրեար: մինն անձ-
նաղիր լինի, արթնութեամբ հսկէ ու հովուէ.
և միւսն կամակար լսէ նորա ձայնին:

Այսպէս երբ ժողովուրդի բոլոր դասակար-
գութիւն և իւրաքանչիւր անհատ անձն թէ առ
Աստուած և թէ առ մարդիկ իրենց պարտքեր
կը ճանչնան և Աւետարանին քարոզած ընկե-
րական օրէնք լիովին կը կատարեն:

Ժողովուրդ ևս կը բարձրանայ, եթէ Աւե-
տարանին և եկեղեցւոյ աւանդած այդ արդա-
րութիւններ գործելէն յետոյ՝ սիրէ նաև ճշ-
մարիտ քաղաքակրթութեան յառաջդիմու-
թիւնը, որ աւետարանի քարոզած ազատու-
թեան լոյսէն լոյս առնելով, մարդկային ընկե-
րափարական աշխարհ կը լուսաւորէ, մարդ իւր

հին բարուց բրտութենէն կազնուացնէ և դէպ ի կատարելութիւն կը վարէ:

Ես գիտեմ, դու այս մեր ժամանակը տեսնալով, քաղաքակիրթ աշխարհին վերայ կը դայթա՛ղիս, երբ կը թողու Աետարանի խաղաղութեան դարը. կը թողու արդարութեան իրաւախտնութիւնը, կռիւ, սուր ու թնդանօթ քի դործ կը դնէ, արիւննով կը լուանայ կեանքը, մահով կըզբաւէ ժողովուրդին որդիքները:

Այդ մի հարցներ այժմ, դորա պատասխանը շատ դժուարին ու ընդարձակ է. պու չգիտեմ որ նոյն իսկ քաղաքակիրթ աշխարհ իւր հին ոգիէն փոխուելով դեռ զգօնացած չէ, և այդ սպանիչ հրագէն գործիքներն իբրև արդարութիւն ի դործ կը դնէ: Ո՛վ կը լսէ քրիստոսի խօսքին, որ կը սաստէ. «Սուրդ ի պատեան դիր, և այլն»:

Թող գահեր, թող պետական մարդիկներ, նոյն իսկ ժողովուրդն ևս գահ կը սիրէ, փառք կը սիրէ, սուր կը սիրէ. իւր ընկեր ժողովուրդին վերայ յաղթութիւն կը սիրէ: Եւ ես չասցի քեզ թէ արևմտեան քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ արդարութիւն հանգուցեալ է տիրապէս:

Ո՛չ, պիտ նորա մեղքեր շատ են, դեռ նա կը պահէ հին վարկենութեան այն մեծ սհուե-

լի մեղքն. և ի՞նչ է այդ, փոխանակ խաղաղարար արդարութեան՝ խռովութիւն և արիւնագործութեան արհեստ. զի երբ զայրանայ՝ իւր հնարած գերանդիներով մարդոց կեանքը կը հնձէ: ու կը բառնայ աշխարհէն. մարդոց հոգիներն ինքն չէ տուեր. չգիտենք թէ ի՞նչ իրաւունքով կառնէ:

Տեսնիր, արդարասէր որդեակ իմ, թէ քանի՞ զօրաւոր է արդարութիւն, քանի՞ հզօր ձեռնկալու է աշխարհիս վերայ այն ազգերուն, որ զայն կը սիրեն ու կը պահեն, նոքա միայն օր ըստ օրէ կը բարգաւաճին ու կը բարձրանան: Իսկ այն ազգեր, որ արդարութիւն կարհամարեն, արդարութեան ուղիղ ճանապարհէն կը խոտորին, պարտուց և իրաւանց կշիռը ոտնհարելով կը խորտակեն, մարդկութեան շնորհ ու խղճի գիտակցութիւն կը կուրացնեն, աստուածապաշտութեան կրօն և հաւատ առ ոչինչ կը համարին, ահաւասիկ այդ ազգերու սերունդ՝ Աստուծոյ արդարութեան օրհնութիւն կարող չեն ժառանգեր:

Եւ ի՞նչ կը լինին. այդ յայտնի է, թէ հազար տարի ևս ապրին, թէ աշխարհակալ լինին, թէ գահերն ամպերու վերայ դնեն, ի վերջոյ արդարութեան կայծակէն զարնուելով կը տապալին ի գետին, կը խոնարհին մինչև գե-

րեզմանին խոր: Ինչպէս մի մարդու համար ծնունդ, աճումն, մահ և գերեզման կայ, այսպէս ազգերն ևս իրենց գերեզմանն ունին. և ահագին վիհ մի է, որոյ մէջ կը ծածկուի նոցա յիշատակ: Եւ ի՞նչ կը թողուն նոքա. Եզիպտոսի բուրգեր, Բաբելոնի աշտարակներ և Հռովմայ կրկէսներ. դոքա պահ մի աշխարհիս վերայ կը վերանան, կը բարձրանան որպէս Լիբանանու մայրիներ, զոր անցաւ տեսաւ Գաւիթ, և ամբարշտին կեանք նմանցուց նոցա. «Տեսի զամբարիշտն վերացեալ և բարձրացեալ որպէս զմայրս Լիբանանու: Անցի և ահա ոչ էր. խնդրեցի, և ոչ գտաւ տեղի նորա»:

Այլ ևս հերիք է, որդեակ իմ, թողունք ազգերու մեղք և արդարութիւն, շատ չարմարագոյն է թէ ասեմ, մահ և կեանք: Դու ինքնին անշուշտ խելամտեցար. թէ այդ երկուքին սկզբնական սերմեր ժողովուրդի անհատներէն կը սկսին և ցանուելով ցանուելով կը տարածին ազգութեան երկրին բոլոր երեսը: Եւ դու, որ մի ազգի և ժողովուրդի անհատ սերմիկ և զաւակն ես, մանկութեանդ հասակէն սկսելով ուղղութիւն և արդարութիւն սիրէ: Ոչ մտքէդ և ոչ ձեռքէդ երբէք մի թողուր այդ ուղղութեան սուրբ կշիռը, որ ընկերական կեանքիդ մէջ կուտուցանէ քեզ պարտուց և իրաւանց

կատարեալ ճանաչումն: Այդ կշիռը թէ անարատ պահես, դու աշխարհիս վերայ մուրացիկ չես լինիր. Դաւիթ կերաշխաւորէ. Վանուկ կիսս և ծերացայ, և ոչ տեսի զարդարն արհամարեալ և ոչ զաւակ նորա թէ մուրանայ հացո: Քեզ լաւ իսկ է թէ աղքատ լինիս, արդար լինիս. քան մեծատուն՝ սուտ և անիրաւ, ըստ Սօղոմոնի առակին: Նոյն կը խօսի զարձեալ. Վեժութիւն խոկեալ անիրաւութեամբ, պակասեցի. իսկ որ Աստուածապաշտութեամբ ժողովէ, բազմացիր:

Կը փառաւորիս, որդեակ իմ, թէ նախանձաւոր ու հետևող լինիս նախնի արդարոց շաղիւն: Թէ Արիստիդէսին պէս արդարութեամբ վարուիս կեանքիդ մէջ, անիրաւութենէն խորշիս և արդար անունը թողուս աշխարհիս վերայ, յայնժամ քո արդար գործքեր, քո չիշատակ կը յաւերժացնեն քո հայրենի ժողովուրդին մէջ: Եւ քեզ ի՞նչ մեծ փառք, գիտութիւն, թէ անունդ կենդանի մնայ, կարդացուի միշտ ժողովուրդի կենդանի սրտին մէջ, և չը լինիս դու այնպէս՝ ինչպէս կասէ Դաւիթ. «Եւ կարդացին անուանք նոցա ի հողս իւրեանց»:

Դ Ա Ս Ժ Բ

**ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ՊԱՏԱՀԱՐՔ
ԱՇԽԱՐՀԻ**

Ի՞նչ են ժամանակի պատահարներ, որ մեծամեծ աղէտները կը բերեն աշխարհիս վերայ. տարե՞րքըն են, հողմե՞րն են, ծովե՞րն են ցամա՞քն է, շա՞րժն է, սո՞վն է, մատհարսժա՞մն է: Ո՛չ, ո՛չ. աշխարհիս մեծ պատահարներ՝ մարդիկ են, եւ նոյն իսկ մարդն է մարդոյն պատահար. տարապարտ է մարդոց դատաստանը, որ պատահարները՝ միայն տարերաց վերայ կը ձգեն կամ կասեն թէ չար ժամանակ բերաւ:

ՀԱՐՅՈՒՐ, նորաւոր որդեակ իմ Սամուէլ, և ես խօսիմ քեզ թէ ի՞նչ է ժամանակ և իւր պատահարներ աշխարհիս վերայ. դու որ նոր ժամանակի գարնան ժողիկն ես. դու որ նոր թեւակոխեր ես կենացդ առաջին շրջանին մէջ. դու դեռ ամառն ունիս, որ քո պտղաբերութեան շրջանն է. աշունն ունիս, յորում պիտի ժողովես պտղաւէտ կեանքիդ արդիւնք. ձր-

մեռն ունիս, յորում պիտի հանգչիս ու վայելես:

Մեծ մտադրութեամբ ուսիր այն դասն. ուսիր թէ ինչպէս կը դառնայ արագ արագ ժամանակի անիւն ու շրջանը, և իւր յարադարձ հոլովման մէջ կը վարէ կը տանի մարդոյն կեանքը խանձարուրէն մինչև ի գերեզման, և յառաջ կը բերէ աշխարհիս այլ և այլ պատահարներ. մերթ չարիքներ ի վեր կը հանէ և մերթ բարիքներ. և չարն ու բարին, անիրաւն և արդար առ հասարակ իւր հօր գաւազանին տակ վարելով՝ հէք մարդոյն կեանքը իբրև աշխարհիս գետերը կը տանի կը թափէ յաւիտենական ծովուն անդուդը:

Ժամանակն աշխարհիս գահերուն, թագերուն տիրող մեծ աշխարհակալն է. միապէս հաւասար կիշիւէ իւր յաւիտենական գաւազանով, գահին և ստրուկ ծառային վերայ. զամէն մարդ միահամուռ կը վարէ դէպի գերեզմանին վիհը:

Ժամանակ հանուր մարդկային գործոց մեծ դիւանապետն է. նա է որ կարճանագրէ մեր կեանքին հաշիւը, աշխարհիս տիրող թագաւորաց հաշիւը, մեծ դիւանապետներու հաշիւը, պատերազմի և արևան դաշտերու հաշիւը, հպատակ ժողովուրդին հաշիւը, բողոքող զրկեալներուն հաշիւը, չղփացեալ մեծատանց հաշիւը,

սուռայտեալ Ղազարոսներու հաշիւը, ամէն կարգի և վիճակի մարդոց հաշիւը:

Ժամանակ երկնից արդարութեան և հասուցման գործադիր ոստիկանն է. իբրև սուրհանդակ կը շրջի աշխարհիս վերայ: Կերթայ կը մտնի յանտառ, անտառին տիրապետ առիւծ կսպաննէ. կը դառնայ թագաւորին պալատը, նորա շունչ և ոգին կը քաղէ, կը հասնի Բաբելոնին դաշտը հպարտացող գոռոզին դիցապատկեր արձանը կը կործանէ: Ժամանակ իւր ձեռքի տապարով կտրեց այն աշխարհասփիւռ ծառը, որ բարձրամտելով իւր ճիւղերը դէպի երկինք կարձակէր. անկաւ տարածեցաւ գետնին վերայ. և ճանչցաւ իւր չափը:

Ժամանակ քան զարծիւն սուր արագաթև է. կը բարձրանայ և շեշտակի կը դիտէ զաշխարհ, կիջնայ և քաղաքներ հողաբլուր կը դռնէ. Բաբելոնի, Նինուէի, և հին Արմաւիրի, Արտաշատ ու պերճ Անւոյն փառքն աւերակաց տակ կը թաղէ: Թողլով հողագնդին երեսը՝ կերթայ Վեսուվի լեռան տակ կը մտնէ, կրակ կուտայ, հրանիւթ կը բորբոքի, և Պոմպէի պերճութիւն մոխրաթաղով կը ծածկէ:

Բայց կանխրաւիմք, եթէ ասենք ժամանակի պատահարին ձեռքը միշտ կը քաղէ ու չի շիներ. կամ թէ կաշառէ, զաշխարհ մի կը շի-

նէ, միւս կը քաղէ: Ժամանակ վաղուց է, որ թողուց արևելքը գնաց արևմուտք. երեք դար է, որ անդ կը դեգերի, արևմտեան հին աշխարհ իւր ամէն շէնքերով տապալեց. նոր հիմըն դրաւ, նոր աշխարհ կանգնեց, նոր մարդ վերածնեց, լոյս, զիտութիւն և քաղաքակրթութիւն ծաւալեց ընկերական աշխարհին մէջ: Անշուշտ ժամանակ միշտ յարևմուտս չի մնար. մի օր կը դառնայ յարևելս և զայն ևս իւր հնութենէն կը վերանորոգէ:

Թողունք այս վերացեալ մտածութիւններ, որդեակ իմ. և այսպէս չը կարծենք ու դատինք հեղգամտութեամբ, թէ երբ մարդիկներ անգործ նստին, ժամանակն ինքնին նոցա համար կը գործէ:

Մենք թէպէտ աշխարհիս բոլոր պատահարներ ժամանակի ազդեցութեան կուտանք, բայց հետազօտել պէտք է, թէ պատահարներն ինչ են, ուստի է նոցա սկիզբն և ծնունդ:

Ուղիղ դատելով հարկ է խոստովանիլ, թէ ժամանակի պատահարներ մեր անցեալ գործոց հետևանքներն են. և թէ մենք չգործենք՝ ժամանակ իւր պատահարով կը դադարի, ի բաց թողլով այն բնական տարերաց պատահարներ: Ժամանակը մինչև գերեզմանին դուռը կը վարէ իւր պաշտօնը և կիշխէ մարդոցն կենաց վե-

րայ, այնուհետև կը կնք՝ իւր հաշիւը, ինչպէս կնքեր է մեռելոց աշխարհին հետ:

Որչափ զարմանալի է, երբ մարդիկ առանց գործելոյ, ժամանակէն գործ և յաջողութիւն սպասեն, որպէս թէ ժամանակն աշխարհին տընտեսն ու մատակարարն է, և կամ թէ մեր ազարակի մէջ վարձաւոր մշակ: Նախախնամութեան օրէնքով ժամանակն իւր պարտիքը լիովին կը կատարէ: Յանկալի գարուն կը բերէ մեզ, որ վարենք, ցանենք. ամառն կը բերէ, որ մեր ցանածներ բուսնին. աշուն կը բերէ, որ մեր ամէն աշխատութեանց ու վաստակոց պատուները ժողովելով շտեմարանենք. ձմեռն կը բերէ, որ երկրին հող, վաստակաբեր մշակն, եղնամոլներ հանգչին, և մարդ իւր վաստակը քաղցրութեամբ վայելէ: Անաշխատ և տրտընջող մարդ, որ ամէն բան ժամանակի յաջողութենէն կը յուսայ, ոչ ի գարնան կը ցանէ, ոչ յամարան կը դարմանէ, ոչ յաշնան կը ժողովէ և կը ցանկայ նա, որ ի ձմեռան նստի հանգիստ ուտէ և վայելէ:

Մարդիկ որ վիճակի մէջ որ լինին, թէ յաջողութեան և թէ ձախորդութեան, միշտ սովորած են անշնորհակալու լինել ժամանակէն. ուստի և կը խօսին թէ ժամանակ չար է, անյաջող է, միշտ արկածներ կը բերէ. մի օր ծաղ-

րերես կերևի և միւս օրը կը խոժոռի. թէ այսօր հաց տայ՝ վաղն անօթի կը թողու և այլն:

Գիտենք, ժամանակին բախտ և մարդոջն յեղջեղուկ կեանքը անհաստատ է. գիտենք նաև ժամանակը մեծամեծ արկածներ ունի, որ մեր ուժէն կը խուսափին և մարդ կարող չէ խոյս տալ կամ փախչիլ: Ամպեր կորոտան, հուր և կայծակ կը փայլատակեն, խեղճ հովիւ որ կաղնի ծառի տակ ապաստաններ է, կը զարնուի և անդէն մրկած ու սևցած խանձող կը դառնայ: Ժամանակ՝ նոյն ամպերէն սոսկալի կարկուտ և անձրև կը տեղայ, սարն ու ձոր հեղեղ կը դառնան, գեղն ու քաղաք կողողեն ու կը քանդեն: Ժամանակ՝ ամպերէն կիջնայ գետնի տակ կը մտնայ. ահագին երկրաշարժներ կը հանէ. կը կործանէ մեր շքեղ կառուցած շէնքերը. ո՛հ մեր շինած տունը մեզ համար գերեզմանի գուբ կը լինի: Ժամանակն իբրև ժանտ հրեշտակ մահտարածամ կը բերէ, աշխարհէ աշխարհ կը յածի, չորն ու կանաչ առ հասարակ կը վառէ, և չգիտես դու թէ ո՛ւր տեղէն կը բերէ այն անհուն անհամար ջորեակն ու մարտի, որ ցանած արտեր և դաշտերու կանաչներ կուտէ կսպառէ: Ժամանակն մերթ ևս երկնից անձրևաբեր ամպերը կը վանէ ու կը ցրուէ, երկինք կը պղնձանայ երաշտութեամբ և կը հարուա-

Ծէ խեղճ երկրագործին բոլոր աշխատութիւնը: Ժամանակը չէ թէ սաստկաշունչ հողմերով կը փչէ ու ծովու ալիքներ միացն կը չուգէ, և ծովավաստակ աշխատաւորները ջրի անդունդին տակ անհող, անգերեզման, անչիշատակ կը թաղէ, այլ և նոյն իսկ ցամաք երկրին վերայ, զոր մարդիկ ապահով կը կարծեն, նոյն հողմերով կը տապալէ ծառեր ու շենքերը, և Ափրիկէի մէջ շատ անգամ գեղեր ու կարաւաններ անապատի աւազներուն տակը կը թաղէ:

Չենք ժխտեր թէ ժամանակն այլ ևս շատ արկածներ ունի, որուն տակ ենթարկուած է աշխարհն ու հէք մարդ, բայց ժամանակի բերած այդ պատահար արկածներ շատ նուազ են և ոչինչ համեմատութիւն չունին այն արկածներուն հետը, զորս մարդ ինքնին իւր ձեռք կը բերէ, կամ անգիտութեամբ կամ գիտութեամբ ու չարութեամբ հանդերձ:

Մտադրութեամբ լսէ, որդեակ իմ, ես մարդոց ու ժամանակի իրաւանց դատաստանը ի վեր պիտի հանեմ. և դու մանուկ իմաստուն ես, իբրև ծեր՝ դատաւոր եղիր ու վճիռ տուր:

Մարդիկ իրաւունք ունին ասել, թէ ժամանակն իւր այդ արկածներով մեր աշխարհ կաւերէ, և կը թշուառացնէ մարդկային ընկերութիւնը, երբ ազգ՝ ազգի դէմ, մարդ՝ մար-

դոյ դէմ, ընկեր՝ ընկերի դէմ սուր հանելով՝ եղբայր՝ հարազատ եղբօր դէմ իբրև թշնամի կը զինեն: Եւ երբ աշխարհիս զահակալաց հոգին զայրանայ, դիւանագիտութեան ծածկեալ հրաբուխներ պայթին, ծովալիքներու պէս բանակները պատերազմի դաշտը խաղան, վիթխարի հրանօթներ որոտան, բիւր բիւր հազար կտրիճ կայտառ երիտասարդներու կեանք՝ մի փոքր ժամանակի մէջ դիտապաստ ի գետին փռուին, ոտնաքարչ անարգաբար լցուին այն վիհերուն մէջ, զորս այդ դժբաղդ զինուորներըն իրենց ձեռքով փորեցին. մայրեր սգան որ կորուսին զաւակները, ամուսիններն ողբան որ կորուսին լծակից սիրելիներ:

Ահաւասիկ քեզ ամենամեծ պատահար և պատուհաս մարդկային ազգի, որ բիւր անգամ բնական պատահարներէն դժնդակ է: Եւ ո՛վ է այդ արուեստական ու կամածին պատահարներ յառաջ բերող. մարդն է, մարդ. նորա մեծամիտ ոգին է, նորա բարձրացած ձեռքն է, որ կը ծանրանայ մարդոյն վերայ և անխնայ կը ջախջախէ Աստուծոյ ճարտարապետած պատուական անօթները, զորս իբրև բրուտ մի մի կը շինէ նա, և թրծելով զայն հոգեղէն կրակով՝ կը հանէ ի լոյս:

Բայց միթէ սորա համար ցանկ կզգան աշ-

խարհիս անսիրտ, սառնահոգի դիւանագէտներ, եթէ պատահին իրարու՝ կատակով կը խօսին.— Թող մայրերը կրկին ծնին: Ո՛հ, միթէ չգիտե՞ն դոքա վշտակիր մայրերուն երկունք. չգիտե՞ն թէ մի մանուկ քանի՞ դժուարութեամբ կը մեծնայ, մարդ կը լինի: Զգիտեն, այն, նոցա մեծ գիտութիւն՝ միայն շահն ու փառքն է, որոց համար փոյթ չէ երբէք թէ կոտորուին ժողովուրդի որդիքները:

Հասկցանք, խոհական որդեակ իմ, թէ մարդոյն կենաց մեծ պատահարն ու պատիժը՝ դարձեալ նոյն իսկ մարդն է: Տարերաց պատահական արկածներ ոչինչ համեմատութիւն չունին այն արկածներուն հետ, զորս խորամանկ մարդոց ձեռք կարուեստաւորէ:

Սակայն շատ զարմանալի կը թուի ինձ այս, զի մարդիկ, ժողովուրդներ այնքան սովորած են մարդոց ձեռքէն պատահարներ կրել, մինչև ոչ-խարի նման ի սպանդանոց թէ վարին, ոչինչ չեն զգար կասեն թէ մեր բախտ, մեր ճակատագիրն այս է: Մանաւանդ արևելեան ժողովուրդներ. և սորա բարոյական և ներքին պատճառն ուրիշ բան չէ, քան թէ ագիտութեան անլոյս խաւարին մէջ կաշկանդուած մարդոց սարկացած, ընկճուած, խեղդուած ոգին:

Դառնանք, այժմ խօսինք այդպիսի ժողո-

վրդոց կարծեաց վերայ, որք միշտ յամենայն ժամ տրտունջ կը բառնան թէ՛ ժամանակի պատահարներ չար են. ժամանակ մեղ համար զլացող է, մեք մանուկ ժողովուրդ ենք, մեր ձեռքէն բռնելով յառաջ չի վարեր. այլ թողեր է զմեզ կիսաճամբոյն վերայ այնպէս անշարժ ու յետադէմ, մինչ արեւմտեան բոլոր ազգերը տարաւ հասոյց յառաջդիմութեան օթեան և հանգիստ:

Բայց միթէ այդ աչառող կարծուած ժամանակն՝ արեւելեան աշխարհին և նորա ժողովրդոց համար բարի պատահումներ չը բերան: Այո՞, քսան տարիէն առաջ նա մի մեծ պատահար անցուց, այնուհետեւ քնացաւ. ասաց ու կարծեց թէ այլ ևս պատահար չունիմ ես, դարձեալ կապրիմ այնպէս, ինչպէս կապրէի յառաջ հին օրէնքով, հին դրութեամբ և հին ճանապարհով, որոյ ելքը դարձեալ հին պատահար բերաւ մեր աշխարհին վերայ. յաճկարժ մեր քնացած տեղէն արթնացանք և ահա պատահարը մեր դուռը հասեր էր:

Դո՛ւ ասա, որդեակ իմ, այլ ևս իրաւունք ունի՞ այսպիսի աշխարհ և ժողովուրդ, որ սուր աչք ունի՞ հեռատեսել չը գիտէ, սուր միտք ունի՞ սովորիլ չի կամիր, հանճար ունի, ուղեղին մէջ թմրած է, ի դուրս հանել չգիտէ.

ձեռք ունի, արուեստագործել չգիտէ. առույգ ոտք
և սրունքներ ունի, քայլել չգիտէ. լեզու և ազատ
կամք ունի, խորհելու և խօսելու փաստ չգիտէ.
կը ճնշուի՝ ճիչ բառնալու եղանակ չգիտէ. բնա-
կավայր ունի՝ կը մոռնայ, յիշել ու շինել չը-
գիտէ. ընդարձակ հող ունի՝ մշակել արդիւնա-
ւորել չգիտէ. աղքատ է՝ դեռ կը սիրէ զեղխ
կեանք, ինայութեամբ տնտեսել չգիտէ. թէ
պատեհութիւն յաջողի՝ ժամանակ ճանչնալ
չգիտէ. թէ ոտն մի փոխէ՝ կը պարծի, կազաղակէ,
լռին ու խոհեմ յառաջդիմութիւն չգիտէ.
Թէ ասեն ճամբոյն վերայ առիւծ կայ, վա-
տասրտելով կը դողայ, առիւծի ձեռքէն անց-
նիլ, ազատիլ չգիտէ. ինքնավար օրէնք և սահ-
մանադրութիւն ունի, վարիլ ու հնազանդիլ
չգիտէ. դեռ մտօք մանուկ լինելով՝ քուէն և
ընտրութիւն չգիտէ. միշտ իւր վարիչները
փոփոխել կուզէ, անփոփոխ պահել չգիտէ. միշտ
ներկային մէջ զեղծանելով, ապագային հետե-
ւանքները չգիտէ:

Լսեցիր ու դատեցիր, որդեակ իմ, երբ մի
երկիր, ազգ և ժողովուրդ այսչափ և այսպի-
սի անգիտութեան և խակութեան կեանքին մէջ
կը թափառի, այլ ևս իրաւունք ունի՞ նա մե-
ղադրութեան յանցանքը ժամանակի վերայ դը-
նել, և ինքն չքմեղս լինելով ասել՝ թէ ժամա-

նակը չար է. և թէ երկրի պատահարներ կը կապեն մեր ձեռք և ոտքը:

Գիտենք այդ, այո, կան երկրի պատահարներ, ծանր ու դժուարին, որք մարդոյն յառաջդիմութեան քայլերը կը կաշկանդեն: Բայց միթէ ժամանակի պատահարները կը բարձուին կամ կը պակսին աշխարհէս: Եթէ մարդոյն մեծ պատահար մարդն է, պէտք է մրցիլ այդ պատահարին հետ գիտութեամբ և կրթութեամբ. այդ միակ միջոցն է, որ կը յաղթէ պատահարներուն:

Քողուկը այժմ երկրի և ժողովուրդի ընդհանուր պատահարները, դառնամբ առանձին ընտանեաց, գերդաստանաց և առանձին անհատ անձինքներու համար խորհրդածել, որք զօրհանապազ դառն տրտունջ կը բառնան, թէ ժամանակի չարութենէն մեր տուն մեր գերդաստանը կործանեցաւ. ճոխ ու հարուստ ազնուական ընտանիք չքաւորեցան. և այլն:

Բայց ուղղութեամբ դատելով տեսանք դոցա և ժամանակի պատահարին դատաստանը, տեսնամք նաև թէ այդ կործանիչ ձեռք առաւել իրենց ձեռքն է, թէ չարապատեհ ժամանակին:

Եթէ այդ ճոխ ու փարթամ ազնուական ընտանիքներ, երբ ուղիզ տնտեսութեան օրէնքէն ու չափաւորութենէն խոտորելով՝ զեղծան

շուայլեցան ամենազեղի կեանքի մէջ, թափեցան թէ հին և թէ նոր հարստութենէն. այս բընական վախճանը՝ չար ժամանակ բերաւ, թէ չափազանցութեան հետեանքն էր, որ չգիտցան հարստութեան կեանք տնտեսել:

Գու կը տեսնաս ու կը ճանչնաս մեծատանց այդ ժառանգորդ զաւակներ. դոքա երանի կուտան իրենց հօր և պապու ժամանակին, ասելով, թէ նոցա ժամանակ շատ բարի ու յաջող էր, իսկ մեր՝ չար ու դժուարին: Այսպէս արդարանալ կուզեն դոքա, որք իրենց կեանքը հեղզութեան և անզորձութեան մէջ վարեցին, ոչ միայն անսպառ զանձեր վատնեցին, այլ և այդ նիւթական ճոխութեան հետ կորուսին հայրենի տան բարոյական համբաւն, փառքն ու յիշատակն: Արդ, ո՛ւմ է մեղադրանք, ո՛ւմ է յանցանք, չար ժամանակին թէ չարավար ժառանգորդներուն:

Գուցէ դոքա սրտմտին և չընդունին այս դատաստանը, ասին թէ չար ժամանակ զեղխութեան չարօրինակ, նորասիրութեան պերճանքները հեղեղի նման արեւմուտքէն քշեց բերաւ մեր աշխարհ, մեք ևս կամայ ակամայ ողողեցանք. և նոյն իսկ ժամանակ զմեզ ստիպեց որ հետեւինք քաղաքակիրթ աշխարհին:

Կը դրուատէի ես Հայոց ընտանիքը, եթէ

ստոյգ և իրապէս փափագէին քաղաքակիրթ աշխարհի օրինակին հետևել: Երանի թէ այնպէս լինէր, բայց իրաց ճշմարտութիւն կը վրկայէ որ դոքա թողլով Եւրոպիոյ մեծամեծ բարեմասնութեան օրինակները, միայն նորասիրութեան պերճանքները գրկեցին. թողին ներքին կրթական մասն, և միայն արտաքին կեղևն առին. թողին ինչ որ վայելուչ էր մեր ազգային բնիկ յատկութեան, և ինչ որ մեր յառաջդիմութեան ձեռնսու օգտակար էր, այսինքն բուն քաղաքակիրթութեան ճշմարիտ տարերք, որ է գիտութիւն, կրթութիւն և լուսաւորութիւն:

Ե՛հ, լատէր որդեակ իմ, ես ձանձրացայ այս տնտեսական խնդրոյն վրայ քարոզելով, խօսելով, գրելով և կրկնելով. այս մի քանի օրինակները քեզ բաւական են, Տնացորդները դու ինքնին իմաստասիրէ: Գիտցիր, որ աշխարհիս վերայ ամէն չարաչար կեանք՝ իւր չար հետեւանքն ունի, զորս մարդիկ չար ժամանակ կը կոչեն:

Բայց մենք կը հաւատանք թէ՛ ժամանակն երկնից արդարութեան ձեռաց մի չափն է. Քրիստոս վկայեց այդ չափին համար. Ձրով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ: Կը հաւատանք նաև որ այդ չափին գործադրիչ ոստիկանը՝ ժամանակն

է, որ իւր չար կարծուած պատահարներով կը հատուցանէ իւրաքանչիւրին գործոց համեմատ չափով:

Այլ ևս աւարտենք այս դասը, որդեակ իմ, և դու ուղղէ քո դատաստանը ժամանակի պատահարին վերայ, գիտնալով թէ ժամանակն ինքնին պատահար չունի, այլ ամէն պատահարներ մեր նախորդ գործքերուն վերջին հետեւանքներն են, և հետեւանքները Աստուծոյ յաւիտենական օրինաց հատուցումն են: Ինչ որ այսօր կը կրենք, անցելոյն հետեւանքն է, և ինչ որ այսօր կը գործենք՝ նորա հետեւանքն ևս ապագայն կը կրէ:

Ուրեմն, երկիւղած որդեակ իմ, վախցիր գործերէդ քան ժամանակի պատահարէն. ներկայ կեանքիդ մէջ միշտ ջանացիր ուղղութիւն գործել, հաւատալով որ ուղիդ գործին հետեւանքն ու վախճանը՝ ուղիդ կը լինի: Ուղիդ ճանապարհ դէպի ուղիդ նպատակը կըտանի: Ուսիր Քրիստոսի առակէն, որ անառակութեան հետեւանք սովամահութիւնն է, ուսիր աշխարհի օրենքէն, որ գողութեան հետեւանքը՝ կախաղանն է: Ուսիր կեանքի փորձերէն, որ զրկանաց հետեւանքը՝ չարաչար հատուցումն է:

Շատ մի ծիծաղիր, հետեւանքն լաց է, եթէ սգաս ու համբերել գիտնաս՝ հետեւանքն մը:

խիթարութիւն է: Ամենայն օրինազանցութեան հետեւանքը միշտ պատիժ, անարգանք և կորուստ է, ինչպէս առաքինութեան հետեւանքը՝ վարձատրութիւն և փառք է: Եթէ աշխարհ արդարապէս չը վարի, ոչ օրինազանցին պատիժ տայ և ոչ արդարոյն վարձ, թող յայնժամ քողատաստանը երկնից արդարութեան, և դու առաքինացիր, զօրացիր բոլոր կեանքիդ մէջ. և հաւատա, որ ժամանակի պատահարներու հեղեղներ եթէ յառնեն ու բաղխեն զքեզ, դու անսասան, անկործան կը մնաս, երբ հաւատոյդ շէնքը՝ դու ևս Աւետարանի այն իմաստուն մարդոցն պէս, խորադիր վիմի վերայ հաստատես:

Քէ ժամանակի պատահարներ զքեզ տարութեբեն, դու տնշարժ կաց. մի թերահաւատելով սասանիր, պատահարներ կուգան կանցնին. դի այս աշխարհ պատահարի աշխարհ է, հէք մարդ պատահարներուն տակ ճնշուած է և կարող չէ խոյս տալ. սորա համար Քրիստոս կարեկցելով մեր անպաշտպան իեղծութեան վրայ՝ սորվեցուց, որ աղօթենք առ Հայր, «Մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա ի չարէս:

Աղօթէ, որդեակ իմ, յԱստուած ապաւինիր, և պատահարներ քեզմէ կը հեռանան: Ուղիղ մտածէ, ուղիղ գործէ, ուղիղ ընթացիր, և պատահարներ քեզ չեն պատահիր: Այլ մանաւանդ

աղօթէ որ մարդոց պատահարին չը հանդիպիս։
Դաւիթ առաւել ընտրեց Աստուծոյ պատահար
քան մարդոց, որ խտասիրտ են, ողորմիլ չը
գիտեն. սորա համար քեզ միշտ լաւագոյն է որ
Աստուծոյ ձեռքն յանձնուիս, և սուրեռանդ ա-
ղօթես Դաւթին բերանով. «Աստուած ապաւէն
լիմ և ես յուսամ ի նա»։

Դ Ա Ս Ժ Գ .

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ե Ի Ը Ն Կ Ե Ր Ս Ի Ր Ո Ի Ք Ի Ի Ն

Ի՞նչ է դարման այս մեր հիւանդ ու թշուառ աշխարհին. — Աւետարան, ընկերսիրութիւն եւ միաբան զօրութիւն. սորա համար՝ բանն բժիշկն ինքնին եկաւ յաշխարհ. մեր վէրքեր բուժել եւ մարդկութեան հնացեալ կեանքը վերանորոգել: Եւ որոյ անունն՝ ճշմարտութիւն եւ կեանք էր, այսպէս աւետարանեց. «Ես եկի, զի զկեանս ունիցիք եւ առաւել եւս ունիցիք»:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ի Ն որդեգիր, հաւատացեալ որդեակ իմ Սամուէլ, Աւետարանը եւ Աւետարանին քարոզած ընկերսիրութեան դասը պիտի խօսիմ քեզ. ականջդ բաց արա, սիրտդ ինձ տուր, խոնարհ երկիւղածութեամբ լսէ Յիսուսի դասին, որ քեզ լոյս կուտայ, յոյս կուտայ, կեանք եւ անմահութիւն կուտայ:

Յիսուս, որ աշխարհիս վերայ ինքն անգիր անդպրոց էր, Պաղեստինոյ աշխարհին մէջ բացաւ իւր Աւետարանին համալսարանը եւ ըսկսեց քարոզել:

Սա կը թողում այժմ աւետարանին քարոզած ընդհանուր դասեր, միայն ընկերսիրութեան դասն պիտի աւանդեմ քեզ, և այն բաւական է թէ սրտի մտօք պահես: Վասն զի սէր և ընկերսիրութիւն Աստուածային պատուէրներուն գլուխն է և օրինաց հիմն:

Մովսէս, որ Իսրայէլի ընկերութեան օրէնսգիրն էր, աստուածսիրութենէն յետոյ, յարեց ընկերսիրութեան պատուէրը: Բայց Մովսէս այս գերագոյն պատուէրը միայն քարէ տախտակին վերայ գրեց՝ թողուց ու գնաց, և զայն անձնագորհ արիւնով մկրտելով չընուիրագործեց:

Իսկ Յիսուս սիրոյ մեծութիւնն՝ իւր անձին վերայ չափելով ասաց. «Մեծ քան զայս սէր ոչ գոյ, եթէ ոք զանձն դիցէ ի վերայ բարեկամին: Ասաց, և անդէն իւր բարեկամ մարդոյն համար զնաց ի խաչ և ընկերսիրութեան օրէնքը իւր արիւնով, իւր մահով և իւր մեծ ու անկշիռ սիրով մկրտեց, և այս իւր գերագոյն օրինակով սէրը տուաւ աշխարհին՝ իբրև մի միայն դեղ ու դարման, փրկութիւն, ազատութիւն, հիւանդ ու թշուառ մարդկային ընկերութեան:

Այս դեղն ու դարման մի բաւով կը կազմուի.— ՍԻՐԵՅՅԷՔ. իւր զօրութիւնն անչափ է, իւր շնորհն՝ անկշիռ է, իւր բժշկութիւնն՝ ա-

մենարուեստ է, իւր ձեռքն՝ ամենահաս է, և իւր սուրն է միայն, որ կսպաննէ մարդոց ոգւոյն մահառիթ կիրքերը:

Երկնային սէր, որ մարդոյն կերպարանքով երևցաւ աշխարհին, և որ մեր փրկութեան ճարտարապետն է, նա խորագոյն դրաւ սիրոյ այս հիմն. և չէ թէ հողի վերայ, հապա մարդոց սրտին ու հոգւոյն մէջ, որպէս զի այդ հիման վերայ նորոգէ մարդկութեան հնացեալ շէնքը:

Սիրոյ այս մեծագոյն օրէնքն է միայն, որ կարող է աշխարհիս վերայ հաստատուն պահել մեր ընկերական շէնքը, ապա թէ ոչ՝ հիմնայատակ կը քայքայուի:

Խոստովանիլ և վկայել պէտք է, որդեակ իմ, որ գիտութիւն և քաղաքակրթութիւնն ևս արդի մարդկային ընկերական վիճակը բարւոքեցին առաւել արտաքուստ: Բայց դու մի հետևիր այնչափ այն սնուպարծ մարդոց մեծախօսութեան, որ այդ շնորհ և պարծանք՝ միայն գիտութեան և քաղաքակրթութեան կուտան. և առ ոչինչ կը համարին Աւետարանին արդիւնքը:

Այլ դու ճշմարտութեամբ հաւատա, թէ աշխարհիս արդի ընկերական շտաջդիմութեան հիմունքը՝ Յիսուս իւր Աւետարանով և

ձեռքով դրաւ: Եւ ի՞նչ են այդ բարոյական հիմունքը, հաւաւասիկ. սէր, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, միութիւն և ընդհանուր անխըտիր մարդասիրութիւն, որով բովանդակ երկրիս անհամար ազգերը մի համաշխարհական եկեղեցւոյ գաւիթը ժողովելով՝ մի հօտ կը կազմէ, մի հօր որդիքներ կը կոչէ, և ինքն է միայն այդ հօտին հովիւ և առաջնորդ:

Եւ ի՞նչ է առաւելագոյն և ճշմարիտ կեանք զոր Յիսուս բերաւ յաշխարհ, եթէ ոչ Աւետարանին քարոզած ընկերական սէր. և հաւատացելոց՝ համատարած խաղաղութիւն. զոր Յիսուս միայն տուաւ, և աշխարհ կարող չէ տալ զայն: Ուստի իբրև իւր վերջին կտակ, վերջին ընթրեաց իրիկուն խօսեց. «Չխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ, զխաղաղութիւն զիմ թողում ձեզ: Ոչ որպէս աշխարհս տայ՝ տամ ես»:

Կարդա հնախօս պատմութիւններ և կը տեսնաս, որ մեծամեծ աշխարհակալներ եկան այս աշխարհ անցան ու գնացին. աշխարհ խռովութեան մէջ թողին, իրենք գերեզմանին մէջ խաղաղութիւն գտան: Նոքա իրենց զօրութեամբ ու սրով բնաւ չկարացին խաղաղութիւն տալ երկրին, այլ մանաւանդ երկրին երեսը արիւնով լուացին և սոսկալի բռնու-

Թեան տակ ջախջախեցին մարդոյն ազատութեան կեանքը:

Եկան վերջին դարեր և մանաւանդ իննևտասաներորդ դարը, զոր քաղաքակրթութեան դարը կը կոչեն և յորում ես և դու ծնանք ու կապրինք. կասեն թէ մարդոյն յառաջդիմութեան քայլեր քիչ մնաց որ մինչև ի կատար հասնին: Քաղաքացին և աշխարհի կառավարութեան համար դիւանագէտներ ժողովեցան, մեծամեծ ստուար ստուար օրինագրքեր շինեցին, և երկրի խաղաղութիւն մշտնջենաւոր պահելու համար դաշնակցութիւններ կը՝ ունեցին: Եւ ինչ էր նոցա բոլորի նպատակը, մարդկային ընկերական կեանքը հաւասար բարւոգելու. թէ՛ մէն մի գահեր իրենց երկրի շահը առաւել հոգալու: Այդ իրաւունք է, գիտենք, բայց առանց ընկերին և ազգերու իրաւունքը խլելու:

Այժմեան աշխարհիս վերայ տիրող մեծ աշխարհակալ՝ շահն է. սորա համար մարդ չի հաւատար թէ քաղաքակրթութիւն՝ Յիսուսին տուած խաղաղութիւն կամ Աւետարանին քարոզած ընկերսիրութեան դաշնակցութիւնը կընդունի:

Ո՛հ, որչանփ հեռու են իրարմէ դիւանագիտութիւն և Աւետարան, Խաչն և Կրուպի

Թնդանօթն. Եկեղեցւոյ միաժողով գաւիթն և պատերազմի արեան դաշտ. և ինչ համեմատութիւն կայ մահուան և կեանքի մէջ: Քաղաքակրթութիւն դեռ մահ կը բերէ, դեռ մարդոց համար սպանութեան գործիքները կը հնարէ, քուն և հանգիստ չունին աշխարհիս տիրապետներ ու զիւանագէտներ. վիշապի նման տուտի վերայ կեցած կը Ֆշան կըսպառնան, և ինչ կը խնդրեն, պատերազմ. անշուշտ զիրեար կլանելու համար:

Այսպէս, մինչդեռ Յիսուս իւր Աւետարանին ազատ սիրով խաղաղութիւն կուտայ երկրին, մեր կարծեցեալ քաղաքակրթութիւն՝ դեռ սրով և արիւնով և հին աշխարհի խելքով խաղաղութիւն հաստատել կուզէ:

Տես դու և համեմատէ այս երկու հակառակ եղանակները. այլ ևս կը հաւատանս թէ սոսկ քաղաքակրթութիւն առանց Աւետարանի աջակից զօրութեանն՝ մարդոյն խռոված ընկերական վիճակը խաղաղութեան մէջ կը պահէ. զգօնանան հանդարտին այն զայրացած ոգիները, որ հուր, սուր, կռիւ և վրէժիւնդրութիւն կը գոչեն:

Աւանդ մարդկային թշուառաբաղդ ընկերութեան, ով գիտէ, դեռ քանի ժամանակ, քանի դարեր աշխարհ իւր ազգերով ժողո-

վըրդով պիտի հեծեն աղիողորմ, երկրիս մեծամեծ պետական ծովեր պիտի խռովին, ալիքներ կոհակներ պիտի հանեն. այդ ինքնավառ հրաբուխներ, ինչպէս գրեցի, միշտ պիտի բորբոքին, շարժեն երկրագունդ, աշխարհ սասանեն, ջրով ու մոխրով ծածկեն ժողովըրդոց կեանքը:

Ոգիդ կը լքանի, որդեակ իմ, և յուսահատ կը լինիս, եթէ տակաւին աշխարհավար դիւանագէտներ այսպէս շարունակեն, աշխարհի վիճակ ու վախճանն ռըր կը հասնի:

Նս խօսիմք քեզ, որդեակ. մեր աշխարհի կարգ իսկզբանէ անտի այս է և այսպէս պիտի երթայ տակաւին: Գու գիտես դեռ մարդն անհալ և անկատար հանք մի է. աշխարհիս պատահար քուրային մէջ, այսինքն կրակի և իւր արեան մէջ նա դեռ պիտի հալի ու մաքրուի, մինչև որոշուին լնտրեալներ, մինչև զայ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան ոսկեդար, յորում աշխարհիս վարիչներ անկեղծ սրտով և անխաբ մտքով ընդունին Աւետարանի ընկերութեան և խաղաղարար ոգին: Մեռնին երթան աշխարհիս երեսէն խռովարար և անարդար տիրապետող ոգիներ: Այն օր միայն հաստանք, որդեակ, որ Դաւթի գուշակութիւնը տիրապէս կը լրանայ. «Նդիցի խաղաղութիւն»

ընդ ամենայն երկիր. և ի վերայ գլխոց լե-
րանց: Առցեն լերինք զխաղաղութիւն ժողո-
վրդեան և բլուրք զարդարութիւնս:

Դառնանք այժմ խօսինք ընկերսիրութեան
այն պարտիքներու վերայ, որոց առ հասարակ
պարտական են Աւետարանին հաւատացող որ-
դիքներ:

Բայց թէ կուզես ճշդիւ իմանալ, որդեակ
իմ, թէ ի՞նչ է ընկերսիրութեան պարտիք, որ-
չափ և մի՞չև ո՞ւր, և ո՞վ է մեր ընկեր. միայն
մեր ընտանիք, մեր ազգականք, մեր բարեկամք,
մեր դրացիք, մեր ազգային կամ հայրենակիցք,
և կամ այն մարդիկ, զորս մենք կը ճանաչեմք:
Ո՛չ, Աւետարանի ընկերսիրութեան պարտիքը
ընդհանուր մարդասիրութիւնն է. երբէք այդ
խտրող բառերը չի ընդունիր. լծթէ սիրէք
դուք զսիրելիս ձեր, կամ փոխ տայք միայն բա-
րեկամաց ձերոց, որ շնորհ է ձերս. ասաց Քրիս-
տոս:

Ուստի ընկերսիրութեան մեծ պարտիք պէտք
է համատարածի բոլոր մարդկային ընկերու-
թեան. վերայ, չխտրելով երբէք, ոչ ազգ, ոչ
կրօնք, ոչ մեծ, ոչ փոքր, ոչ ծանօթ, և ոչ
անծանօթ, այլ ընկեր համարել հաւատարա-
պէս ամէն մարդ որ իւր նմանակից պատկեր
կը կրէ:

Եւ առ այս ապացոյց՝ մի առակ բերեմք եղ
Աւետարանէն, որով ծայրագոյն ընկերսիրու-
թեան օրինակը կուտայ Յիսուս իւր բոլոր հա-
ւատացելոց: Երբ կեղծող օրինական դպիր մի
փորձելով զՅիսուս կը հարցանէր. — Վարդապետ,
զի՞նչ գործեցից, զի զկեանս յաւիտենականս ժա-
ռանգեցից: Յիսուս պատասխան կուտայ. Յօրէ-
նըս զի՞նչ գրեալ է և որպէս ընթեռնուս: Կը
պատասխանէ դպիրն. թէ՛ Սիրեսցես զՏէր Ա-
տուած քո յամենայն սրտէ քումմէ... և այլն. և
զընկեր քո իբրև զանձն քո: Յիսուս դարձեալ
կը պատասխանէ. Ուղիղ ետուր զպատասխանիդ.
Չայդ արա և կեցցես: Պարծող դպիրն սկսեց
կրկին անգամ հարցնել. «Եւ ո՞վ է իմ ընկերս.
որպէս թէ չգիտէր: Յիսուս յայնժամ ճշմարիտ
ընկերսիրութեան՝ և սքանչելի առակով մի պա-
տասխան տուաւ:

«Այր մի իջանէր յերուսաղեմէ յերիբով, ան-
կաւ ի ձեռս աւազակաց» և այլն:

Դու շատ անգամ լսեր ու կարդացեր ես
այս խորհրդաւոր առակը, որով Յիսուս ընդ-
հանուր և անխտիր մարդասիրութիւն կուտու-
ցանէ, և աշխարհիս համայն մարդկային ազգը
միապէս ու հաւասար ընկեր կանուանէ: Յի-
սուս Մովսիսի նման միայն Եբրայական ազգին
մարդ չէր, որ խտրէր Եբրայեցիին ու Եգիպ-

աացին. այլ նա համայն աշխարհի, համայն ժողովրդոց մարդն էր: Նա չը գիտէր երբէք Հրէայն և Սամարացին խտրել: Այնպէս կը թուի թէ այդ հարցաբան օրինասէր դպիրն Հրէայ էր, որ զՍամարացին մահու չափ կատէր. Քահանայն և Ղևտացին ևս Հրէայ էին. որք ճամբու վերայ ինկած անյարիր արիւն շաղախ վիրաւորը տեսան և առանց երբէք կարեկցելու՝ անցան գնացին: Զը գիտենք թէ աւազակներէն հարուածեալ անձն ի՞նչ ազգէ էր. Յիսուս նորա ազգի անունը կը պահէ և կը յիշէ միայն անկեալ թշուառին կարեկցող մարդ՝ որ բնիկ Սամարացի էր, և խկոյն գթացաւ խեղճին վրայ, պատեց ու դաջմանեց նորա վերքը:

Ով գիտէ, գուցէ անկեալ վիրաւորն ևս կամ Սամարացի էր և կամ անծանօթ մի անձն. սորա համար այդ երկու անցնող հրէայ ուղևորներն մոլեկրօնութեամբ իրենց սիրտը խտտացուցին և չուզեցին տեսնալ անկելոյն աղէտը:

Երանի քեզ, որդեակ իմ, թէ ազնուասիրտ լինիս և այս առակի օրինակէն Քրիստոսի քարոզած ընդհանուր ընկերսիրութեան և մարդասիրութեան օրէնքը սրտիդ մէջ խորագոյն դրողմես, գթասիրտ գորովասիրտ լինիս. այս աշխարհիս հրապարակին վերայ անկեալ վի-

րաւորներ շատ կան, չէ թէ միայն ամուսի լեռներու մէջ ուր աւազակաց որջերն են, այլ նոյն իսկ բազմաժողով քաղաքներու և շինութեանց մէջ. և ո՞վ զարկեր ձգեր է ի գետին. — զօրաւորաց զրկանք և հարստահարողաց ձեռք: Երբ կը պատահին քեզ այդպիսի զրկեալներն, անկարեկից աչքով մի տեսներ և անցնիր առանց կատարելոյ ընկերսիրութեան պարտիքդ որչափ և կարող ես: Աշխարհիս թըշուառներ մի զններ թէ ո՞վ են և ի՞նչ ազդէ. բաւական է որ տեսնաս թէ նոքա ևս քեզ նման մարդ են, քո պարտիքն է թշուառին վերայ զթալ. քեզ ի՞նչ փոյթ նորա լեզուն և կրօն:

Յիշէ, որդեակ իմ, Յիսուսի վերջի պատասխանը, զոր տուաւ օրինասէր դպրին, ըջայդարա և կեցցեսա: Գնա կատարէ ընկերսիրութեան պարտիքներդ. և յայնժամ կապրիս դու:

Այլ աւանդ, չը գիտեմ թէ մարդիկ երբ պիտի ճանչնան այդ մեծ բարոյական զօրութիւն, այդ երկնային զօրավիզ ձեռք, զոր Յիսուս տուաւ իւր հաւատացեալ ժողովուրդին և զայն այդ զէնքով զինուորեց. որպէս զի նա կռուի աշխարհի դէմ:

Բոլոր կեանքդ և քո անձն թէ Աւետարանին և թէ նորա քարոզած ընկերսիրութեան.

համար նուիրես՝ արժան է: Սիրոյ մեծ օրինակ մեր առջևէն անցաւ գնաց Գողգոթային գլուխ: Սէրն ի սէր մարդկային ընկերութեան նուիրեց իւր անձն, և որ բանիւ կը քարոզէր զայն՝ արդեամբ կատարեց աշխարհին առաջ: Տեսէք ու չափեցէք, մարդիկ. Մեծ քան զայս սէր ոչ գոյ. եթէ ոք զանձն զիցէ ի վերայ բարեկամին. ասաց և մեռաւ:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Ս Ի Ր Ա Ք Ա Ռ Ս Ա Մ Ո Ւ Ե Լ

ՅԱՆԿԱԼԻ որդեակդ իմ Սամուէլ, կեանքիդ առաջին շրջանի դասերն աւարտեցի. Յոյլ տուր ինձ որ փոքր մի հանգչիմ, միտքս ու հոգիս կազդուրի, թէ ողջ մնամ ես, եւ Աստուած զքեզ ողջ պահէ, մի բարեղէպ ժամանակի մէջ կսկսիմ դարձեալ խօսիլ երկրորդ շրջանի դասերդ. զի դեռ եւս գրել կը սիրեմ, ոգիս յօժար է. եւ դու լսել ու կարդալ կը սիրես, ողիդ փոյթեանդ է, գիտես ու կը ճանաչես քո յառաջդիմութեան ժամանակ:

Հայրական ու կրթական դասերս ինամով պահէ յուշիդ, միշտ յիշէ թէ՛ եւ ես քանի՞ ինամով եւ սիրով խօսեցայ քեզ: Ես քո սերմնացան մշակն եմ, որդեակ, այս իմ սեւ սեւ գրեր իբրև մի մի ցորենահատիկ սրտիդ պարարտ երկրին վերայ ցանեցի այժմիկ. երկինք իւր արևով եւ անձրեւով բուսուցանէ, եւ Աստուած ամեցուցանէ, ինչպէս կը խոստովանի Պօղոս: Դու պտղաբեր լինիս այնչափ մինչև միայն տեղ հարիւր բերես, եւ ես աւ քո հայրենեաց կարօտ որդիքներ՝ ուրախ ուրախ վնայեմք քո առատ ու շահեկան արդիւնքը:

Քրիստոս իւր աջով զքեզ օրհնէ, ինչպէս օրհնեց իւր մշակ աշակերտները. եւ դու երթալով պտղաբեր լինիս, եւ քո բարի պտուղն ու յիշատակ մնայ աշխարհիս վերայ.

Ես քո հայր Սիրաք ամենայն խնամով աւանդեցի քեզ այս դասեր եւ դու երկիւղած հնազանդութեամբ լսեցիր. բայց դիտցիր, որ միայն լսելով չես արդարանար. այլ աւնելով եւ ուսուցանելով: Եւ դու այժմէն ուխտ դիր որ իմ դասերս որդիքներուդ սուանիս եւ այսպէս յորդոց յորդի, Յոռնէ ի Յոռ շարունակուելով՝ անմոռաց եւ կենդանի կը մնայ Սիրաքայ հօրդ խրատներ ու դասեր. որով տիրապէս կատարող կը լինիս Առակաց քանին. Արզեակ, զօրէնս իմ մի մոռանար եւ զբանն իմ պահեսցէ սիրտ քո, զի երկայնաւուրբք լիցիս ի վերայ երկրիս:

Վարէ, որդեակդ իմ Սամուէլ,
Ուղիղ վարէ զմաճն եւ ակօս.
Արձակ դաշտերն են մեր արտեր,
Պարարտ բերուն եւ բարեբեր.
Եւ ես ցանեմ ցորնի հատեր.
Քաղենք յուսով բազմապատիկ.
Օրհնեալ է հողն եւ մեր սերմեր,
Օրհնեալ՝ մշակք եզնամոլներ,
Օրհնեալ է անդ եւ անդաստան,
Օրհնեալ՝ Աստուած,
Որ տայ անձրև եւ արև.
Օրհնեալ վաստակ երկրագործին,
Արդար ազատ ի դժբանաց:

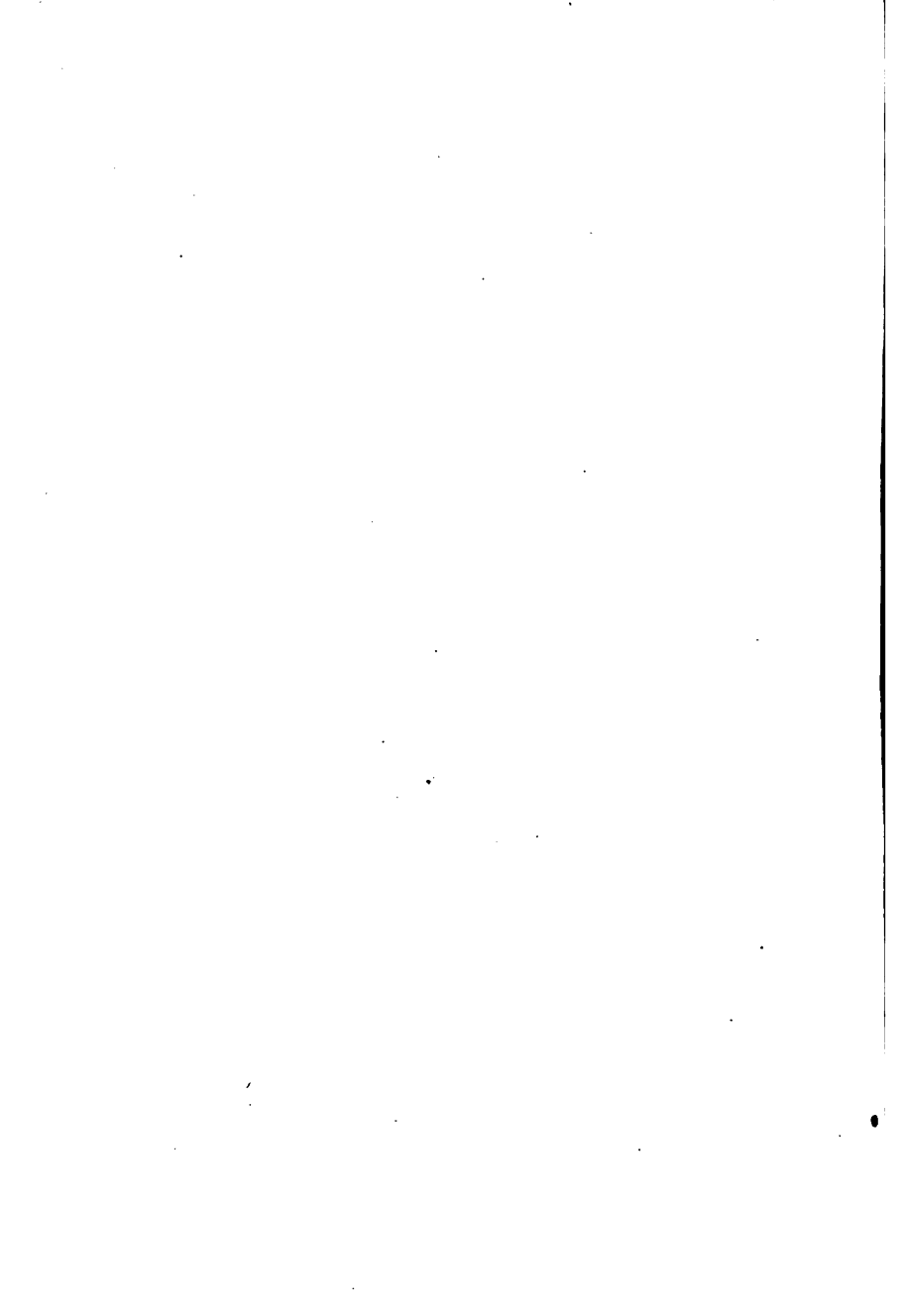

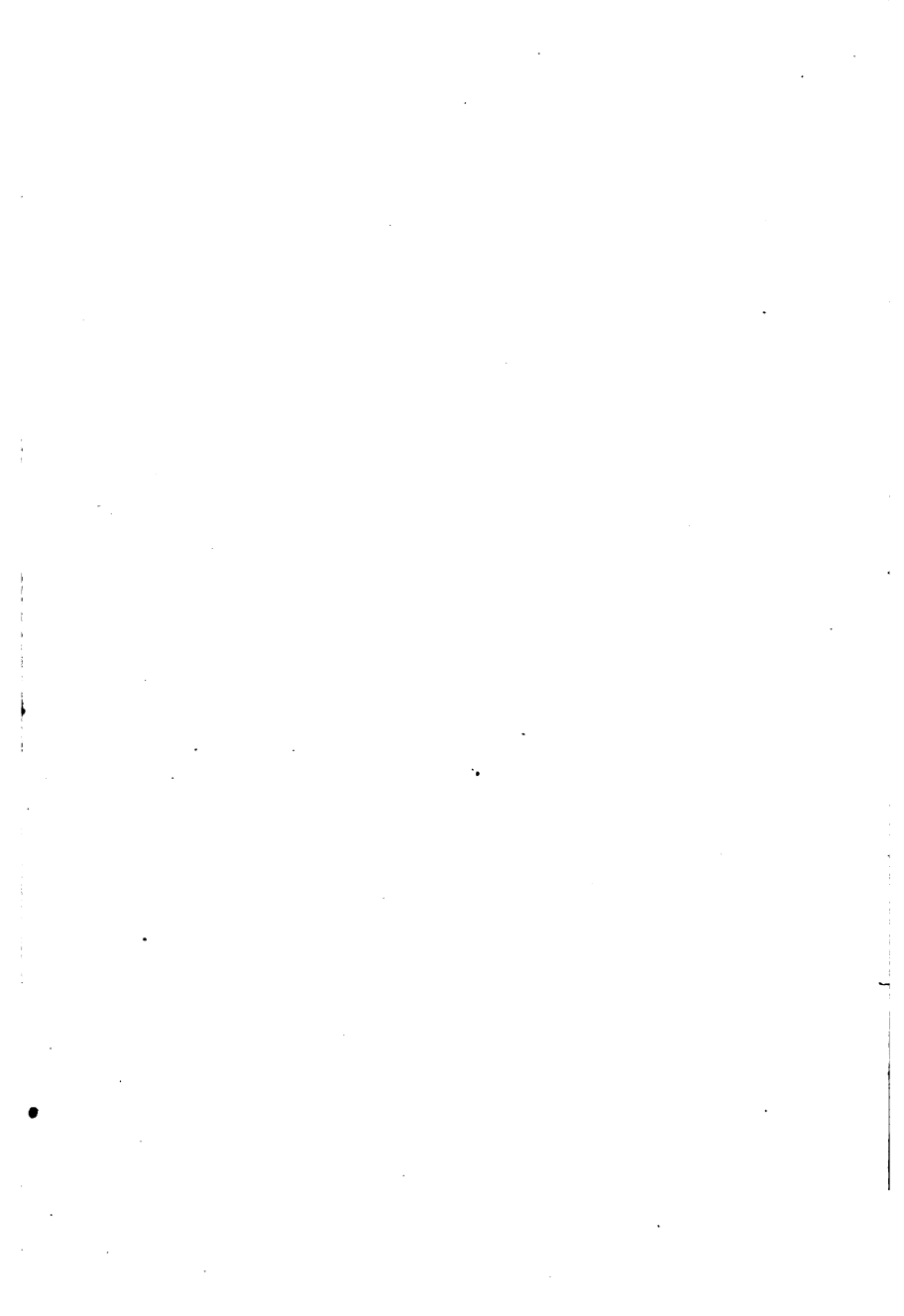
Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Ց

	Երես
Նախարան.	Գ
Դաս Ա.—Մարդ եւ աշխարհ:	10
Դաս Բ.—Տիեզերք. բնական եւ թարոյական օրէնք:	20
Դաս Գ.—Անհաւասար կեանք մարդկային ընկերութեան:	31
Դաս Դ.—Իշխանութիւն եւ հպատակ ժողովուրդ:	44
Դաս Ե.—Ժողովուրդ եւ ազնուականք աշխարհիս:	65
Դաս Զ.—Աշխատութիւն եւ հաց:	82
Դաս Է.—Ուղիղ տնտեսութիւն կենաց. հաց եւ բան:	98
Դաս Ը.—Ինքնաշխատ յառաջադիմութիւն:	120
Դաս Թ.—Հանճար եւ ընկերական զօրութիւն:	131
Դաս ժ.—Երջանիկ եւ ապերջանիկ կեանք արխարհիս:	147
Դաս ժԱ.—Բարգաւաճանք եւ նուազումն աշխարհիս ազգաց:	164
Դաս ժԲ.—Ժամանակ եւ պատահարք աշխարհիս:	180
Դաս ժԳ.—Աւետարան եւ ընկերսիրութիւն:	197
Վերջարան:	208

205

23355
August

Edmund Spenser

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

